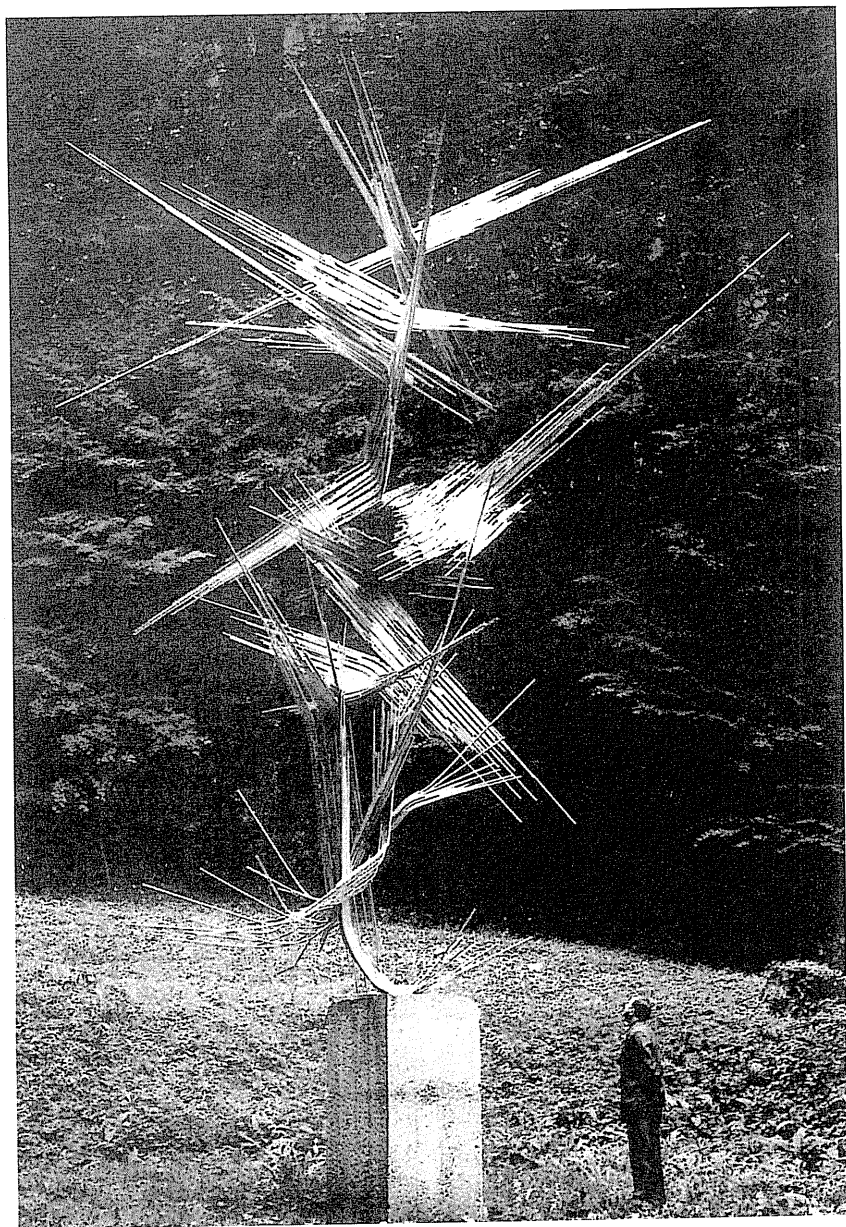

Heinz Mack, Světlo hvězd, 1961

Norbert Kricke, Velký Reux (Château de Reux), 1962-1963

PETR OSOLSOBĚ

Filozofická estetika a teleologie*

Estetika se ve dvacátém století rozpadla do mnoha směrů, mezi nimiž se však dají vysledovat dva hlavní: první z nich je **estetika empirická**, která je pokračovatelkou takzvané estetiky experimentální, jež se snaží vysvětlit estetické působení metodami přírodních věd – experimentem, statistikou a měřením, například měřením nákupu nebo sledovanosti určitých produktů.

Druhý z těchto proudů zůstává více méně spjat s filozofií. Je-li **estetika filozofickou disciplínou**, není tomu tak z nahodilého, třebaže úctyhodného důvodu, že již více než pětadvacet století se právě filozofové obírali jejími otázkami. Tím pravým důvodem je trvalé přesvědčení, že k vysvětlení uměleckého i mimouměleckého krásna nemůžeme dojít čistě přírodovědnými metodami, protože estetické vnímání je navozeno lidskými postoji a hodnotami, na něž se naše mysl a emocionalita zaměřuje, a protože takovému vnímání odpovídá zcela jiný typ vysvětlení, takové, které by vycházelo spíše z cílů nežli z příčin (neboť příčiny psychických pochodů jsou spouštěny teprve tehdy, když se mysl i emocionalita vztahují k určitému cíli a odpovídají na určité výzvy). Takovému vysvětlení říkáme teleologické, podle řeckého *telos*, účel, cíl. Místo „teleologie“ používáme někdy slova finalita, utvořeného obdobně z latinského *finis*, tedy konec, mez, cíl. Teleologie je tudíž nauka o cílech a prostředcích a jejich vzájemných vztazích a rovněž i metoda výkladu, která v určitém jevu hledá nejprve cíl (cíli buď individuální, nebo kolektivní, buď instanční, nebo institucionalizovaný), a potom hodnotí, zda prostředky, které k jeho realizaci byly zvoleny, vyhovují dalším kritériím.

Renesance teleologie ve 20. století je pozoruhodně spjata s Brnem, jeho modernistickým étosem i s jeho nově založenou univerzitou. Byl to sám Karel Engliš, její první rektor a významný český národohospodář, který v r. 1930 vydal v Topičově nakladatelství knihu *Teleologie jako forma vědeckého poznání*, knihu, která měla mít později velký dopad na lingvistiku i estetiku strukturalistického směru, jak je pěstoval Pražský lingvistický kroužek.

V *Teleologii* rozvíjí Engliš svou nauku o myšlenkovém řádu a poznávací formě. Když vysvětlujeme svět, můžeme zvolit jednu se tří poznávacích forem. První je forma a metoda přírodních věd, postupující od následků k účinným příčinám podle zákona kauzality. Svět je chápán jako něco daného, „prostě jsoucího“. Druhou z poznávacích forem je forma teleologická. Ta nevysvětluje svět prostě daný, nýbrž svět, v němž rozeznáváme cí-

* Habilitační přednáška proslovená dne 16. září 2004 před vědeckou radou Filozofické fakulty MU

le či přání, „svět, který jest chtěn někým, kdo má schopnost záměrného chtění“. Teleologie používá pojmů jako cíl, dílčí cíl, prostředek, náklad, výnos, ztráta, užitečnost atd. Třetí formou vědeckého názoru je Kelsenova a Weyrova normativní oblast, v níž se uplatňuje princip komputace, tj. přičetnosti (*Zurechnung*). Má-li jistý jev určité znaky, pak bezpodmínečně spadá do oboru platnosti určité právní normy. První oblast je tedy oblastí přírodní nutnosti, druhá oblastí záměrnosti, třetí oblastí normativní bezpodmínečné nutnosti, „jestliže – pak“.

Domnívám se, že bychom to mohli ukázat na **příkladu faulu** či zdánlivého faulu ve fotbale. Když uvedený jev vysvětlujeme pouze kauzálně, máme tu neúmyslné jednání, které bylo výsledkem přírodního pudu, třeba pudu agresivity. Nebo tento jev vysvětlujeme teleologicky: faul byl druhem úmyslného jednání, prostředkem k cíli zvítězit v zápase, neboť náklady faulu (třeba žlutá karta) jsou menší nežli výnosy (zabránění gólu). Jak víme ze sledování zápasů, mezi těmito dvěma formami výkladu se odehrává celé fotbalové drama plné gestikulace a hněvu v pauzách mezi dvěma písknutími rozhodčího. Konečně pokud rozhodčí aplikuje teleologické vysvětlení faulu, totiž že hráč byl přičetný a faul úmyslný, pak hráči přičte normu a s ní i příslušnou sankci.

Domnívám se, že na fotbalových pravidlech můžeme rovněž rozpoznat, co mínil Engliš, když říkal, že hospodářské normy nejsou absolutními zákony Kelsenovými, ale spíše že jsou to **petrifikované teleologie** čili ustrnulá optimální řešení. Například: Víme sice, že velikost branek ve fotbale je předmětem účelových úvah světového fotbalového svazu, zda větší branky nepovedou k většímu počtu gólů, a větší počet gólů neudělá z fotbalu sport ještě atraktivnější. To je teleologická úvaha pod účelem přitažlivosti fotbalu jako hry. Kdyby však nějaký hráč přímo na hřišti během utkání namítal, že sice netrefil bránu, ale že FIFA stejně jedná o jejím zvětšení, rozhodčí by mu nejspíše připomněl, že během zápasu je velikost brány normou absolutně bezpodmínečnou, a že na hřišti teleogické úvahy o pravidlech nemají žádný smysl.

Předjeme nyní od fotbalového rozhodčího k badateli. Na otázku, jakou ze tří forem názoru, zda příčinnou, účelovou či nomologickou, má badatel zvolit, odpovídá Engliš, že právě takovou, která je sama nejlepším prostředkem k vysvětlení daného jevu. Je tu tedy přítomna jakási meta-teleologická úvaha o účelnosti té či oné poznávací formy jako náležitého prostředku vysvětlení. To je v kostce hlavní nárys Englišova učení o myšlenkovém řádu (*Denkordnung*), které vydal krátce před svou smrtí ve Vídni (u svého někdejšího brněnského nakladatele Rohrera). Zajímavý je v ní ještě Englišův postřeh, že **přírozený jazyk**, kupříkladu čeština, je **zdrojem apriorních teleologických znalostí**. Pokud chápeme význam slov jako „cíl“ a „prostředek“, náklady a výnosy, a tudíž máme pojmovou výstavu, která těmto výrazům odpovídá, máme po ruce prostředek elementární teleologické analýzy kteréhokoli jevu.

Je například známo, že teleologické myšlení se zvláště projevilo v moderním umění, a to opět zvláště v Brně, nejmarkantněji ve funkcionalistické architektuře, která razila ideál od zdobnosti oproštěné funkčnosti. A třebaže s odstupem let je čím dál patrnější, že i funkcionalismus byl i nemálo zdobný v nápadité hře prvků a hravé tektonice, umožněné pokročilou technologií tabulového skla a litého betonu, zůstává přece výrazem hlubokých úvah o tom, jaká hierarchie funkcí odpovídá modernímu způsobu bydlení.

Englišova knížka o teleologii byla na začátku 30. let 20. století nadšeně přijata rovněž lingvisty, kteří stáli u zrodu **Pražského lingvistického kroužku**. Snažil jsem se to ukázat ve studii, který vyšla v Heidelbergu ve sborníku *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen*. Roman Jakobson, Bohuslav Trnka i Jan Mukařovský zanechali několik ojedinělých, avšak výmluvných dokladů o tom, jak Englišovo pojetí ovlivnilo ústřední pojem pražského strukturalismu, pojem funkce. Této základní vizi říkal později Jakobson *Means and Ends Model of Language*. Mezi jeho pokračovatele patřil i brněnský teoretik překladu Jiří Levý nebo syntaktik Jan Firbas, který zkoumal, jak je větná perspektiva, totiž rozložení výchozího jádra a jádra výpovědi, řízena komunikačním záměrem mluvčího.

Teleologie našla odraz i ve **strukturalistické estetice** Jana Mukařovského. Její základní myšlenkou je pojetí uměleckého díla jako synkretismu různých funkcí, které se uplatňují vůči určitému systému norem kolektivního vědomí, jež jsou v uměleckém díle jednak naplňovány, jednak porušovány. Zásluha Mukařovského je v tom, že upozorňuje na účelnou výstavbu literárního, výtvarného a filmového díla i tam, kde bychom ji ani nečekali, například v hláskové stavbě Máchova *Máje* nebo v metonymické struktuře Nezvalova *Absolutního hrobaře*, údajně vytvořeného metodou automatického psaní, nebo na volných krajinomalbách Josefa Šímy nebo v herectví Charlie Chaplina, který byl ve své době chápán převážně jako improvizátor. Mukařovský rovněž ukazuje, jakými prostředky umělec záměrně vytváří zdání nezáměrnosti.

Na druhé straně nám Mukařovský zůstal dlužen odpověď na otázku, co je vlastně cílem či smyslem umění. Odpověděl na ni pouze částečně, totiž poukazem na to, že v každé době se estetická funkce realizuje jinde a jinak, ale vždy tak či onak porušuje zaběhnuté estetické normy. Domnívám se, že v tom se jeví určitá Mukařovského jednostrannost, a konečně i estetická jednostrannost pražského strukturalismu, kterou tak dobře vystihl Arne Novák v knize *Duch a národ*, kde – sám poněkud paradoxně člen Pražského kroužku – poznamenává, že strukturalismus se zastane každého neologismu tím, že prohlásí, že je funkční. Avšak nikdy se podobně nezastává archaismu, protože strukturalismus je sám ve svém jádře spíše antiradicalistický. Arne Novák nám tak zanechal otázku, jak sladit teleologický pohled, který předpokládá volný výběr prostředků i cílů, s takovým postojem, který by ve svém důsledku nebyl k tradici nepřátelský.

V odpovědi na tuto otázku se stojí za to poohlédnout o třiaadvacet století nazpět k filozofu, který je přímo otcem-zakladatelem, jenž rozvinul účelové chápání do největší šíře a hloubky a přitom zůstal ve svém politickém, etickém i estetickém cítění vyznavačem moudrosti starých přísloví a tradice. Je jím **Aristoteles**. Byl prvním z těch, kteří důsledně mysleli o světě jako o něčem, co je proniknuto účelností.

Především takto smýšlí o **přírodě** samé. Mechanické vysvětlení přírodních jevů podle něj zjevně nedostačuje (*De gen. et corr.* 317 a 17). Vlaštovka bere vhodné látky ke stavbě hnízda, pavouk spřádá síť, aby chytil kořist. V říši rostlinné listy rostou kvůli plodu, kořeny rostou nikoli vzhůru, nýbrž dolů, a to kvůli výživě (*Fys.* 199 a. 20). A tak protože v přírodě vše směřuje k vytknutému účelu, jeví se Aristotelovi příroda jako řád. (*De gen. an.* 760 a 31, *De coelo* 301 a 6; *Fys.* 252 a 12) Někdy se ovšem i v přírodě vyskytují nedokonalosti, které však nejsou proti účelu; příroda chce působit k účelu, ale nedaří se jí ho dosáhnout, zrovna jako když se písař přepíše anebo lékař omylem nesprávně smíchá lék. Příroda není jako špatná tragédie, říká pozoruhodným příměrem v *Metafyzice* (1090 b 19), je v ní řád, pravidelnost, harmonie (*De gen. et corr.* 715 b 14; *Anal. pr.* 32 b 18; *Rhet.* 1369 a 35), ustavičnost a věčnost (*De coelo* 286 a 17, *Rhet.* 1370 a 8). Příroda je principem pořádku jako intelligence, její postup je týž, předkládá účel a předvídá budoucnost. Pavouci a mravenci nejsou schopni reflexe ani úvahy, ale jsme v pokušení myslit, že mají inteligenci. Člověk má oko, ABY viděl, má ucho, ABY slyšel, neboť tělesný orgán se netvoří poznenáhlu činností, ale spíše orgán i funkce jsou pospolu a orgán je už od začátku zařízen ve smyslu činnosti, která mu odpovídá.¹

1 Bylo by zajímavé porovnat tyto Aristotelovy argumenty s námitkami, které proti možnosti poznání teleologie přírodního dění vznesl Kant v *Kritice soudnosti* (§ 61 a dál). Kant byl jistě veden dobrým motivem omezit zneužívání teleologického vysvětlení přírodních jevů. I Kantovi se příroda jeví jako proniknutá účelem, avšak tvrdí, že je tomu tak pouze v naší představivosti a v reflexivním (tj. předpojmovém) úsudku, nikoli v určujícím, pojmovém soudu, který by se sám zakládal buď na zkušenosti, anebo na důvodném apriorním předpokladu. Přímou zkušenost s účelností v přírodě (přírodě jako „souhrnu předmětů smyslů“) totiž podle Kanta nemůžeme mít, můžeme pouze pozorovat jevy a myslet je jako účelné.

Domnívám se, že Aristotelovy argumenty ob stojí i ve světle Kantových námitek. (Jak známo, Kant Aristotela přímo nečetl.) Aristoteles totiž jednak vychází ze zkušenosti s přírodou, jednak prostřednictvím abstrakce objevuje za jejími fenomény podstatné vztahy, které bezprostředně nevnímáme, nýbrž postihujeme právě pojmově. (Jeho pojem přírody je tudíž jiný, mnohem širší nežli Kantův.) Pořádek věcí, v němž záleží samotné přírodní zákony, není produkt náhody, nýbrž účelnosti; účelnost je mez, ukončení každé věci, její přirozenosti (*fyxis*). Je ve věcech dřívější (*próteron*), ve vývoji je pozdější (*hýsteron* – *Fys.* 261 a 14), a v tom je *inteligibilní* vztah: totiž obrácený pořad kauzální souvislosti. Obě příčiny, účinná i účelná jsou v semeni jedním. Každá část se vyvíjí z celku a opět k celku směřuje a jen v celku je schopna života. Části žijí jen v celku; celkem vznikají a celkem se určují. Proto Aristoteles říká, že „celek je dříve než části“ (*Polit* 1253 a), budoucnost určuje přítomnost. Na prvním místě je účel, pak příčina účinkující a pak účinek.

Ponechám stranou, jak na tyto Aristotelovy postřehy navazuje biologie (Bateson, Portmann aj.). Zajímá nás tu estetika, a tedy to, co Aristoteles říká o čistě estetickém zadostiučinění, které nám pozorování řádu a harmonie přírodního dění skýtá. Jakkoli tedy oceňuje účelnost v uměleckém díle, oč více účelnosti a krásy shledává v přírodě (*De part. an.* 639 b) než v umění, které je jen jejím napodobením.

Vedle přírody jsou ještě i další dvě důležité oblasti, v nichž se účelnost projevuje, jednou je oblast lidského jednání, *praxis*, a druhá oblast lidského tvoření, *poiésis*.

Jednání a tvorba jsou obory toho, co může být nebo nebýt, být tak nebo onak. To znamená, že jsou prostorem lidských rozhodnutí. Když na to zapomínáme, vnášíme do výkladu nutnost a zdá se nám, že ani člověk jednající ani člověk tvořící „nemohl jinak“.

Počátkem **jednání** je cíl, k němuž se vztahujeme rozumovou vůlí (*proáiřesis*). Zde jsme v oblasti etiky. Avšak i v oblasti estetiky, pokud umělecké dílo zpodobuje svět lidského jednání (*mímésis praxeós*). Defektní účelovost na nás působí komicky například tehdy, když sledujeme jednání, které se mívá svým cílem nebo které si klade cíle příliš přízemní. Podobně je komické i jednání, jehož cíle jsou příliš nahodilé nebo prostředky příliš nákladné a výnosy zanedbatelné. Někdy groteska oplývá příklady.

Tragický hrdina naopak působí tím více, nakolik je jeho jednání zaměřeno na takový cíl, který překračuje osobní prospěch a míří k dobru druhého či dobru celku. Antigona nebo Alkéstis jsou toho dobrým příkladem.

Konečně vedle teleologie přírody a jednání se účelnost projevuje i v tvorbě.

Pokud jde o **tvorbu, tvoření** (*poiésis*), Aristoteles nám zanechal teorii dramatické tvorby, tzv. *Poetiku*. Dramatické dílo naplňuje účelovou stavbu. Například řeč dramatické postavy není účelem sama o sobě, ale prostředkem k její charakterizaci; postavy jsou tu zase nikoli pro sebe, nýbrž kvůli ději, a děj je tu zase proto, aby – je-li dobře složen – jeho sledování vyvolávalo v diváku určité emoce, totiž bázeň a soustrast, a skrze tyto emoce došlo v divákovi k očistění – katarzi.

Na jednom místě Aristoteles zdůrazňuje, že ne všechny umělecké prostředky jsou správné vzhledem k cíli tragédie, ale pouze ty, které vyvolávají právě tu libost, kterou má tragédie vyvolat. Vidíme, že každý umělecký žánr tu má hlubší psychologický důvod – je vlastně petrifikovanou, tedy ustrnulou **teleologií zvláštní libosti**. Podobně ustálenou teleologií jsou i knihy kuchařských receptur: každý recept je vlastně cestou k jiné kulinářské slasti. Míšení žánrů je tedy podle Aristotela estetickým omylem, je to, řekněme s nadsázkou, jako bychom chtěli spojit požitek z dobré svičkové s požitkem z jízdy na lanovce. Přirozeně že v uměleckém díle jde o jiné druhy radostí, mnohem sublimnější.

V každém dramatickém díle je tudíž mnohonásobná finalita: účelná skladba uměleckého díla jako celku složeného z částí. Tuto účelnost sleduje autor díla a na ni se zaměřuje kritické posouzení.

A dále je tu předvedený děj, který – jak říkáme – „spěje je konci“, ať dobrému nebo špatnému. A v ději se pak projevuje další mnohonásobná finalita, jež je v zásadě dvojí:

Jednak **polyfonní finalita vnitřních účelů dramatických postav**, které se v ději střetávají. A vedle ní a nad ní, zvláště v tragédii, bývá pocítována přítomnost jakési vyšší moci, v níž se všechny události, zamýšlené i bezděčné, (a často i proti vůli dramatických postav), jeví jako prostředky vedoucí ke katastrofě. Této vnější účelosti říkáme často „osud“, „božská spravedlnost“ nebo „prozřetelnost“. Anebo tu dokonce máme nad vůli jedinců dramatu dvě vyšší kolidující moci, dobrou a zlou, které se snaží podmanit si aktéry a zároveň i vykládat děj jako svůj vlastní triumf: tak ve *Faustovi* máme pyšného Mefistofela proti síle „věčného ženství“, v *Pánu prstenu* Sauronovu temnou sílu touhy po moci proti vyšší síle dobra. Obě tyto moci, zlá i dobrá, se však liší, mj. i v tom, jak se staví k lidské svobodě a její vlastní finalitě: zatímco zlo působí pád do bezduchého otroctví, dobrá moc zhodnocuje rozhodnutí a skutky jedince. Když si Frodo zoufá nad tím, že vůbec přišel k prstenu moci, a tím sám sebe i ostatní uvrhl do smrtelného nebezpečí: „Proč se to muselo stát právě mně?“, odpoví mu čaroděj Gandalf takto: „Takové otázky nelze zodpovědět. Můžeš si být jistý, že to nebylo pro nějakou přednost, kterou jiní nemají: rozhodně ne pro moc nebo moudrost. Ale asi není náhoda, že prsten došel až k tobě, a proto musíš užívat té síly a odvahy a důvtipu, které máš.“ Skoro bychom mohli říci, že zatímco zlo v podobných příbězích člověku vydatně napomáhá, až jej zotročí, dobro jej spíše nechává na holičkách, aby svobodně užíval svého umu a rozumu. Gandalfova moudrost závisí ve vytrvalém rozlišování mezi tím, o čem rozhodnout nemůžeme, a tím, co „můžeme udělat v čase, který nám byl dán“.

Teleologie má pro estetiku značný význam a mnohonásobné užití. Týká se oblasti tvorby, v níž umělec cílevědomně vybírá výrazové prostředky a skládá je do celku proniknutého jednotným účelem. Týká se rovněž oblasti jednání, pokud jednání vychází ze záměrné volby člověka, a vystupuje tedy všude tam, kde se jednání stává předmětem uměleckého zobrazení, v díle literárním, dramatickém, výtvarném i hudebním. Týká se i oblasti přírody, v níž nacházíme procesy řízené účely, což se zase týká estetiky, pokud je příroda esteticky nazírána anebo umělecky zpodobována. A konečně týká se i samotného estetického vnímání uměleckých děl jako psychického procesu, který je na hodnoty zaměřený a zvláštními hodnotami usměrněný.

Teleologie estetického vnímání je opět něčím zvláštním, protože jeho cílem není užitek, ale libost, tedy něco, čeho se dosahuje prostředky, ale co samo není prostředkem k ničemu dalšímu. To neznamená, že estetická li-

bost je k ničemu, ale že je pro sebe samotnou, a *pak* už k ničemu. To je něco, co trefně vyjádřil Kant, když mluvil o estetické libosti jako o bezzájmovém zalíbení, svobodně souhře našich poznávacích mohutností a o „účelnosti bez účele“. Tím vyjádřil onu finální bezděčnost umění i samotné estetické kontemplace.

Myslím, že se dnes ocitáme v humanitních vědách v situaci, která je podobná té, kterou řešil Engliš stoje před „kantovskou vidličkou“ (*sein – sollen*). Stojíme před dilematem, zda humanitní disciplíny mají zůstat pouhým popisem anebo zda za určitých podmínek mohou být i předpisem, totiž zda jsou oprávněny prosazovat určité normy. Domnívám se, že mezi popisem a předpisem, mezi pouhou deskripcí a striktní preskripcí je ještě třetí způsob pojednání či „diskurzu“. Je jím návod k použití, dobrá rada. Nepopisuje to, co musí bezpodmínečně být, ale to, co je lepším prostředkem vzhledem k určitému cíli. Například estetika nemůže nikomu předpisovat, co by se líbit mělo, ale ani nebude pouze popisovat, co a proč se kdy komu líbilo (standarty vkusu jako historické kategorie). Může totiž ukazovat na určitých exemplárních dílech jednoho každého žánru jisté umělecké ideály, jichž bylo dosaženo, a tím poskytovat měřítko, abychom se dokázali sami a svobodně orientovat k lepšímu tj. hodnotnějšímu a krásnějšímu i v naší současnosti. Podobně slouží ve výkladovém slovníku příklady z dobrých autorů. Není to předpis a nikdo není nucen příklady následovat. Ale můžeme se z nich učit, pokud chceme dosáhnout určitého „maximálního výnosu“ v používání mateřského či cizího jazyka.

Zanedbání teleologie v estetice může vést i k tomu, že nedoceňujeme **skladebnost uměleckých děl**, totiž umění, které rozmanité prvky postupně harmonizuje v jednotný celek. Naopak přeceňujeme emocionální bezprostřednost. „Slovo *improvizace* má dosud vysoký kurs vlivem romantického názoru na génia; neprávem, poněvadž je to vlastně *nejmechaničtější* způsob uměleckého tvoření,“ jak poznamenal estetik Otakar Zich (v *Estetice dramatického umění*, 1931, s. 99).

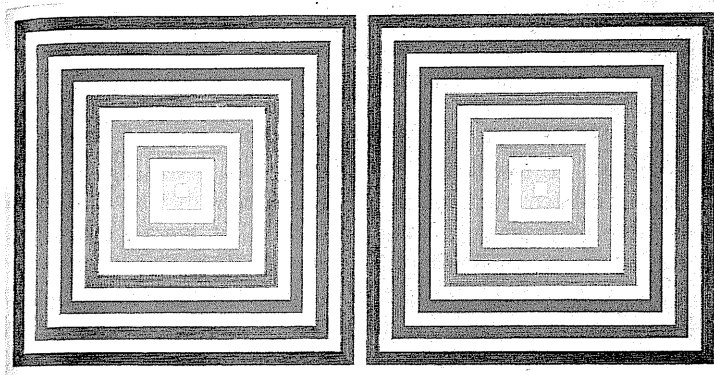
Naproti tomu **mravní normy** by měly být neměnné a bezpodmínečné a jejich převod do oblasti teleologické, podmíněné, je něčím nadměru nebezpečným: instrumentalizací morálky a práva a její podřízením dobovým cílům a zájmům.

Domnívám se, že teleologické myšlení je velmi užitečným nástrojem poznávání i v dalších humanitních disciplínách. Když se však uplatňuje nemírně, upadá do čistě instrumentální racionality, která nachází jen prostředky a zcela ztrácí smysl pro to, co je nepodmíněné a co přichází z dějin, z tradice, to, k čemu se člověk staví předběžně jinak nežli instrumentálně.

Například Umberto Eco notně přehání, když ve svém pojednání o možnostech hypertextových a interaktivních programů sní o tom, že budeme moci „přepsat a vytvořit si příběh podle vlastních přání a vymýšlet nesčetné Vojny a míry, v nichž se Pierru Bezuchovovi podaří zabít Napoleona

anebo – podle našich sklonů – Napoleon porazí generála Kutuzova. Jaká svoboda, jaké vzrušení!“ (in *Knihy, texty, hypertexty*, Praha 2001, s. 10.) Myslím, že to je neporozumění tomu, že v estetickém vnímání přijímá čtenář děj jako něco bezpodmínečně daného, něco, co nemá zájem měnit, i když se to zrovna neodehrává podle jeho přání. Eco ve svém příkladu přímočaře ztotožňuje roli čtenáře a roli hráče, což jsou ovšem zcela jiné řády lidské činnosti. Kdybychom to chtěli říci slovy Englišovými, zatímco čtenář provádí teoretický úsudek o hodnotě, hráč koná praktické rozhodnutí, aby dosáhl hodnoty. I na tomto příkladu je patrné, nakolik je nezbytné zachovat si smysl pro hranice a meze ve vědeckém výkladu, v umělecké tvorbě, v rozlišování uměleckých řádů a druhů i v rozlišování typů estetické libosti, kterou umění působí k radosti i zušlechtění.

Zdá se, že náležitému teleologickému uvažování se daří nejlépe právě v takové kultuře, která je proscycena **tradicí** jako něčím, co přijímáme jako danost a mez samotné účelové racionality. Anglosaský duch s jeho zvláštním smyslem pro kreativitu i tradici (*common sense*) i zvykové právo imponoval mnoha našim umělcům i myslitelům, z nichž většina dokázala spojit „aktivismus“ s tím, co Mathesius nazval, „pokorou tvůrčího ducha“. Nakonec Masaryk i Karel Čapek byli anglofilové. Pražský lingvistický kroužek vznikl v Mathesiově anglistickém semináři a byl nesen především slavisty a anglisty. Jejich pokračovatelé profesori Trnka i Vaček byli rovněž anglisté. Brněnský lingvista Jiří Levý byl translátolog, kybernetik a anglista. Profesor Jan Firbas byl gramatik, syntaktik a taky anglista. Aristoteles přirozeně nebyl anglista, ale ze všech filozofů to byl ponejvíce on, kdo po staletí utvářel anglickou vzdělanost prostřednictvím starých univerzit. Karel Engliš byl právní teoretik a národohospodář, nebyl sice anglista, ale – dovolme si hříčku závěrem – snad se nikoli náhodou jmenoval právě Engliš.

Francois Morellet, Od žluté k fialové, 1956

ALEŠ SEKOT

Sokol versus olympismus

Sokolství je významný, typicky český fenomén, který se podstatným způsobem zapsal do historie českého a slovenského národa a v jistém smyslu předznamenal a poznamenal jeho duchovní vývoj. Je spojen s vrcholící dobou obrozeneckou, s emancipací české kultury a celého českého živlu, s bojem o samostatnost státu. Toto občansky nesmírně stimuluující snažení spojovalo činnost tělocvičnou, výchovnou i obecně kulturní.

Paže – tuž – vlasti služ! Zdraví – síla – krása. V lásce a svornosti budujeme dále! Braň pravdu! Jen letmý pohled na tato jakkoli dobově zabarvená, ale trvale hodnotově cílící hesla patří nepochybně k ideové výbavě české nejstarší tělovýchovné organizaci *Sokol*. Zejména díky ní je česká tělovýchova známá ve světě jedinečností masových vystoupení. Právě v tomto ohledu byla využita zásada, že *tělesná cvičení* svým pohybovým charakterem jsou činností člověku bytostně nejbližší. Tím spíše, že jsou srozumitelná, aktuálně aplikovatelná a modifikovatelná a navíc silně emotivní. Známý původce a zakladatel Sokola *Miroslav Tyrš* byl i autorem vlastní tělocvičné soustavy s původním, dobově dokonalým, českým názvoslovím. Tyrš správně pochopil, že se národ může vyvíjet k nejvyšší svobodě a vzdělanosti, „jestliže všichni jeho příslušníci dovedou dobře pečovat o zdraví tělesné, jestliže svá nitra naplní bohatstvím ducha a založí své vzájemné vztahy i vztah k ostatním národům na mravnosti“.

Z masově tělovýchovného hlediska spočívá význam Sokola od jeho založení r. 1862 především v jeho *Všesokolských sletech*, které přiváděly k aktivní pohybové a tělovýchovné aktivitě široké masy lidí a položily tak základy tradice hromadných tělovýchovných vystoupení. Zde je však třeba připomenout i *vztah* prvních představitelů Sokola *ke sportu*, ze kterého se odvíjel i postoj k myšlence olympismu a účasti na olympijských hrách. Fenomén sportu jako soutěživé aktivity byl totiž pojmán jako neslučitelný s ideovým posláním tělovýchovy. *František Kožíšek* tak v roce 1882 v časopise *Sokol* dnes nikoli pouze formálně archaickým jazykem napsal: „Sport jde pouze za tím, aby jeden nad druhým vynikl, aby vítěz i na úkor zdraví shrábl uzavřenou sázku.“ Jako nekompromisní propagátor tělocvičného hnutí dále kritizuje i sportovní kluby: „Těchto členové se cvičí, pouze paže neb pouze nohy, aby ukojili sobeckou ctižádost, získali sázku nebo lesklou dekoraci, naopak členové Sokola cvičí se všestranně, jde jim ve smyslu antickém o všestranný souměrný vývoj těla a podněty jejich jsou zdraví a síla, skutečnost pro život občanský, pro službu vlasti.“ Záporný vztah Sokola ke sportu (chápanému jako synonymum komerčně zaměřené touhy po vítězství) se projevil i negativním postojem k účasti na olympijských hrách. Dobový duch a posláním sokolství je charakterizováno dokon-

ce i upřednostňováním výletů před organizovanými útvary turistiky. Již z tohoto zorného úhlu si lze představit, jaký postoj by takováto názorová fronta zaujímala k dnešním formám profesionálního, komerčně-mediálně využívaného elitního sportu. Jedno je však jisté: pro tehdejší chápání pohybových aktivit by dnešní pojetí sportu zůstalo – pochopitelně z řady důvodů – zřejmě za horizontem běžné představitosti.

Sokol reprezentoval dobově výrazně demokratický systém založený na respektování *univerzálních hodnot* tělesných cvičení s důrazem na kultivovanost jedince, etiku, estetiku, zdraví a fyzickou zdatnost. Přitom hlavním cílem Sokola byla snaha o sjednocení a zvýšení úrovně českého národa včetně jeho branné připravenosti, vlastenectví a dobového „všeslovanství“. Prostředkem k tomu byla tělesná cvičení spojená se vzdělávací a uměleckou činností i občanskou angažovaností. Tyrš akcentoval práci pro národ, horoval pro pokrok, slovanskou vzájemnost a demokracii. Čerpal při tom z antického ideálu *kalokagathie*, souladu krásy a dobra. V ní dochází ke vzájemnému souznění výsledků výchovy tělesné, pěstující krásné tělo (*kalos*), a výchovy dobrého ducha (*agathos*), jehož principem je ctnost, spravedlnost a udatnost. Tento princip je vyjádřením harmonie mezi „vnitřním“ a „vnějším“, což považuje řecká pedagogika i estetika za podmínku krásy směřující k řádu, harmonii, vyrovnanosti a ušlechtilé umírněnosti. V duchu takovýchto představ pak byla koncipována i sokolská tělocvičná soustava. Přitom prvek *závodivosti, soutěživosti* pokládá za významný stimulátor lidské činnosti a předpoklad pokroku, za projev snahy vyrovnat se lepším a případně je překonat. V souladu s antickým myšlením však odsuzuje soutěživost spojenou s rivalitou a nesnášlivostí. Navíc je odmítána jednostrannost, tedy zásada, ze které vyrůstal sokolský odpor ke sportovní specializaci a honbě za výkony.

Ideová báze sokolství svými demokratickými akcenty byla neslučitelná s totalitní komunistickou ideologií, proto také došlo na přelomu čtyřicátých a padesátých let k postupné likvidaci Sokola. Jeho organizační obnova v devadesátých letech znamenala i oživení důrazů na vlastní národní tradice a hodnoty. To však v kontextu sílícího vlivu globalizace a jejích internacionalizovaných hodnot pro samotný Sokol znamená i nutnost čelit problémům nedostatečné přitažlivosti jeho na všestrannost tělovýchovných aktivit v obecném společenském klimatu zaměřeném spíše na specializaci, výkon a vítězství.

Nedávný empirický výzkum tak upozornil na obecně pocítované klady a zápory Sokola. Pozitivně je hodnocen jeho důraz na zdravý způsob života, pěstování pocitu sounáležitosti a rozvíjení harmonické osobnosti, zavádění masového sportu a finanční dostupnost pro všechny. K záporům je naopak přičítáno časté zpolitizování jeho ideálů, idealizace minulosti, nedostatečná schopnost vlastní propagace, nedostatek cvičitelů a generační neshody.

Vztah sokolství k olympismu je hodnotově odvíjen od Tyršova spisu „Hod olympický“, který se zamýšlí nad významem tělesných cvičení a je-

jich individuálního a společenského uplatnění. Přitom srovnat „olympismus“ a „sokolství“ umožňuje nejlépe komparace ideových důrazů Tyrše a Coubertina. Tyršem chápaný olympismus byl dán vysloveně do služeb národních, Coubertine naopak spojil olympismus s výchovou k mezinárodní sounáležitosti.

Tyrš svoji fascinací antickým Řeckem a řeckým ideálem člověka chápal olympijské hry jako největší svátek v oslavě lidství v historii. Z Platona čerpá ideu, že stát je silný a bezpečný, když jsou silní a bezpeční všichni jeho příslušníci: Zdravý, silný a vzdělaný národ je podmínkou silného a úspěšného státu. Odtud plyne i důraz na všestrannou tělesnou zdatnost a zdrženlivý postoj k výkonnostnímu sportu. Sokolství silně oslovovala idea olympismu, nehorovali však pro olympijské hry jako přehlídku vrcholných individuálních výkonů. Činnost Sokola nebyla zaměřena na výkon a vítězství, nýbrž na dokonalost člověka ve smyslu kalokagathie. Fascinace starořeckými olympijskými hrami byla u Tyrše spojena s fascinací krajinou, ve které byly pořádány. Tyršovo sokolství, předznamenávající další myšlenkový vývoj Sokola, je sociálně a kulturně orientováno dovnitř konkrétní společnosti, bez pozdějších coubertinovských mezinárodních důrazů. Přitom pozdější vývoj Sokola konvenoval s Coubertinovou zásadou, že olympismus není nějaký formální systém, nýbrž stav mysli, určité pojetí života, jedinečná životní filozofie, vyváženost tělesné zdatnosti, vůle a ducha.

Značný rozdíl mezi záměrem Tyršovým a Coubertinovým je zřejmý i v konkrétní zaměřenosti na populaci, kterou chtěli svými hodnotovými důrazy oslovit. Tyrš se od počátku zaměřoval v souladu s principem všestrannosti a masovosti na celou populaci, zatímco Coubertine v rozporu s jeho demokratickým duchem viděl v olympismu platformu elitářských výsad rytířskosti aristokracie a anglického gentlemanství. Hlavním cílem Coubertinova snažení byla obnova olympijských her s deklarovanou nabídkou rovnosti amatérských šancí pro všechny. Ta však vyhovovala spíše aristokratům, majícím dostatek finančních prostředků spojených s přípravou a účastí na olympijských hrách. V tomto ohledu lze konstatovat naprostou odlišnost od sokolství, ve kterém jakýkoliv aristokratismus či elitářství nebylo rozhodně programem. Stěžejním hodnotovým důrazem sokolství bylo respektování *fair play* jako obecné zásady chování a mezilidských vztahů. Obecně můžeme shrnout, že zatímco Tyrš věnoval svůj myšlenkový a organizační potenciál účelově určité konkrétní společnosti, je Coubertinův významný přínos – obnovit olympijské hry v mezinárodním měřítku – základem myšlenky moderního olympismu. Vedle zaměřenosti na olympijské hry tu stojí sokolská idea olympismu jako každodenního procesu. Odtud plyne i různost důrazů v oblasti *výchovy*. U Coubertina byla výchova chápána jako reflexe sportovní činnosti zaměřené na účast na olympijských hrách. Naproti tomu Tyrš budoval jasný výchovný systém postavený na pochopení tělesné kultury v nejširším slova smyslu,

tedy činnosti tělocvičné, vzdělávací a kulturní. Hodnotově však tyto důrazy mají univerzální charakter.

Olympismus je obecně vzato vymezován jako životní filozofie, jejíž myšlenky jsou vštěpovány zejména mládeži a zpravidla jsou redukovány na zásady fair play. Sokolství tyto zásady orientuje na národní populaci prostřednictvím systematického výchovného systému. Olympismus pracuje s pojmem *sport* a vzhledem k významu a smyslu olympijských her zdůrazňuje – na rozdíl od sokolství – výkon. Naproti tomu sokolství pracuje s pojmem tělesná cvičení, „tělocvik“, jako s významným prvkem kultury cílící k výchově všestranně rozvinutého člověka. Zde je třeba připomenout, že právě sokolství zdůrazňuje nikoli jednorázovou důležitost soutěživých olympijských her, nýbrž olympismus jako mírovou ideu spojení tělesné zdatnosti, vůle a ducha. Přitom Sokol není v opozici vůči sportu, ale s obavou se dívá na některé jeho negativní jevy související s vrcholovým elitním profesionalismem zaměřeným jednostranně a účelově na výkon, vítězství a odměnu. Navíc připomínáme, že *český sport* nevznikal pouze pod vlivem cizích vzorů, ale především pod vlivem teoretické i praktické činnosti sokolských činovníků a při využití existujících systémů evropských, zejména systému německého „nářadového tělocviku“. Ten byl doplněn nejen o to, co bylo převzato z antiky – běhy, skoky, hod diskem, hod oštěpem, později vrh koulí, zápas a box – ale i o moderní šerm, vzpírání, cyklistiku a později i bruslení, plavání, jezdeckví, veslování, střelbu a míčové hry – zejména českou házenou. Sokol v proudu času přitom nevycházel z odsuzování soutěživosti jako takové, ale spíše z kritiky účelové jednostrannosti a zaměřenosti na vítězství. Tento specifický poměr ke sportu byl pak důvodem poměrně vlažného či rezervovaného postoje k olympijským hrám. Předmětem nesouladu hodnotové základny sokolství a olympismu pak nebyly samotné olympijské myšlenky, nýbrž obsah a zaměření olympijských her. V ohnisku kritiky tak byla rostoucí sportovní specializace, jednostranná sportovní zátěžovost, zaměřenost na porážku soupeře. Tato hodnotová platforma pak postupně vedla k odčerpávání cvičenců z řad Sokola do nově vznikajících sportovních klubů. Již tím se Sokol programově vzdaloval sílící touze sportovců o účast na olympijských hrách.

Ve vývoji sokolství a olympismu tedy docházelo ke kulturně odlišným hodnotovým důrazům, které dnes nazrály do polohy diskusí nad smyslem a posláním vrcholového mediálně přitažlivého elitního sportu ztělesňované především olympijskými hrami na jedné straně a hnutím za vyšší masovost sportu ve smyslu zásady „sport pro všechny“ na druhé straně. Jde o téma, které je stále aktualizováno dynamikou vývoje společnosti založené na výkonu, a tedy v širším kontextu se týká i budoucího vývoje vztahů rekreačního a výkonnostního sportu. Nelze však přehlédnout, že jde o komplex témat silně vzdálených hodnotovému světu zakladatelů sokolského hnutí.

VLADIMÍR JŮVA

Dětské muzeum – nový prvek v kultuře pro děti

Úvahy o kultuře se od posledních desetiletí 20. století stále častěji spojují s přívlastkem postmoderní. Přestože se postmoderní kultura – jako nové vyjádření vztahu člověka ke světu i k sobě samému – v mnoha oblastech významně přiblížila prakticky všem vrstvám populace (ve vzdělávání, v masmédiích, v turistice i v reklamě), je její orientace z hlediska tvůrců i adresátů – a to nejen ve své umělecké dimenzi – stále tradičně spjata převážně s dospělou populací. Analogicky i kulturní instituce – divadla, kina, knihovny, muzea, galerie aj. – od svého vzniku zaměřovaly své aktivity především na dospělé návštěvníky. Situace zvláště do počátků 20. století v kulturním životě společnosti odpovídala celkovému nepřiměřenému vztahu dospělých k dětem, jednostranně autoritativnímu přístupu a nerespektování psychických specifik dětí. Teprve v posledních dekádách minulého století přibývá specifických kulturních institucí pro nejmladší publikum, např. v podobě loutkových divadel či dětských čítáren.

Poněkud odlišná situace byla již od konce 18. století v severoamerickém muzejnictví, kde muzea vznikala primárně – na rozdíl od Evropy – s educačními cíli, které tradičně bývají více spjaty s dětmi a mládeží. I to byl patrně jeden z důvodů, proč právě v USA vzniklo na přelomu 19. a 20. století první dětské muzeum světa, a to nejen svým názvem, ale především svým pojetím. Činnost zahájilo roku 1899 v New Yorku pod názvem Brooklynské dětské muzeum (Brooklyn Children's Museum). Vzniklo jako pobočka Brooklynského centrálního muzea (Brooklyn Central Museum) a jeho hlavním posláním mělo být potěšit a poučit děti z Brooklynu a Queensu a rozvíjet jejich zájmy.

Idea dětského muzea nezůstala omezena pouze na Brooklynské dětské muzeum, ale rozšířila se po celé Severní Americe. Stalo se tak především zásluhou Anny Billings Gallupové, která Brooklynské dětské muzeum vedla jako ředitelka od roku 1903 celých 34 let a rozvíjela zde základní rys těchto institucí – požadavek „hands-on“, tzn. možnost svobodně manipulovat s muzejními exponáty. Na začátku 21. století mohou děti v USA navštívit okolo 300 dětských muzeí, která současně představují stálý inspirační zdroj při koncipování těchto specifických institucí po celém světě.

Kde se v současnosti můžeme s dětskými muzei dále setkat? Z celkové počtu asi 500 světových zařízení jich uvádí okolo 100 Rusko, 65 další evropské státy (zde především SRN – 29 v roce 2003) a na dalších kontinentech najdeme zbývajících 35 dětských muzeí. Roku 1992 se dětem otevřelo

Dětské muzeum Moravského zemského muzea v Brně; je to první a do dnešních dnů jediné oficiální dětské muzeum České republiky.

Čím se liší dětská muzea od tradičních muzejních zařízení? Klasický a spíše evropský model muzejní instituce především získává, uchovává a zkoumá výtvořiny přírody a člověka. Ve své prezentační činnosti se řídí vědeckými kategoriemi a orientuje se na recepční možnosti dospělého publika. Analýzy světových dětských muzeí naopak ukazují, že tato specifická kulturní zařízení pro děti a mládež jsou principiálně jiná. Nejsou svázána s určitou sbírkovou oblastí, artefakty chápou jako svědectví životních kontextů, které stojí za to znovu oživit, orientují se na komplexní zkušenosti, které vycházejí ze smyslového uchopení, jsou průnikem dobrodružného hřiště i laboratoře, tvůrčí dílny a divadla s každodenními i nevšedními příběhy.

Dětské muzeum zpravidla tvoří tři části: 1. muzejní sbírka, 2. expozice a výstavy a 3. prostory pro další muzejně pedagogické aktivity (např. tvůrčí dílny, laboratoře, kluby, ateliéry, herny atd.). Především první dva jmenované komponenty jsou sice analogické s tradičním muzeem, sbírkotvorná činnost dětského muzea je však většinou odlišná. Zatímco tradiční muzeum se koncentruje na určité přesně vybrané oblasti předmětů, dětské muzeum se vedle klasických muzejních oblastí – z umění, techniky a přírody – častěji zaměřuje na exemplární předměty z běžného života dítěte. Sběr předmětů je v dětském muzeu dále determinován skutečností, že budoucí muzejní exponáty často slouží nejen vizuálnímu, ale i hmatovému kontaktu.

Z pohledu publika jsou dětská muzea typická především svou prezentační funkcí (tzn. výstavami, tvůrčími dílnami, popř. dalšími muzejně pedagogickými pořady). Prezentační aktivity se i v dětských muzeích dělí – analogicky jako v každém muzeu – na stálé expozice (tzn. výstavy s dlouhodobějším trváním, které většinou korelují se sbírkotvornou činností) a na krátkodobější výstavy. U řady dětských muzeí se současně setkáváme s mobilními službami, které nejsou fixovány na stálé prostory specifické instituce. V Německu je např. symbolizoval populární mnichovský starý červený autobus, jenž v první polovině 90. let 20. století vytvářel potřebné prostorové zázemí pro řadu projektů v různých částech svého města.

Pro všechna muzea – tzv. tradiční i dětská – je podstatné, že se zabývají objekty neboli materiálními reprezentanty našeho světa. Pro obsahové zaměření výstav dětských muzeí je však specifické, že výběr „věcí tohoto světa“ odpovídá zájmům a dosavadním zkušenostem dětí, kontakt s muzejními exponáty bývá bezprostřední a mnohdy vychází ze hry. V protikladu k tradičnímu „vitrínovému muzeu“, kde se návštěvníkova aktivita omezuje především na vidění, slyšení a čtení a spíše výjimečně na stisknutí knoflíku, utváří se dětské muzeum jako otevřený prostor pro učení a hru, kde se rovnoměrně zapojují všechny smysly dítěte a kam vstupuje jako ucelená osobnost.

Rozdíly mezi tradičním a dětským muzeem jsou tedy markantní zvláště v pojetí jejich výstav. V klasických muzeích se návštěvník nejčastěji set-

káva s exaktně zpracovaným a exemplárně doloženým výsekem sociálních či přírodních věd. Výstavy dětských muzeí spíše přibližují problémy, se kterými se děti bezprostředně potkávají ve svém životě. Jsou-li dětská muzea součástí větší instituce, často pak jejich výstavy reagují na expozice svého mateřského muzea. V posledních letech se pak stále častěji setkáváme s posilováním výstav a muzejně pedagogických programů dětských muzeí obsahově orientovaných na oblasti

- interkulturní (např. barvitě přiblížení blízkých i velmi vzdálených kultur a jejich vztahů),
- environmentální (problémy ochrany a tvorby životního prostředí),
- psychologické (např. k rozvoji vnímání, sebepoznání),
- historie všedního dne (např. o předmětech v každodenních běžných situacích),
- nových médií aj.

Uvedené obsahové oblasti pak většinou dětská muzea nezpracovávají podle klasického muzejního přístupu odpovídajícímu sbírkotvorné genezi či pohledu vybrané vědy. Stále častěji zde převládá globalizující přístup v podobě, jak ji známe od počátku minulého století z pedagogického reformismu. Obsah interaktivních výstav se soustřeďuje kolem jednoho hlavního problému a mnohdy vychází z dětských zkušeností a zájmů. Stejně jako pedagogičtí reformisté nahrazovali tradiční předměty ve škole dětskými zájmovými centry (např. potrava, odívání, doprava ad.), mění i dětská muzea obsahovou koncepci výstav. Již se zde nesetkáváme např. s dobově vymezeným výsekem umění nebo se systematicky prezentovanou mineralogickou sbírkou. Vybrané muzejní exponáty z obou uvedených sbírkotvorných oblastí se naopak stávají prvky živého příběhu, např. o životě konkrétních dětí a jejich době.

Originální obsahové zaměření dětských muzeí představuje sbírkotvorná činnost samotných dětí. Vychází z oprávněného předpokladu, že děti sbírají vždy rády cokoliv a jakkoliv – věci ze svých domovů, z půd i sklepů, z blízkého i vzdálenějšího okolí. Jejich „exponáty“ se pak třídí a spolu s dětmi se připravují výstavy. Druhou oblast sbírkotvorné činnosti samotných dětí nejčastěji tvoří jejich umělecká tvorba, např. výkresy zhotovené ve škole nebo v rámci dětských volnočasových aktivit.

K zvláštnostem dětských muzeí patří participace dětského publika. Vychází ze snahy zmapovat specifické potřeby a zájmy současných dětí a mládeže, a to z pohledu obsahové náplně výstav i všech dalších možných aktivit (vzhledem k nejčastějšímu umístění dětských muzeí ve světových velkoměstech jde především o výzkum městského potencionálního nejmladšího publika). Dětská muzea dále chtějí vtáhnout své mladé návštěvníky do celého spektra svých činností, tzn. nejen do prezentační, ale i do sbírkotvorné práce. Děti tak často sehrávají roli ideových tvůrců výstav, aktivně se zapojují do prezentace výstav a současně je obohacují svými vlastními výtvy. Participace v prezentačních aktivitách dětských muzeí

je pak determinována především mírou interaktivity vlastních výstav. Dětská muzea se tak stále častěji stávají nejen muzei pro děti a mládež, nýbrž ve svém důsledku také muzei od dětí a s nimi. Typické příklady participčních dětských muzeí představují např. nové instituce ve Fuldě, v Berlíně nebo ve Vídni, kde se děti podílely na plánování svého nového kulturního zařízení, na hledání jeho optimálního názvu a kde jejich představy a přání inspirovaly konkrétní výstavy. Participace, tzn. nejen receptivní účast ale především aktivní podíl dětí na základních činnostech dětského muzea, tak představuje další typický rys dětských muzeí. Participace ve vztahu k dětskému muzeu je determinována nejen zájmy dětských návštěvníků a muzejně pedagogickým přístupem (zejména muzejně didaktickým), ale současně má rozměr politický ve smyslu demokratické spoluúčasti dětí na rozhodování.

Odborné oblasti muzejní práce jsou dětem poměrně vzdálené. Probíhají pro ně skrytě a mohou se s nimi seznámit jen výjimečně (např. v rámci originální výstavy z roku 2002 brněnského Dětského muzea „Když se řekne muzeum“, která se dětem pokusila přiblížit náročně a přitom zajímavé pracovní postupy třeba restaurátorů nebo konzervátorů). I když dětská muzea zdůrazňují participaci dětí a mládeže na jeho práci, nemyslí tím, že by tuto instituci měly samy děti vytvářet. Jde spíše o plodný dialog s dětmi o východiscích a cílech, obsahu i formě prezentací dětských muzeí. Klíčová je v tomto procesu role muzejních pedagogů, jejichž cílem je optimálně přiblížit a pootevřít dětem a mládeži médium dospělých – muzeum.

Kooperace s edukačními institucemi má prakticky u všech muzeí bohatou historii. Tradiční jsou především školní návštěvy muzea korelující s probíranou učební látkou a v rámci školních výletů či odborné semináře pro učitele. Spolupráce dětských muzeí s edukačními institucemi (především preprimární, primární a nižší sekundární úroveň) však představuje kvantitativně i kvalitativně vyšší úroveň. Zatímco kapacita tzv. tradičních muzeí v dopoledních hodinách všedních dnů nebývá školami plně využívána, jsou tato dopoledne v dětských muzeích prakticky na celém světě zcela zaplněna žáky mateřských a primárních škol. Pro dětská muzea, vzhledem k jejich adresnosti, je logicky typické výraznější zastoupení mateřských škol, s jejichž dětmi se v ostatních muzeích setkáváme spíše sporadicky. Dětská muzea současně stále výrazněji spolupracují i s dalšími edukačními a volnočasovými zařízeními i s ostatními kulturními a mnohdy i sociálními a komunitními institucemi.

Zájem o dětská muzea u nás i po celém světě stále narůstá. Jde o pozitivní proces, protože dětská muzea představují i na počátku 21. století stále nové místo kulturní edukace. V průsečíku muzea jako klasické kulturní instituce a aktuálního požadavku na rozšiřování svěbytné kulturní nabídky pro děti a mládež v posledním staletí vykristalizovala originální zařízení, jež dorůstající generaci nabízejí další prostor pro učení, setkávání, komunikaci, hru, relaxaci i zábavu.

Náš rozhovor

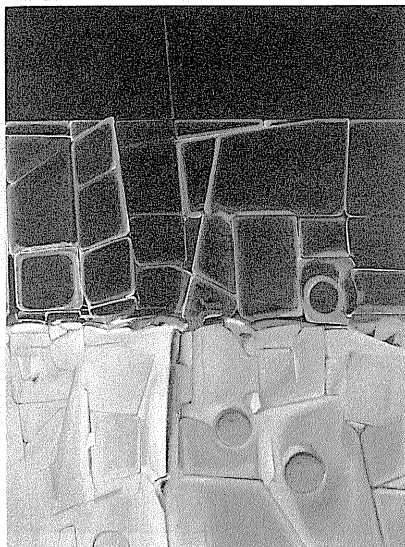
Dnešní umění může vše a nemusí nic

(Rozhovor s malířem Miroslavem Štolfou)

Emeritní docent Pedagogické fakulty MU a Fakulty výtvarných umění VUT, malíř a grafik **Miroslav Štolfa** oslavil letos v létě významné jubileum – pětasedmdesáté narozeniny. Narodil se 11. srpna 1930 v Brně a ve svém rodišti také v roce 1949 maturoval na husovickém gymnáziu. Studium výtvarné výchovy a historie absolvoval na Pedagogické a Filozofické fakultě brněnské univerzity. Jeho učiteli na katedře výtvarné výchovy byli Eduard Milén, B. S. Urban a Vincenc Makovský. Studia ukončil v roce 1953 státními zkouškami. Jako diplomovou práci předložil cyklus obrazů *Město* ve čtyřech ročních obdobích. Potom deset let učil na středních školách v Boskovicích, Tišnově a Brně. Od roku 1963 Štolfa působil na katedře výtvarné teorie a výchovy Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. O dva roky později se habilitoval a dosáhl hodnosti docenta. V roce 1978 pak přešel na katedru estetické výchovy brněnské Pedagogické fakulty, kde působil do roku 1983. Po vzniku Fakulty výtvarných umění VUT v Brně vedl do roku 1993 její atelier malby.

Miroslav Štolfa patří k významným malířům starší generace. Se svou prací seznámil veřejnost na mnoha samostatných výstavách doma i v zahraničí a jeho obrazy a kresby byly vystaveny také na velkém počtu výstav kolektivních. Díla Miroslava Štolfy jsou mj. v majetku Národní galerie, Moravské galerie a Alšovy jihočeské galerie, ze zahraničních institucí např. ve vídeňské Albertině. Monografii o díle Miroslava Štolfy napsali Bronislava Gabrielová a Bohumil Marčák (1997). Některá Štolfova plátna z cyklu *Horizonty* znají všichni návštěvníci studovny humanitních věd v moderní budově brněnské Moravské zemské knihovny, kde jsou tyto velkoformátové obrazy trvale vystaveny.

Štolfa měl od dětství rád auta, motocykly a moderní techniku vůbec. Tuto zálibu jistě ovlivnilo brněnské prostředí – strojírenské veletrhy a každoroční Grand Prix motocyklů na Masarykově okruhu. Malíř sám strávil nemálo hodin v sedle motocyklů – jeho posledním, v pořadí už desátým strojem byla známá dvouválcová JAWA 350. První Štolfovy obrazy, jichž si všimla výtvarná kritika, jako by volně navazovaly na dávné snahy italských futuristů, kteří rádi zobrazovali závodní auta, letadla a parníky a snažili se obrazem vyjádřit jejich rychlost a krásu. Závodníci na motocyklech, které tehdy Štolfa maloval, nemohli vítězit bez dokonalé souhry jezdců a stroje. Umělec tak hned na počátku objevil své klíčové téma – vztah moderní techniky a člověka. V dalších letech se pak rychle odpoutal od tradicí svázaného vztahu k realitě. Po barevně zajímavém cyklu *Elektrárny* (nově navazujícím na to, co v českém umění otevřela tvorba autorů Skupiny 42) následovalo období trubek, výfuků a trysek, zobrazených ve zvětšených pohledech do nitra fiktivních strojů. Byly to obrazy přesvědčivě vypovídající o stavu soudobé techniky a o tom, čemu dávali přednost tehdejší designéři.

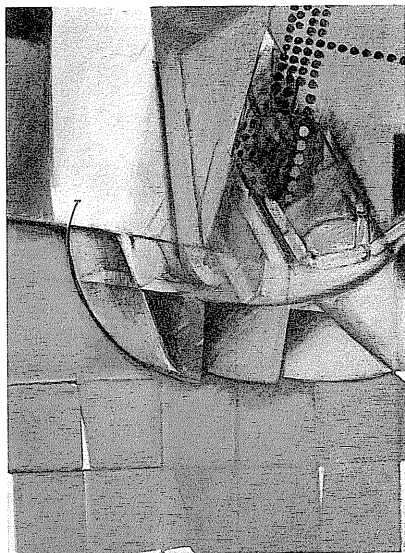

Nová příroda, 1984

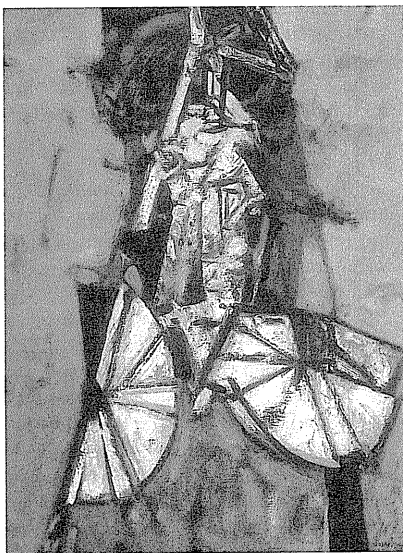
Všichni, kdo o Štolfovi psali (a psalo o něm mnoho významných autorů a teoretiků, např. Igor Zhoř, Jiří Valoch, Ludvík Kundera, Jaroslav Sedlář, Alena Nádvorníková a Bronislava Gabrielová), zdůrazňovali, že v malířově díle má klíčový význam téma proměny světa technikou. Po „období trubek a trysek“ následovala nefigurativní etapa, která určila směr umělceva dalšího vývoje a trvá dodnes, ovšem se stále patrnějšími plodnými návraty k inspiraci reálným světem přírody i lidských výtvorů, takže rozdíl mezi figurativním a nefigurativním projevem se postupně smazává. Na počátku byly pozoruhodné a kritikou ceněné obrazy z konce šedesátých a začátku sedmdesátých let, které (jako Štolfova tvorba vůbec) jsou výsledkem až filozofické motivace, za níž však cítíme také silné emoce (Zánik koule, Znamení času aj.). Poté přišlo vrcholné období s monumentálními obrazy cyklu Nová příroda a Horizonty. Jsou to obrazy velkého formátu se sugestivně působícími, výrazně barevnými plochami zajímavých odstínů, buď harmonickými, nebo kontrastujícími, popř. i monochromními. Štolfa sice neopus-

til svět techniky, ale ten se nyní prolíná a prostupuje s krajinou a přírodou. Označení „nová příroda“, převzaté od Miroslava Holuba, je přesné a výmluvné. Věci, které lidé vytvoří, které jim slouží a které jsou běžnou součástí jejich světa, jako např. auta, letadla, různé stroje atp., bývají většinou také krásné, a už proto nejsou v rozporu s přírodou – naopak doplňují ji a vytvářejí přírodu novou. Štolfovy obrazy jen zřídka sugerují strach z ekologických škod nebo ze zneužití civilizačních objevů proti lidstvu, valnou většinou evokují pocity pozitivní a harmonické.

Jubilantovi jsme položili několik otázek týkajících se především jeho působení na vysokých školách, ale i jeho tvorby. Kulisou rozhovoru byl malířův ateliér v brněnských Husovicích, z jehož velkých oken je výhled na dnes téměř ztichlý areál brněnské Zbrojovky. Zažil jste na olomoucké katedře léta šedesátá i nástup normalizace. Jak se tam nástup normalizace projevil?

Skrytý pohyb, 1990

Věž, 1996

Filozofická fakulta Univerzity Palackého byla prohlášena za centrum kontrarevoluce a více než dvacet pedagogů muselo své pracoviště opustit. Byl mezi nimi i vedoucí naší katedry docent Václav Zikmund. Většina ostatních byla označena za pomýlené a napravovat je přijel dokonce sám čelný slovenský normalizátor Viliam Šalgovič. Mezi těmi pomýlenými jsem byl také já.

Jak jste přistupoval ke svým žákům a jaké výukové metody jste volil?

Nikdy jsem své žáky nevedl k tomu, aby napodobovali můj způsob malby. Snažil jsem se společně s nimi hledat nejhodnější postupy, jež by odpovídaly jejich talentu, a upozorňoval jsem je na díla našich i světových malířů, kteří by svým zaměřením mohli být zdrojem poučení pro jejich vývoj. Je pravda, že v minulosti si adeпти malířství nejdříve osvojovali řemeslné postupy i styl svého mistra a teprve později se od jeho vlivu osvobodovali, ale to bylo v dobách, kdy se nekladl tak velký důraz na individuální projev jako dnes.

A jak vy vzpomínáte na své učitele? Kteří z nich vás ovlivnili?

Eduard Milén byl charismatická osobnost aristokratického vzhledu. Stal se uznávanou autoritou nejen na škole, ale i v redakcích novin a na brněnském magistrátu. Vážil jsem si ho, byl mi blízký svým vztahem k Brnu, ale domnívám se, že pro mne nebyl nejhodnějším učitelem. Byl bravurní kreslíř, preferoval spontánní tvorbu a z techník zejména akvarel. Já jsem pracoval pomaleji, měl jsem rád tlumenější barevnost a dával jsem přednost tempeře a později olejmalbě. Názorově bližší mi byl další profesor naší katedry B. S. Urban. Jeho tvorbu jsem sice moc neznal, protože Urban v Brně nevystavoval, ale to, co jsem zahlédl v jeho školním ateliéru, se mi líbilo. Zajímalo mě i sochařství a rád jsem chodil do ateliérů na Rybářské ulici modelovat k profesoru Makovskému. Myslím, že škola nám zprostředkovala slušný přehled o výtvarném umění a vizuální kultuře, ale o moderním umění jsme se nedověděli téměř nic. Studovali jsme v první polovině padesátých

let, v době politických procesů a socialistického realismu, a jenom docent František Kubišta, historik umění a bratranec slavného malíře Bohumila Kubišty, nás ve svých přednáškách uváděl do problematiky umění dvacátého století. Brzo však musel tyto snahy opustit, protože byl kritizován tehdejšími stalinisty.

Vím, že ptát se na oblíbené umělce je otázka banální a takřkajíc otrěpaná, ale myslím, že pro čtenáře naší revue bude zajímavé se dovědět, které české i cizí malíře máte rád.

V dětství mě okouzli Aleš a jeho Špalíček. Ve třicátých letech jsem zažil na Vysočině atmosféru nepříliš vzdálenou poezii jeho obrázků. Pak se pochopitelně počet mých oblíbenců rozrůstal a měnil, jak se postupně moje znalosti o historii malířství rozšiřovaly. Více než racionálně uvažující Cézanne mi byl – zejména svým citovým zaujetím – blízký Vincent van Gogh. Z našich klasiků to byli Navrátil, Purkyně a Slavíček, ale i Jakub Schikaneder. Z umělců dvacátého století malíři skupiny Osma a Skupina 42. Surrealismus, zvláště ten veristický, mě spíše odpuzoval. Při návštěvě Paříže v roce 1966 mi učaroval Braque. Ale malířů, které mám rád a které jsem pro sebe objevoval, je dlouhá řada. Je to obdobné jako ve vztahu k hudbě. Neposloucháte jednoho skladatele – spíše postupně zařazujete k poznaným a oblíbeným autorům další a další.

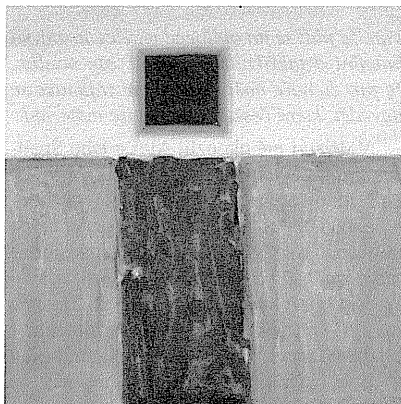
Kdesi jsem četl, že téměř všichni významní čeští malíři a grafici vaší generace museli v té či oné podobě projít nefigurativní etapou svého vývoje. Souhlasíte s tímto názorem? Jako důkaz se uvádějí různá jména – Jan Kotík, Mikuláš Medek, Jiří John, Robert Piesen, Libor Fára a mnozí další. Z Brňanů by sem asi patřili např. Bohumír Matal, Pavel Navrátil. Robert Hliněnský a Dalibor Chatrný.

Abstraktní či nefigurativní malba se v českém umění objevila už dříve. Války však vývoj pozdržely, a tak se pokusy navázat na tuto významnou tendenci umění 20. století znovu objevily až v padesátých letech a začátkem let šedesátých. Posuzují-li s odstupem situaci, jaká byla např. v roce

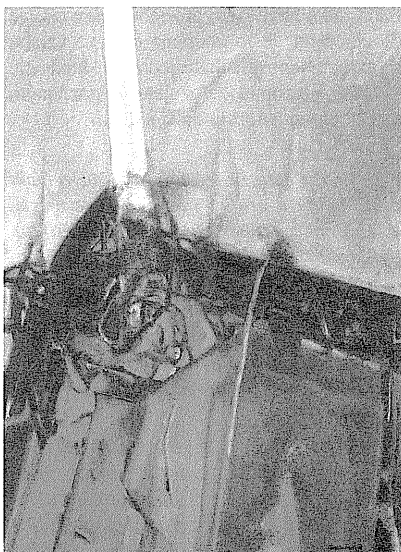
1963 na výstavě Konfrontace v brněnském Domě umění, jednalo se až na výjimky o předmětnou abstrakci, kdy umělci postupným zjednodušováním, deformováním a abstrahováním reality dospívali až na práh nefigurativního projevu. Pavel Navrátil tento práh nepřekročil. V jeho obrazech je stále

cítit vliv figurálních a krajinných motivů. Totéž lze říci o Bohumíru Matalovi. Nejdále na cestě k abstraktnímu projevu postoupil Robert Hliněnský. Ovšem kvalita uměleckého projevu není v tom, zda je více, či méně nefigurativní. To se ukázalo později, když nastal odklon od abstrakce, která v mnoha ohledech zakademičtěla. V období postmodernismu pak všechny tendence koexistují a hranice mezi obory se stírají. Eklekticismus, avantgarda, nová média, multimédia, to vše rozšířilo a pozměnilo tvář současného projevu. Jak před časem napsal Milan Uhde, umění dnes dospělo do stavu, kdy může vše a nemusí nic.

Rozmlouval Jiří Rambousek
Ilustrace Miroslav Štolfa

Zatmění čtverce, 2004

Na horizontu, 1998

Průnik, 1999

Významné osobnosti naší univerzity**Překladatel Aristotela
dr. Antonín Kříž
(1889 – 1965)**

PhDr. Antonín Kříž, narozený dne 25. 3. 1889 v Nemočicích u Kyjova, absolvoval svá středoškolská studia na gymnáziu v Kyjově, v letech 1909-1914 studoval na pražské Karlově univerzitě latinu a klasickou řečtinu, ještě před dokončením závěrečných zkoušek narukoval na dva a půl roku na italskou frontu. Hned v r. 1918 nastoupil na své mateřské gymnázium jako středoškolský profesor, pak vyučoval nějakou dobu na gymnáziu ve Strážnici a od roku 1932 učil na gymnáziu na Starém Brně. Po zřízení Masarykovy univerzity si na ní rozšířil svou učitelskou aprobaci o filozofii a v roce 1927 dosáhl doktorátu z filozofie. Jeho disertační práce pojednávala o pojmu setrvačnosti a vývoje u Platóna.

Po druhé světové válce se Antonín Kříž stal zemským školním inspektorem v zemi Moravskoslezské a zároveň působil na Filozofické fakultě MU jako lektor klasické řečtiny (hlavně pro posluchače latiny, kteří nestudovali řečtinu na gymnáziu) a jako metodik pro výuku klasických jazyků. V této činnosti jsem ho jako student sám zažil v didaktických seminářích na fakultě i v rámci pedagogických následků na různých brněnských gymnáziích. Po únoru byl v r. 1948 postaven mimo službu, po krátkém čase přeřazen zpět na gymnázium na Starém Brně a odtud odešel v r. 1949 do penze. I jako penzista pokračoval na FF MU v činnosti lektora pro starou řečtinu, nyní navíc pro posluchače oborů filozofie a slavistiky. V té době byl zřejmě již sledován Státní bezpečností (pro kontakty s katolickým disentem), až byl zatčen (údajně za příspěví jednoho svého někdejšího žáka) a odsouzen pro „velezradu“. V roce 1956 byl prezidentem Zápotockým pro věk a chronickou nemoc (svalový revmatismus) amnestován. Tak se mohl opět vrátit ke své oblíbené práci, tj. k překládání milovaného Aristotela, jež si předsevzal jako svůj celoživotní cíl již v mládí.

A opravdu za druhou polovinu svého života – i přes zmíněné přerušení v době uvěznění – Antonín Kříž tento cíl ve vysoké míře splnil. Podářilo se mu přeložit všechny podstatné Aristotelovy spisy, třebaže některé z nich vyšly až po jeho smrti a jeden ještě dodnes čeká na uveřejnění.

Překladatelskou činnost Aristotelových spisů zahájil Antonín Kříž přetlumočením *Etiky Níkomachovy* (Praha 1937), nato postupně vyšly jeho překlady Aristotelových děl *Poetika* (1939), *O duši* (1942 – spolu s vysvětlivkami k některým Aristotelovým pojmům) a po válce pak *Metafyzika* (1946), *Poetika* (O básnické tvorbě – 1948) a *Rétorika* (1948). Poté následovala v jeho činnosti zmíněná tragicky vynucená přestávka ze začátku 50. let. Křížovy další překlady Aristotela pocházejí z tohoto důvodu až z přelomu 50. a 60. let, kdy se podařilo jeho synu Janovi, středoškolskému profesorovi matematiky, získat pro otcovy spisy nakladatele; tehdy vyšly překlady spisů *Organon* 1-4 (Kategorie 1958, O vyjadřování 1959, První analytiky 1961, Druhé analytiky 1962). Dne 2. dubna 1965 však Antonín Kříž zemřel a starost s uveřejněním překladů z jeho pozůstalosti spočinula nyní plně na bedrech jeho syna.

Ten v nedávném osobním dopise vzpomíná: „Po smrti otcově to bylo čím dál tím obtížnější; já jsem ani ve snu nedoufal, že by se mi to někdy podařilo.“ Nicméně s odstupem doby následovaly pak postupně z pozůstalosti Antonína Kříže překlady dalších Aristotelových spisů: *Organon* 5 (Topiky 1975, upravil M. Mráz), *Organon* 6 (O sofistických důkazech 1978) a nakonec svazek Aristotelových spisů v překladu souhrnně vydaném pod názvem *Člověk a příroda* (Antická knihovna, sv. 52, Praha 1984). Posmrtně vyšel i Křížův překlad Aristotelova spisu *Fyzika* (1996), stejně jako nové vydání spisů *Etika Níkomachova* (1996), *O duši* (1996), *Politika* (1998), *Poetika* a *Rétorika* (společně 1999) a *Metafyzika* (2003 v úpravě P. Rezka).

Jak vyplývá ze zmíněného dopisu pana J. Kříže, „nevydaná zůstává ještě *Velká etika*, která byla již dříve ohlášena. Že vyjde jako *Magna Moralia* v r. 2003,“ a to prý rovněž v nakladatelství P. Rezka.

Dobová marxistická kritika mnohdy vytýkala Antonínu Křížovi jeho křesťanské východisko, dnes naopak oceňujeme píli a soustavnou práci tohoto skromného člověka, který českému čtenáři poskytl moderní překlady nejvýznamnějších Aristotelových spisů. Stalo se tak v generaci jen o něco mladší, než byla ta, k níž patřil jeho starší vrstevník František Novotný, profesor klasické filologie Masarykovy univerzity, Křížův učitel a největší český překladatel Platóna. K jeho překladatelskému dílu, zahrnujícímu celého Platóna, připojil dr. Antonín Kříž i česká přetlumočení Platónova žáka Aristotela.

A. BARTONĚK

(za vydatného přispění překladatele
sya, J. Kříže)

Prof. JUDr. František Poláček

V červnu letošního roku uplyne 110 let od narození profesora Právnické fakulty MU JUDr. Františka Poláčka. Narodil se v Rokycanech 26. června 1895, kde také strávil své dětství. Vlivem svých rodičů začal studovat na akademickém gymnáziu v Praze, které úspěšně zakončil 8. 7. 1913. Gymnázium mu dalo dostatečnou přípravu na to, aby mohl pokračovat ve svém vzdělávání na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V tomto počínání se mu opět dařilo výborně a dne 21. 4. 1915 složil historicko-právní zkoušku státní a posléze 3. 7. 1917 judičiální státní zkoušku. Na Právnické fakultě se zaměřil především na oblast práva občanského, obchodního a směnečného. Státovědní státní zkouškou své studium na této fakultě završil s výsledkem dobrým a vzápětí byl 14. 2. 1918 prohlášen doktorem práv.

Svou kariéru započal u Vrchního zemského soudu v Praze, kde vykonával soudní praxi podle § 2 písm. a) advokátního řádu od 12. 1. 1918. Soudcovskou zkoušku s velmi dobrým úspěchem složil dne 2. 3. 1920. Od dubna téhož roku působil jako soudce u Okresního soudu v Děčíně. Do této funkce byl jmenován výnosem ministerstva

spravedlnosti č. 11356/20 ze dne 22. 4. 1920. Jeho kariéra se dále vyvíjela jmenováním do funkce okresního soudce téhož soudu v roce 1925.

Jeho přeložení ke Krajskému soudu trestnímu v Praze v roce 1931 předurčilo další kariéru zaměřenou na problematiku trestního práva – působil zde jako soudní rada. V těchto letech se oženil a vychovával syna Přemysla. Oblasti trestního práva zůstal věrný i u Nejvyššího soudu v Brně, k němuž byl přidělen v roce 1935. V souvislosti se svou činností soudce vypracoval publikaci *Důvody zmatečnosti v trestním řízení*, která vyšla v roce 1935. Od roku 1937 působil u Nejvyššího soudu jako vrchní soudní rada a jeho sudím se stal 1. 5. 1940. Prof. Poláček, jehož domovskou příslušností bylo Brno, bydlel do roku 1935 v Praze, po přidělení k Nejvyššímu soudu se přestěhoval do Brna. Senátním prezidentem Nejvyššího soudu byl jmenován dne 13. 12. 1948. Během působení u Nejvyššího soudu vydal několik publikací: *Materialismus a právní věda* (1947) a *Československé trestní zákony platné v zemích České a Moravskoslezské* (1946). V roce 1948 posílil učitelský sbor na Právnické fakultě Masarykovy Univerzity, kde byl 14. 6. 1949 habilitován profesorem pro obor práva a řízení trestního. V rámci kolektivní publikační činnosti spolupracoval na knize *Úkoly trestního zákonodárství a soudnictví* (1950).

Dne 3. 11. 1949 mu byl udělen titul *venia docendi* na Právnické fakultě MU pro obor práva a řízení trestního. Tématem jeho habilitačního spisu byla problematika opravných prostředků v řízení před trestními soudy. Práce *Zmateční stížnost* byla doplněna studií *Odvolání v trestních věcech*. Zabýval se v nich problémem opravných prostředků v řízení před trestními soudy. Na analýzu a řešení těchto problémů aplikoval tehdejší teorii a filozofii práva. Ve své práci často využíval různých schémat a formulek, což mu bylo některými právníky vytýkáno. Zabýval se ve své době problémem živým a ač stručně, přece jen výstižně osvětlil problém odvolání v trestních věcech. Tato práce, přestože zákon č. 319/1948 zavedl jednotný opravný prostředek – odvolání, měla jistě svůj význam pro právníky v té době

„praktikující“, neboť se autor opíral jak o judikaturu, tak o svou dlouholetou soudní praxi. Tato habilitační práce byla zveřejněna v nakladatelství Orbis, Praha v roce 1948.

Dne 19. 11. 1949 byla reformní komisí PrF MU podána žádost, aby byl docent Poláček co nejrychleji navržen na jmenování řádným profesorem na této univerzitě. Komise se obávala, že díky jeho služební povinnosti u Nejvyššího soudu bude přeložen do Prahy, a tak by byl jako vědecká pedagogická síla pro Brno ztracen. Po roce 1950, kdy byla PrF MU zrušena, byl Poláček pověřen vedením katedry trestního práva v Bratislavě. I na slovenské půdě působil v oblasti práva trestního a v roce 1957 byla vydána SAV v Bratislavě jeho monografie *Skutková podstata trestného činu podľa československého trestného práva*. Na katedře trestního práva v Bratislavě zůstal až do své smrti v roce 1957.

E. ŽATECKÁ

K nedožitým osmdesátinám prof. Lili Monatové

Profesorka PhDr. Lili Monatová, DrSc., by se v létě letošního roku dožila osmdesáti let. Tento fakt je pro mě, jako její bývalou studentku, impulzem k tomu, abych se pokusila o malou rekapitulaci jejího dlouholetého působení na katedře pedagogiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Profesorka Monatová celý svůj studijní a pracovní život, od roku 1953 až do roku 1990, což znamená celkem třicet sedm let, spojila s Filozofickou fakultou. Na této fakultě vystudovala obory čeština, ruština, pedagogika a psychologie a začala zde působit jako asistentka na katedře psychologie a pedagogiky. Stála také u založení samostatné katedry pedagogiky v roce 1963. Po celá další léta, až do roku 1990, kdy odešla do důchodu, se podílela na utváření jejího pedagogického i vědeckého profilu. Sama přednášela především metodologii pedagogiky, speciální pedagogiku, předškolní pedagogiku a pedagogickou psychologii. Profesorka Monatová propojovala pedago-

gickou práci se svými vědeckými a výzkumnými zájmy. Témata, která přednášela, s oblibou opírala o empirická data, povětšinou z vlastních, ale i z jiných výzkumů, což v té době vůbec nebylo obvyklé. Díky tomu její přednášky patřily k těm nejzajímavějším. Její působení jako vysokoškolské učitelky znamenalo pro její studenty dobrou školu ze základů vědecké práce: preciznost, argumentaci, jasnost tématu a přesvědčivost výsledného sdělení.

Šíře odborných zájmů profesorky Monatové byla značná, a lze ji rozdělit do tří okruhů.

Od padesátých let věnovala intenzivní pozornost teorii rozumové výchovy, a to zejména se zaměřením na předškolní a mladší školní věk. Sem patří například její myšlenky o podpoře dětí se specifickými vývojovými poruchami učení a o jejich včasné diagnostice ještě před vstupem dítěte do školy. Na tématu rozumové výchovy získala doktorát, kandidaturu i docenturu. Na základě obhajoby monografie *Otázky rozumové výchovy* dosáhla v roce 1984 hodnosti doktorky pedagogických věd.

Druhým okruhem jejího zájmu byla předškolní pedagogika. Profesorka Monatová obohatila teorii předškolní výchovy rozpracováním některých obecných problémů i speciálních otázek výchovy – *Problémy předškolní pedagogiky*, 1973; *Kapitoly z předškolní pedagogiky*, 1980; *Předškolní výchova*, 1984 a další. Patřilo mezi ně také téma pedagogické diagnostiky v předškolním věku – *Teoretické otázky pedagogické diagnostiky*, 1987; série článků v *Pedagogické výchově*, 1992/93. Díky svým psychologickým znalostem se mohla zaměřit i na zkoumání procesu osvojování pojmů u dětí a na využití jeho zákonitostí v pedagogické práci mateřské školy – *Jak dítě poznává svět*, 1963. Do tohoto okruhu spadají také mnohé popularizační články, odborné statě a studie v časopisech a sbornících.

Od roku 1970 byla profesorka Monatová po celých dvacet let předsedkyní Českého národního sdružení Světové organizace pro předškolní výchovu (OMEPE). V této pozici organizovala akce na podporu dalšího odborného rozvoje lidí působících v oblasti předškolní výchovy; pravidelně konaná symposia

OMEF o předškolní výchově v Brně na Filozofické fakultě byla svou kvalitou pověstná. Jako předsedkyně české organizace OMEF měla také příležitost reprezentovat republiku na mnoha zahraničních konferencích a seminářích, což pro ni znamenalo zahraniční zkušenosti v té době neběžné.

Dalším významným tématem odborného zájmu profesorky Monátové byla speciální pedagogika a z ní především oblast somatopedie. I v této oblasti publikovala mnohé práce – *Úvod do speciální pedagogiky*, 1973; *Základy speciální pedagogiky I. , II.*, 1981-83; *Speciální pedagogika*, 1990; *Problémy speciální pedagogiky*, 1984, 1991; *Pedagogika speciální*, 1994. *Pojetí speciální peda-*

gogiky z vývojového hlediska, 1996 (ve druhém rozšířeném vydání znovu v roce 1998). Poslední její práce – *Speciálně pedagogická diagnostika předškolního věku* vyšla v roce 2000.

Výuce na vysoké škole a vědecké práci zasvětila profesorka PhDr. Lili Monátová, DrSc., celý svůj život. Jako výrazná osobnost ovlivnila generace studentů a dlouhodobě přispívala k rozvoji oboru pedagogika. Česká pedagogika a brněnská zvláště v ní ztratila jednu z významných osobností oboru. Zemřela ve věku sedmdesáti osmi let.

M. RABUŠICOVÁ

Günter Uecker, Les z jednoho kmene, 1990

Z historie a současnosti univerzity

Obnovení činnosti Masarykovy univerzity v roce 1945

JIRÍ PULEC

Dne 12. dubna 1945, pouhé dva týdny před osvobozením města, zahynul při náletu na Brno profesor občanského práva na Masarykově univerzitě Jaromír Sedláček. Ani on však nebyl poslední obětí války a okupace z řad učitelů a zaměstnanců univerzity. Ještě několik dní po skončení války, 18. května 1945 zemřel v pražské nemocnici Na Bulovce profesor hudební vědy Vladimír Helfert na skvrnitý tyf, jímž se nakazil v koncentračním táboře. Dlouhé byly seznamy zemřelých v době okupace, z nichž většina zahynula přímou nacistickou perzekucí na popravištích a v koncentračních táborech, které předčítali děkanové jednotlivých fakult na celouniverzitní tryzně pořádané 22. listopadu 1945 v Auditoriu maximu na Právnické fakultě. Nacistickou represí byla Masarykova univerzita postižena snad nejvíce ze všech českých vysokých škol, což do jisté míry patrně souviselo s jejím obtížným a exponovaným postavením ve městě s významnou německou menšinou. Přímá perzekuce zaměstnanců Masarykovy univerzity započala už 1. září 1939, když v rámci policejní akce Albrecht der Erste byla zatčena celá řada významných členů její akademické obce. Tehdy ještě měla internace zpravidla krátké trvání. Ale již v listopadu 1939, v rámci zásahu gestapa proti zemskému civilnímu vedení Obrany národa byli zatčeni profesori Filozofické fakulty muzikolog Vladimír Helfert a pedagog Jan Uher, z nichž ani jeden se už ke své práci na univerzitě nikdy nevrátil. Zvláště temné období v historii univerzity nastalo po jmenování Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora na podzim 1941. Dne 30. září téhož roku byl v Kounicových kolejích za-

Vladimír Groh, první oběť
nacistické perzekuce z řad profesorů
Masarykovy univerzity

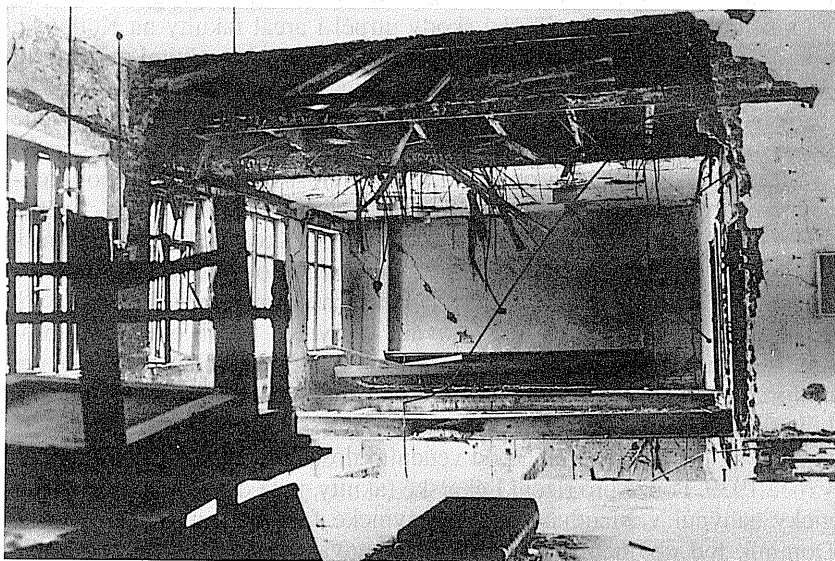
střelen profesor Filozofické fakulty Vladimír Groh jako jedna z prvních obětí stanného práva v Brně. Na podzim 1941 proběhlo v řadách akademické obce Masarykovy univerzity rozsáhlé zatýkání, které postihlo učitele i další zaměstnance všech fakult. Převážná část zatčených byla internována ve vyhlazovacím koncentračním táboře v Mauthausenu, v němž velká většina z nich zahynula. Zvláště tragickým dnem pro Masarykovu univerzitu se stal 7. květen 1942, kdy bylo v Mauthausenu popraveno šest profesorů a asistentů Lékařské a Přírodovědecké fakulty. V roce 1942 míra represe okupační moci proti Masarykově univerzitě vrcholila a členové její akademické obce neumírali pouze v Mauthausenu. Dne 5. června ukončily výstřely popravčí čety na střelnici v Praze-Kobyliších život profesora dějin českého práva Bohumila Baxy a krvavou tečkou za tragickým rokem 1942 se stala dne 27. října poprava profesora Jana Uhra v Berlíně-Plötzensee. Bilance popravených a umučených profesorů Masarykovy univerzity je mimořádně tragická. Postiženy byly všechny fakulty, nejvíce Přírodovědecká fakulta, která tímto způsobem ztratila šest svých profesorů, což byla plná čtvrtina členů jejího profesorského sboru z roku 1939. Decimovány byly i profesorské sbory ostatních fakult, ve kterých se ztráty pohybovaly v rozmezí od 8 do 12 procent. Nacistický teror zasáhl i studenty univerzity, z nichž řada také položila život v domácím a zahraničním odboji.

V listopadu 1939 byla činnost Masarykovy univerzity, stejně jako ostatních českých vysokých škol, přerušena. Cílem okupantů však nebylo pou-

Přírodovědecká fakulta v roce 1945

hé uzavření vysokých škol na tři roky, které bylo oficiálně deklarováno ve vyhlášce ze 17. listopadu, ale přímo jejich likvidace. „Die Universität ist als nicht bestehend zu betrachten,“ tak údajně zněl interní pokyn říšského protektora sdělený zástupcům univerzity ve chvílích jejího uzavření na Zemském úřadě a v duchu této směrnice také úřední místa vůči uzavřené univerzitě postupovala. Přerušena byla nejen její pedagogická činnost, ale v průběhu válečných let došlo k postupnému uzavírání všech vědeckých a odborných pracovišť univerzity, tedy i těch, jež byla po 17. listopadu ponechána v provozu z důvodu veřejného zájmu. Jako poslední přišla na řadu pracoviště Lékařské fakulty, jejíž kliniky byly v roce 1943 převedeny do správy Zemské nemocnice v Brně jako její oddělení a poslední tři do té doby otevřené ústavy fakulty byly v průběhu let 1943 a 1944 včleněny do Zdravotního ústavu Protektorátu Čechy a Morava. Roku v ruce s uzavíráním univerzitních pracovišť šla i radikální redukce počtu zaměstnanců uzavřené univerzity. Na sklonku války nezůstal v jejím svazku ani jeden pedagogický či vědecký pracovník. Zatímco některé jiné vysoké školy zůstaly v podstatě organickými celky řízenými posledními zvolenými rektory, v čele torza brněnské univerzity stál od ledna 1942, kdy byl penzionován prorektor Josef Podpěra, pouhý rektorátní komisař Stanislav Zháněl. Právní kontinuitu univerzity udržovala tzv. Abwicklungsstelle der Tschechischen Universität in Brünn, která vznikla spojením zbytků děkanátů všech fakult a rektorátu (včetně kvestury). Tento úřad na konci války zaměstnával pouze jedenáct úředníků a uklízeček. Takřka všechny univerzit-

Filozofická fakulta v roce 1945

Václav Neumann,
první poválečný rektor
Masarykovy univerzity

ní budovy sloužily za války jiným účelům než školským. Jedinou výjimkou byl areál Přírodovědecké fakulty na Kotlářské ulici, který sice v listopadu 1939 zabraly oddíly SS, avšak následně jej propůjčily do užívání brněnské německé technice. Budova Právnické fakulty se stala sídlem řídicí úřadovny gestapa pro Moravu a Slezsko, v letech 1941 a 1942 v ní také zasedal stanný soud. Areál teoretických ústavů Lékařské fakulty na Úvoze byl za války dán k dispozici hitlerjugend a v budovách Filozofické fakulty sídlil oberlandrat. Ve většině těchto budov byly za války realizovány poměrně rozsáhlé stavební úpravy pro potřeby nových uživatelů, které potom vážně komplikovaly opětovné využití těchto objektů pro školské potřeby. Řada budov byla také vážně poškozena le-

teckým bombardováním. Zcela zničena byla budova Přírodovědecké fakulty na Kounicově ulici č. 38, v níž před válkou sídlily geografické ústavy a ústav antropologie. Těžké škody utrpěl i areál fakulty na Kotlářské ulici, kde byly velmi vážně poškozeny tři pavilony. Leteckými útoky byly poničeny i budovy Filozofické fakulty. Výbuchem muničního skladu na ulici Veveří a v průběhu osvobozovacích bojů v dubnu 1945 utrpěla značné škody i budova Právnické fakulty.

Masaryková univerzita obnovila svou činnost bezprostředně po ukončení bojů ve městě. První poválečná volba rektora se konala už 18. května 1945. Na shromáždění, které se konalo v silně poškozené budově Právnické fakulty, chyběl nejen poslední předválečný rektor Masarykovy univerzity Arne Novák, který zemřel v pohnutých listopadových dnech roku 1939, ale také nejvyšší její představitel v prvních letech okupace – prorektor Josef Podpěra, v té době neprávem obviněný z kolaborace. Novým rektorem byl jednohlasně zvolen profesor patologické anatomie na Lékařské fakultě Václav Neumann. Profesorské sbory fakult se začaly scházet už počátkem května pod vedením dosavadních děkanů zvolených v roce 1939. Pouze pro řízení Lékařské fakulty, jejíž děkan Jan Florian tragicky zahynul v Mauthausenu, a Právnické fakulty, jejíž děkan Rudolf Dominik byl obviněn z kolaborace, jmenoval Národní výbor pro Velké Brno své pověřence. Volba nových děkanů se uskutečnila na všech fakultách univerzity už v průběhu měsíce května. Na Právnické fakultě se jim

stal dosavadní pověřenec národního výboru profesor František Čáda a na Filozofické fakultě zůstal ve funkci její dosavadní děkan Bohuslav Havránek. Pro opětovnou volbu děkana z roku 1939 Josefa Frejky se vyslovil i profesorský sbor Přírodovědecké fakulty. Jeho volbu však ministerstvo školství nerespektovalo a svým rozhodnutím z 20. května jmenovalo do funkce děkana Bohuslava Hostinského. Stejně pochopil i profesorský sbor Lékařské fakulty, který si za děkana vybral profesora Františka Berku. Dne 4. června se však na zasedání sboru dostavil vzápětí po svém návratu z koncentračního tábora profesor Josef Podlaha, který oznámil, že byl ministrem školství Zdeňkem Nejedlým určen do funkce děkana. Profesorský sbor se souhlasem dříve zvoleného děkana Františka Berky toto jmenování uznal a do čela fakulty tak nastoupil Josef Podlaha. Nesouhlas ministerstva s volbou děkana na Přírodovědecké a Lékařské fakultě měl sice oporu v tehdy platném zákoně o organizaci úřadů akademických z roku 1873, přesto šlo o postup zcela neobvyklý, který předznamenával nadcházející epochu, kdy se zásahy státní moci do autonomie vysokých škol stávaly pravidlem.

Požadavek široké veřejnosti, aby vysoké školy co nejdříve otevřely své brány pro studenty, stavěl nové vedení Masarykovy univerzity před obtížně řešitelné úkoly. Profesorské sbory prořídly za války nejen nacistickou perzekucí, ale také přirozenými úmrtími. Situaci komplikovala i skutečnost, že univerzita právě ve čtyřicátých letech dospívala do fáze generační obměny svých profesorských sborů. Profesori, kteří byli na ni jmenováni na počátku její existence zhruba ve věku kolem čtyřiceti let, pozvolna překračovali důchodový věk, přičemž po celých šest válečných let nemohly probíhat žádné habilitace ani profesorská řízení. Univerzitu oslabil i poválečné odchody jejích profesorů na jiné vysoké školy. Na Univerzitu Karlovu zamířila většina profesorů, kteří přišli na Masarykovu univerzitu na přelomu let 1938 a 1939 z bratislavské univerzity, odkud byli vyhnáni po vyhlášení autonomie Slovenska. Záhy je následovali i někteří „kmenoví“ učitelé univerzity, z Filozofické fakulty například i úřadující děkan Bohuslav Havránek, jehož v září ve funkci nahradil Josef Ludvík Fischer. I ten však po celém roce z univerzity odešel, tentokrát na nově vznikající olomouckou univerzitu, jejímž se stal prvním rektorem. Nejtíživější personální situace vznikla v létě 1945 na Právnické fakultě, z níž tehdy odešel i její spoluzakladatel Karel Engliš. Jako jediný z Masarykovy univerzity se Právnické fakulty vážněji dotkla poválečná „očista veřejného života od kolaborantů, zrádců a fašistických živilů“. Suspendování a trestně stíhání byli tři její profesori, mezi nimi i Jaroslav Krejčí, předseda protektorátní vlády v letech 1942-1945, jednomu dalšímu profesorovi byla pozastavena činnost. Na prahu léta 1945 tak torzo profesorského sboru fakulty tvořili pouze dva řádní profesori, František Čáda a František Weyr, a tři mimořádní, z nichž ovšem Jaroslav Stránský a Adolf Procházka byli členy vlády a na fakultě pedagogicky působit ne-

mohli. Proto bylo již v červnu 1945 jmenováno šest nových profesorů a poměrně už konsolidovaný fakultní sbor ještě do konce roku doplnili dva profesori mimořádní. Urychlená jmenování nových profesorů byla cestou k zacelení mezer také v profesorských sborech ostatních fakult. Kruté válečné ztráty v profesorském sboru Přírodovědecké fakulty v podstatné míře nahradilo jmenování deseti profesorů už v roce 1945. Také na Lékařské fakultě proběhlo v témže roce úspěšně deset profesorských řízení a devět nových profesorů bylo do konce roku jmenováno na Filozofické fakultě. Mimořádně zvýšený počet jmenovacích řízení profesorů a také habilitací na fakultách Masarykovy univerzity v roce 1945, ačkoliv byl stimulován aktuálními potřebami, neznamenal snížení odborných nároků na tehdy probíhající habilitace a profesury. Celá řada nově jmenovaných profesorů a docentů by dosáhla svých hodností mnohem dříve, kdyby jim v tom nezabránilo uzavření vysokých škol. Velká většina z nich byli odchovanci Masarykovy univerzity, což svědčí o vysoké úrovni vědecké a pedagogické práce na univerzitě v prvních dvaceti letech její existence.

Nezbytným předpokladem obnovení plného provozu školy po válce se stala také restituce univerzitních budov a jejich vybavení, které bylo často rozchváceno či zničeno. Okamžitému využití budov bránil nejen jejich havarijní stav, ale často i poválečné obsazení těchto objektů jinými uživateli. Budovu Právnické fakulty se bezprostředně po skončení války chystalo zabrat pro sebe velení sovětské armády a jen včasným zásahem pověřence národního výboru pro fakultu Františka Čády se tomu podařilo zabránit. Podobné štěstí ovšem neměla Lékařská fakulta. Zemská nemocnice v Brně, která byla sídlem takřka celé klinické části fakulty, byla už 26. dubna 1945 obsazena sovětským vojenským lazaretem a o jejím uvolnění se muselo jednat až na úrovni vlády. V budovách teoretických ústavů fakulty na Úvoze zřídilo sovětské velení zajatecký tábor. Ani v případě jejich uvolnění by technický stav budov brzké zahájení výuky neumožňoval. Fakulta se proto orientovala na získání budov zrušené německé techniky, jež byly po válce přiděleny jejímu českému protějšku. Dne 5. června došlo k dohodě mezi rektory univerzity a techniky V. Neumannem a J. Syříštem, podle níž technika souhlasila s přidělením všech tří budov bývalé německé techniky univerzitě náhradou za areál teoretických ústavů Lékařské fakulty na Úvoze. Technice navíc zůstaly v užívání všechny laboratoře v suterénu a přízemí budovy na Joštově ulici. Dohoda, třebaže s ní vyslovil souhlas jak Zemský národní výbor, tak i ministerstvo školství, nebyla v praxi příliš respektována. Do hry vstoupilo ministerstvo dopravy, které si nechalo přidělit budovy na Úvoze pro potřeby ředitelství drah. To, přestože rozhodnutí dislokační komise ZNV bylo velice sporné, dalo bezprostředně po uvolnění objektů sovětskou armádou v prosinci 1945 obsadit celý areál železniční milicí. V důsledku tohoto vývoje se nenaplnilo ustanovení dohody mezi rektory univerzity a techniky, které hovořilo o uvolnění prostor v budově na Joštově ulici. Ještě na konci roku 1949 v ní sídlilo deset ústa-

vů techniky. Tato situace zatěžovala vztahy mezi oběma vysokými škola-
mi a nezřídka vedla i k otevřeným konfliktům. Také o uvolnění budovy na
Komenského náměstí musela Lékařská fakulta v létě 1945 svádět boj, pro-
tože v ní byl tehdy umístěn letecký pluk československé armády. Přírodo-
vědecká fakulta, jejíž areál byl za války těžce poškozen, dostala náhradou
za zničenou budovu na Kounicově ulici objekt bývalé Masaryk-Volks-
hochschule na Janáčkově náměstí, o který se však vzápětí dostala do spo-
ru s Ústřední radou odborů. Budovu Filozofické fakulty na Falkenstei-
nerově (dnes Gorkého) ulici č. 14 po válce obsadil Okresní národní výbor
Brno-venkov a jejího uvolnění se fakulta dlouho domáhala marně, což
značně komplikovalo její činnost. Prostorovou situaci fakulty poněkud
zlepšilo až přidělení budovy Falkensteinerova 13 v roce 1946.

Počátkem června 1945 oznámilo ministerstvo školství v tisku a rozhla-
se, že činnost českých vysokých škol se obnovuje zásadně dnem 1. června
1945. Zároveň přislíbilo, že v době co nejdříve bude zahájena výuka v mi-
mořádném letním semestru. Původně byl tento semestr určen výhradně pro
posluchače, kteří své vysokoškolské studium zahájili už před 17. listopa-
dem 1939. Na základě požadavků veřejnosti však byly nakonec vysoké
školy už v letním semestru otevřeny pro všechny zájemce, tedy i pro ab-
solventy válečných maturitních ročníků. Poválečná výuka na všech čty-
řech fakultách Masarykovy univerzity byla zahájena už v první polovině
června 1945. Do mimořádného letního semestru 1945 se na univerzitě za-
psalo 4 793 posluchačů, takřka o 45 procent více než v zimním semestru
1939-1940 (3308 posluchačů). Tento trend pokračoval i v dalších letech
a kulminoval ve studijním roce 1947-1948, kdy se na univerzitu zapsalo
takřka 7 100 posluchačů. Mimořádný příliv posluchačů byl přímým dů-
sledkem šestiletého uzavření vysokých škol, dílčím způsobem však k ně-
mu přispělo i zrušení poplatků za studium z července 1945. To se mělo pů-
vodně vztahovat pouze na mimořádný letní semestr 1945, jeho platnost
byla ale automaticky prodlužována do dalších semestrů. Dramaticky rostoucí
počet posluchačů vyvolal téměř okamžitě úvahy o nutnosti regulovat
přijímání na vysoké školy. S tímto požadavkem se posléze ztotožnil i nej-
reprezentativnější orgán vysokých škol, Rektorská rada (obdobu dnešní
České konference rektorů). V roce 1947 předložila skupina poslanců na-
příč politickým spektrem návrh zákona o přijímacím řízení na vysoké ško-
ly, který počítal se zavedením výběrového přijímacího řízení a tzv. zku-
šebního roku. Zákon tehdy přijat nebyl a výběrové řízení, v němž se ovšem
oproti původním záměrům uplatnila politická kritéria, bylo zavedeno tepr-
ve po únoru 1948.

Studenti, kteří přicházeli na Masarykovu univerzitu v roce 1945, muse-
li se potýkat s celou řadou obtíží. Dopravní infrastruktura země byla poru-
šena, ve městě poškozeném při přechodu fronty chyběly ubytovací kapa-
city. V Kounicových kolejích, které za války prosluly jako vězení gestapa
a popraviště, byl bezprostředně po válce zřízen internační tábor pro provi-

nilé Němce a kolaboranty. Teprve počátkem roku 1946 se do nich mohli opět nastěhovat první studenti. Jen krátce předtím, v prosinci 1945 byl otevřen ženský internát Kounicových kolejí v Mučednické ulici. Do té doby sloužilo pro ubytování studentů pouze šest malých kolejí, jejichž celková kapacita byla zhruba 430 lůžek. Teprve od letního semestru 1945-1946 byla pro stravování studentů k dispozici Akademická menza v Kounicově paláci, v němž byly za války kanceláře NSDAP a který po válce obsadila československá armáda. Proto byla v létě 1945 zřízena provizorní menza v restauraci Stadion na Kounicově ulici, která však svou kapacitou ani zdaleka nestačila potřebám.

Věková struktura studentů, kteří se v roce 1945 zapisovali ke studiu, byla zcela atypická. V roce 1946 byla například celá čtvrtina posluchačů Masarykovy univerzity starších 26 let, což souviselo s šestiletým uzavřením vysokých škol. Proto také řada posluchačů studovala „in absentia“, tedy při zaměstnání. To byl ovšem vážný problém, protože studijní literatury byl velký nedostatek. Výuku komplikoval havarijní stav řady poslucháren, které se dařilo uvádět alespoň do nouzového provozu jen za obětavé pomoci studentů a zaměstnanců univerzity. Ještě v sychravém podzimu roku 1945 byla okna některých poslucháren nezasklena a do místností zatékalo. Stopy války a okupace byly dlouho patrné na každém kroku. Přesto se Masarykova univerzita pozvolna vracela ke každodennímu životu. Například na Právnické fakultě ukončilo promoci své studium do konce roku

Jedna z prvních poválečných promocií v Auditoriu maximu na Právnické fakultě

1945 celkem 499 posluchačů a na Lékařské fakultě bylo ve stejném období promováno 412 nových lékařů. Na přírodovědecké fakultě bylo už 1. prosince 1945 nově otevřeno farmaceutické studium.

Těžké období nacistické okupace překonala Masarykova univerzita se ctí a způsob, jakým se po válce v krátké době vyrovnala s těžkými ztrátami lidskými i materiálními, ji opravňoval k optimistickému pohledu do budoucna. Jen skutečně jasnozřiví duchové mohli tehdy postřehnout možná úskalí dalšího vývoje. „Žádným nátlakem zvenčí nelze vyvracet teorie,“ varoval děkan Filozofické fakulty J. L. Fischer v projevu při slavnostním zahájení přednášek na fakultě 5. listopadu 1945, „žádným nátlakem zvenčí nelze je vnucovat. Na své nejvlastnější půdě je věda naprosto svrchovaná, to znamená: jen ona sama může nad sebou samou vynášet soud. Jen za tohoto předpokladu je také věda jako věda vůbec možná. Zbaviti ji této svrchovanosti, znamená odníti jí její živnou půdu, s nezbytným důsledkem, že zároveň s tím byla zabrzděna jakákoliv možnost kulturního růstu.“

Redakci Universitas došlo

ANNUAL REPORT 2003. Masaryk University in Brno, 2004

FYZIKOGEOGRAFICKÝ SBORNÍK 2. Kulturní krajina. Příspěvky z 21. výroční konference Fyzicogeografické sekce České geografické společnosti konané 16. a 17. února 2004 v Brně. Ed. Vladimír Herber. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Kapitoly ze sportu. Aleš Sekot (ed.), Marie Blahutková, Šárka Dvořáková, Martin Sebera. Masarykova univerzita v Brně, 2004

K poctě Vladimíru Podhorskému. Editoři: Eliška Kazdová, Zdeněk Měřínský, Klára Šabatová. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Linhartová, Věra: Po spirále času. K 85. výročí Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Muzea v procesu transformace. Mezinárodní konference 24. - 26. listopadu 2003, Brno, Technické muzeum. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Rabušicová Milada, Šedová Klára, Trnková Kateřina, Čiháček Vlastimil: Škola a (versus) rodina. Masarykova univerzita v Brně, 2004

RENCONTRES FRANÇAISES - BRNO 2003. Adres du 6 séminaire international d'études doctorales Brno, 5-8 février 2003. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada klasická. N 9. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Skripta. FACULTATIS SCIENTIARUM NATURALIUM UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS. GEOLOGY. 14th Conference on Upper Tertiary, September 23-24, 2004, VOLUME 32-32/2001-2002. Ed. Václav Vávra. Masaryk University, Brno, 2004

Sport a kvalita života. Kolektiv autorů. Soubor referátů z mezinárodní konference konané 11. a 12. 11. 2004 na Fakultě sportovních studií MU v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Strecková Yvonne a kol. Faktory efektivnosti fungování veřejného sektoru a obecné poznatky o vlivu řízení veřejného sektoru na rozvoj regionů. Masarykova univerzita Brno, 2005

Šelešovský Jan, Bakoš Eduard a kol.: Slovník veřejných financí. Masarykova univerzita v Brně, 2004

Slovo ekonomů**Oeconomia ante portas:
O památkové péči trochu jinak**

FRANTIŠEK SVOBODA

Úvod

Imperiální rozpínavost ekonomie do oblastí jiných společenských věd je přinejmenším od dob Garyho S. Beckera skutečností, se kterou lze nesusouhlasit, nelze s ní však nic dělat. V tomto článku se pokusím navázat na tuto tradici a provedu krátký výpad ekonomů do oblasti památkové péče, abych odstranil bílá místa z mapy a rozšířil panství ekonomie, nekoronované (popř. neuznávané) královny společenských věd, o novou provincii.

Nám se dnes ovšem zdá, že úpadek je neodvolatelný, poněvadž příliš pokročil. – Než hlavní příčinou je to, že nejdeme s duchem doby, nejdeme za příkladem nejvzdělanějších národů jiných, – nevžily se do nás jejich zásady, nemohly se vžítí, nevěděli jsme o nich a nikdo se o ně nestaral. Tak nejenže nechápeme pravou cenu svého statku, ale i kdybychom chápali, necitíme v sobě už ani síly dost, ani hotovosti postavit se dobrovolnému svěmu renegátství všemi směry na odpor. Tato slova Viléma Mrštíka, obsažená v provolání Bestia Triumphans, ač vyslovena před více než sto lety, stále neztrácejí na své aktuálnosti díky svému odkazu na podstatu památkové péče. Ukazují spor zastánců zachování památek se zastánci neomezovaného vývoje nejen jako spor o možnostech a mezích hospodářského rozvoje, ale také jako spor ideový, kde hlavní role je přisouzena výkladu pojmu cena, hodnota, potažmo vzácnost.

Problematika ochrany památek podobně jako řada problémů jiných, které můžeme ve společnosti pozorovat, vychází zcela nepochybně také z příčin ekonomických, což ovšem neznamená, že by tyto problémy mohly být vždy vyřešeny výhradně důslednou aplikací ekonomických zásad. Tato nemožnost je určena na jedné straně existencí různých směrů ekonomické teorie, které jsou schopny dávat zcela rozdílná doporučení pro vyřešení jednoho a téhož problému, na straně druhé má však i hlubší souvislosti. Hospodářství funguje v rámci společnosti, nikoliv společnost v rámci hospodářského mechanismu, a proto je nutné při řešení některých problémů akceptovat jejich širší společenský rámec. Existují oblasti, které si vytvářejí vlastní pojetí hodnoty vzácnosti, než které používá ekonomie, a kde tedy pojetí efektivity nezávisí primárně na protínání křivek mezních

veličin. Ekonomie jako imperiální věda hledá však cestu i k těmto oblastem a snaží se vystihnout jejich specifika s pomocí pojmů, které jsou jí vlastní. Tímto způsobem se pak může vyslovit nejen k otázkám ochrany památek, ale může vstoupit do všech vědních disciplín, jež různým způsobem narážejí na základní otázku ekonomie, která se týká alokace zdrojů.

Jako dobrou ukázkou tohoto přístupu ekonomického myšlení k jiným oborům lze uvést problematika památkové péče, která na jedné straně vychází z dějin umění, jejichž je aplikovanou disciplínou, na straně druhé však má velmi významné ekonomické konsekvence.

Ekonomická a společenská dimenze památky a památkové péče

V následujícím textu budeme – v souladu s praxí umělecko-historické literatury – používat pojmy památka a kulturní dědictví jako synonyma. Přesto však alespoň v tomto úvodu věnujeme pozornost krátkému definování těchto pojmů, z nichž každý přistupuje ke stejné věci z trochu jiného hlediska.

Kulturního dědictví je definováno jako dědictví minulých generací, jež je nadčasové a které má být (podle převládajícího názoru) předáno neporušené generacím budoucím¹. Naproti tomu chápání pojmu památka souvisí spíše s uznáním současnou společností, která daný objekt chápe jako cenný doklad minulosti, určený k jejich poučení a soudobé spotřebě, jež může mít jak rivalitní charakter (vlastník památky), tak charakter nerivalitní (návštěvník). Zatímco ochrana památek je pojem odkazující k aktuálním problémům dané společnosti, ochrana kulturního dědictví je konceptem nadčasovým a nadnárodním. Nicméně tento rozdíl si můžeme dovolit zanedbat a pojem kulturní dědictví můžeme pro potřeby následujícího výkladu sloučit s pojmem památka.

Pro potřeby tohoto článku budeme památkou rozumět „staré lidské dílo významné pro svou uměleckou, historickou nebo estetickou hodnotu“². Zároveň však ještě použijeme vymezení Aloise Riegla na památky *chtěné* a *nechtěné*, neboť jejich rozlišení nás lépe uvede do problematiky památkové péče:

- Památky chtěné vznikaly v minulosti s účelem připomínat budoucím generacím nějaký lidský čin či významnou událost.³

1 Be it heard or not, I must not leave the truth unstated, that it is again no question of expediency or feeling whether we shall preserve the buildings of past times or not. We have no right whatever to touch them. They are not ours. They belong partly to those who built them, and partly to all the generations of mankind who are to follow us. John Ruskin, *The Seven Lamp of Architecture*. Cit. podle Gombrich, E.H. 1991, *Topic of our time*, str. 74. Podobnou formulaci lze nalézt také v Benátské chartě: „The common responsibility to safeguard them [monuments] for future generations is recognized.“

2 Srov. Richter, A. *Památka a péče*, str. 11, 1993.

3 Např. vítězné oblouky římských císařů, pomníky, boží muka či smírčí kameny.

- Památky nechtěné vznikaly ve své době účelově jako statky určené k uspokojování potřeb svých majitelů. Velmi dlouho tak byly i vnímány a proto přestavovány, upravovány a běžně prodávány v tržních cenách jako statky účelové a prakticky využívané. Už 19. století však přineslo změnu chápání, a tak se k původním užitečným vlastnostem přidaly další významné hodnoty, jako je hodnota stáří a jedinečnosti, estetická, popř. umělecká hodnota a zejména památková hodnota historicko-dokumentární. Měla-li věc kromě svých užitných hodnot také tyto, stala se památkou, z hlediska ekonomického památkovým statkem. Památková péče se stará především o památky nechtěné, které jsou ohrožené nejen vlivem stáří, ale také přetrvávajícím vnímáním památky jako věci užitkové či předmětu spotřeby.

A tak tedy má každá památka vedle svého rozměru ekonomického i nezanedbatelný rozměr kulturní. Tato skutečnost nám umožňuje uvažovat uvedenou problematiku v kategoriích a pojmech ekonomického myšlení a takto rozebrat specifikum naší doby – památku jako spotřební statek. Při zkoumání fungování tržního mechanismu a jeho vlivu na památky budeme vycházet ze základních ekonomických pojmů, které však budeme reflektovat pomocí neoinstitucionálních východisek, která nám umožňují smířit protichůdná stanoviska teorie památkové péče a ekonomického přístupu k památkám⁴.

Ekonomie vs. památky: Optimalizační řešení

Klíčovým pojmem této syntézy dvou odlišných přístupů je pojem hodnota. Zatímco v soudobém ekonomickém myšlení se tímto pojmem rozumí cena, kterou má daný statek na trhu, v otázce památek je situace složitější. Památková teorie definuje celkovou hodnotu památky jako objektivní skutečnost, skládající se z několika složek. Podle dodnes užívané analýzy A. Riegla se hodnota památky skládá z těchto složek⁵:

- Hodnota minulostní – tam řadíme historickou hodnotu památky, která spočívá v reprezentaci určitého stupně vývoje, a hodnotu stáří, která tkví v „nesoučasném vzhledu a nesoučasném stylu“⁶. Obě hodnoty jsou oceňovány jak místní komunitou, tak návštěvníky-turisty. Pro místní komunitu to znamená jeden ze symbolů identity a kontinuity

4 V následujícím textu budeme uvažovat památky nemovité, nebude-li uvedeno jinak.

5 Na tuto teorii nepřímo navazuje M. Mazzanti, který pojmenovává kulturní dědictví obecně a památku konkrétně jako vícehodnotový (multi-dimensional) statek. Vícehodnotovost považuje za hlavní příčinu neschopnosti trhu stanovovat reálnou cenu, protože není jasné, jakou hodnotu trh uvažuje. Avšak na základě zkušeností, které učinila památková péče v ČR, můžeme říci, že i trh dokáže ocenit tyto hodnoty a efektivně o ně pečovat, byť je tato možnost nutně spojená s velkou mírou nejistoty a rizika. Podrobněji viz další text.

6 Srov. Riegel, A. Moderní památková péče, 2003.

a pro turisty je to naplnění jejich touhy po jinakosti a po všem, co se liší od jejich každodennosti⁷.

- Hodnota přítomnostní – většina památek má schopnost uspokojovat i takové potřeby, které by stejně dobře dokázaly uspokojit nové, současné výtvoř. Je to především užitná hodnota, spočívající v tom, že většina památek je prakticky využívána. Protože užitná hodnota zastarává, vzniká dilema, zda preferovat menší užitnou hodnotu památky před větší užitnou hodnotou nových výtvoř.

Do této kategorie spadá i umělecká hodnota, kterou chápe A. Riegl jako relativní, když zdůrazňuje, že chápání umělecké hodnoty se mění v průběhu času⁸.

Pro zjednodušení však budou dále používány pojmy hodnota užitná a hodnota kulturně-historická.

V soudobé ekonomii se s pojmem hodnota pracuje jako se synonymem slova cena. Ta se pak utváří na trhu v závislosti na poptávce, která je vyjádřena mezní užitečností, a na nabídce, která je vyčíslena pomocí mezních nákladů u nově vyprodukovaných statků nebo opět pomocí mezních užiteků u transakcí se statky opětovně obchodovanými. Zatímco mezní náklady jsou veličinou objektivní, mezní užitek je závislý na konkrétním jednotlivci, a je tedy veličinou subjektivní.

Srovnáme-li rozdílné pojetí hodnoty u historiků umění a památkářů na straně jedné a u ekonomů na straně druhé, pak docházíme k jednoznačnému závěru: cíl ochrany památek se s cílem tržní optimalizace sejde pouze v tom okamžiku, když v rámci transakce jsou uvažovány všechny hodnoty daného statku, které jsou mu připisovány. Trh (jednotlivec či firma) zohlední tedy nejen hodnotu užitkovou, ale i hodnotu kulturně-historickou, což ve svých důsledcích zajistí ochranu památky ze strany nového vlastníka. Problémem se stávají transakce, kde ke srovnání těchto hodnot nedochází.

Budeme-li zkoumat vliv, který má optimalizující jedinec na praxi ochrany památek, dostáváme rozporuplné výsledky. Jediné, co o výsledku jeho činnosti můžeme s jistotou říci, je, že jeho snaha o maximalizaci užítiku může vést jak k ochraně památkových hodnot, tak i k jejich zničení.

Jednotlivec si pořízuje nemovitost za účelem uspokojení potřeby bydlení. Skutečnost, že bydlí, mu přináší nezanedbatelný užitek, který však může být ještě zvýšen památkovou a historickou hodnotou objektu, pokud tyto vlastnosti objektu uspokojují jeho další potřeby, např. potřebu estetických zážitků. Je ochoten proto snést některá omezení nutná k tomu, aby si budova i nadále udržela tuto svou hodnotu. Vyšší náklady na opravu

7 Srov. Bauman, Z. Úvahy o postmoderní době, str. 51, 1993

8 Např. docenění barokního slouhu přišlo až na konci 19. století, poté co bylo nazýváno copovým slouhem či zdivočelou renesancí. Podobně dnes docenujeme památky industriální éry, jako jsou železnice, důlní věže, tovární architektura apod.

a údržbu, neodmyslitelně spojené s tímto bydlením, je ochoten hradit do okamžiku, kdy užitek vzhledem k nákladům bude menší než užitek ze standardního bydlení. V tom okamžiku se rozhodne pro bydlení standardní. Uvolněné obytné prostory se pak uplatňují na trhu, kde se znovu hledá majitel pociťující vyšší užitek z bydlení v památkově významné budově. Za podmínek, že domy a byty v památkově chráněných domech kupují lidé se zájmem o tento druh bydlení, funguje trh dobře. Lidé jsou si vědomi užitku, který jim z toho plyne, a jsou ochotni zajistit zachování památkové hodnoty. Výměnou za část důchodů jim plyne užitek. Kategorie užitku je však subjektivní a různí lidé pociťují různé užitky. Proto princip maximalizace užitku vede v praxi u různých lidí k různým důsledkům.

- Z mikroekonomického hlediska jsou pak hlavními ohroženími památek
- nedostatečná poptávka po tomto druhu bydlení; budovy chátrají nebo se využívají nevhodným způsobem;
 - vlastník nepociťuje užitek a nechce platit zvýšené náklady na památkově vhodné opravy; nechává dům chátrat či jej opravuje zcela nevhodným způsobem; preferuje vlastní potřeby a provádí nevratné změny, které kulturně-historickou hodnotu snižují či zcela ničí;
 - majitel preferuje novostavbu, která lépe vyhovuje jeho potřebám, a rozhodne se pro demolici staré budovy.

Podobně rozporné výsledky můžeme vidět i v činnosti firem, jejichž přístup k památkám je poznamenán podobnou mírou nejistoty vzhledem k výsledku a vykazuje stejnou míru nemožnosti predikce.

Pokud památkově významnou budovu koupí firma, je to investice, která podléhá cílům firmy, kterými jsou maximalizace zisku či minimalizace nákladů. Pokud firma kupuje historickou budovu, přičemž počítá s její památkovou hodnotou – a většinou i atraktivní lokalitou – jako přínosem pro její obchodní či reprezentační aktivity, pak je její péče o památku úměrná této skutečnosti. Uchování památkové hodnoty se stává jedním z vedlejších cílů firmy. Dokud tato firemní strategie funguje a firmě se daří dosahovat zisku, pak nelze zpochybňovat pozitivní vliv trhu.

Problém nastává, když

- firma kupuje především atraktivní pozemek v historickém centru města, kde doposud „překáží“ starší budova (obvyklá praxe je, že se dům nechá zcela zchátrat a pak se jako neobyvatelný strhne, nebo jsou zachovány pouze obvodové zdi, za nimiž postaví zcela nové jádro),
- je obrácena kauzalita finančních toků. Historické budovy měly často především reprezentativní funkci, tj. promítalo se v nich bohatství majitele a jeho společenské postavení. Budovy nesloužily jako zdroj bohatství, ale naopak bohatství stavitele umožnilo budovu postavit a udržovat. Snaha změnit tento vztah a učinit z budov zdroj zisku může vést k nevhodnému využití objektu.

Zásadním problémem optimalizačního přístupu se tak stává skutečnost, že zatímco na běžných trzích se rozhoduje o alokaci zdrojů, jejichž vzácnost spočívá v omezeném množství, u památek k této charakteristice přistupuje také vzácnost ve smyslu její nenahraditelnosti. Protože preference jednotlivce jsou subjektivní a proměnlivé a cíle firmy velmi různorodé, nemůžeme činit predikce o výsledku rozhodování. Protože pro společnost i její části není v případě takovýchto hodnot ani tak důležitý *průběh* tržní transakce jako spíše její *výsledek*, jsou do systému tržního mechanismu vnesena určitá omezení, jež mají za úkol zabránit některým negativním důsledkům trhu.

Ekonomie vs. památky: Institucionální řešení

Hledáme-li způsob, jak zachytit zároveň mechanismy tržní optimalizace i pravidla a omezení vymezující prostor přípustného jednání tržního subjektu, pak se nutně dostaneme do oblasti neoinstitucionální ekonomie⁹. Tento směr ekonomického myšlení se zabývá právě zkoumáním institucí, které chápe jako společenské uspořádání, pravidla upravující vzájemné vztahy jednotlivců a skupin, ale uvažuje také různé druhy organizací, přičemž do jisté míry vychází z neoklasických základů.

Institucemi rozumíme pravidla, kterými se řídí život společnosti, a omezení, která si lidé sami stanovili¹⁰. Skládají se z formálních omezení (pravidla, zákony, ústavy), neformálních omezení (normy chování, zvyklosti) a ze způsobů zajišťování jejich dodržování. Role institucí spočívá v redukci nejistoty pomocí stabilní struktury lidských vztahů. Právě důraz na jistotu je důležitý v těch oblastech, kde je třeba zajistit konstantní výsledek.

Protože platí, že člověk racionálně maximalizuje v horizontu svého života, pomáhají instituce nejen v problémech každodenních, ale také ve věcech týkajících se záležitostí v horizontu přesahujícím lidskou existenci. Z toho důvodu jsou neoinstitucionální východiska vhodná pro zkoumání většiny otázek z oblasti veřejného sektoru, a tedy i pro problematiku památek a památkové péče.

Kdybychom měli stručně charakterizovat rozdíl mezi optimalizačním a institucionálním přístupem v oblasti památkové péče, pak tento rozdíl spočívá v odlišném výkladu efektivity památkové péče. Pro první případ je efektivní v tom případě, když vlastník památky chránit *může* a *chce* na základě vlastního rozhodnutí. V druhém případě pak vlastník památku chránit *může* a *musí* na základě různých institucí jak formálních, tak neformálních.

9 Nová institucionální ekonomie je směr, který vychází z metodologického individualismu, čímž navazuje na neoklasickou ekonomii. Rozvaha jednotlivců je však oproti neoklasickému modelu ovlivňována lidmi vytvořenými pravidly, které mají usnadnit řešení problémů a rozhodování ve světě nejistoty a omezené informovanosti.

10 Srov. North, Institutions, institutional change and economic performance, str. 3, 1990.

K neformálním institucím podporujícím údržbu a zachovávání dokladů minulosti patří zejména náboženství a tradice. Náboženství má v tomto směru pozitivní funkci, neboť člověka odkazuje k minulosti a pomáhá vytvořit si k ní vztah. Uchování starých památek je stvrzením stejné víry v různých dobách. Náboženství poskytovalo kontinuitu s minulostí a zároveň odkazovalo k budoucnosti; zasazovalo tak věřící do lineární struktury času a dávalo k lidské existenci stabilitu a cíl. V okamžiku, kdy byl vliv náboženství oslaben a byla posílena myšlenka dynamického rozvoje společnosti, objevilo se to, co Riegl nazývá kultem památek. Protože platilo, že „produktivní a tvořivý řád společnosti se prezentuje zejména jeho způsobilostí vytvořit živou minulost, živou přítomnost a živou budoucnost pro celou pospolitost“¹¹, začaly kvůli ohrožení modernitou vznikat profánní instituce památkové péče. Čím více bylo devatenácté století zaujato novostí a inovací, tím více sílil kult památek. Pokud na jedné straně byla zdůrazňována a vyzdvižována hodnota novosti, pak v opozici k tomu byla doceňována i hodnota stárí.

Jednou z charakteristických vlastností trhu je skutečnost, že trh rozptyluje zodpovědnost mezi velké množství účastníků trhu činících parciální rozhodnutí. Mnoho jedinců nese velmi malý díl zodpovědnosti za činnost, jež ve svém součtu mohou působit destruktivně. Proto v oblastech, kde bylo zapotřebí naopak zodpovědnost centralizovat, vznikaly instituce veřejné správy, u nichž centralizace odpovědnosti je charakteristickou vlastností. Protože byl pojem kulturní dědictví chápán ve smyslu celospolečenském, projevila se potřeba ustanovit celospolečenskou instituci, která by se dokázala zodpovědně starat o statky, které byly (a stále jsou) chápány jako dědictví, jež náleží nejen generaci současné, ale i těm budoucím. Takto byl opakovaně formulován veřejný zájem na zachování památek¹² a byl také prosazován. Začaly vznikat zákony, státní orgány a kulturní spolky, které se aktivně zasazovaly za zachování existujících památek¹³. Nebyly (a nejsou) to jen organizace státní, ale i municipální či soukromé. Tyto instituce a organizace vytvořily v 19. století institucionální a organizační rámec památkové péče, který funguje dodnes.

11 Cit. Mokřejš, A. Umění: a k čemu? str. 106, 2002.

12 „Jsou dvě věci v památce, její užitečnost a její krása. Její užitečnost patří majiteli, její krása všem.“ Victor Hugo.

13 Např. v habsburské monarchii se památky ocitly pod právní ochranou státu od r. 1850 a Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek začala působit od r. 1853. Ve Francii byli inspektoři a konzervátoři památek ustanoveni jako součást státní správy v r. 1830, komise pro historické památky se konstituovala v r. 1837. V Belgii vznikla komise pro památky v r. 1835, v Bavorsku byl jmenován konzervátor plastických památek také v r. 1835 a v Prusku v r. 1843. V USA byl vydán první zákon na ochranu památek v r. 1906 a další v r. 1935. Vznikaly také občanské spolky, např. ve Francii vznikla v roce 1824 společnost Société des Antiquaires de Normandie, v Německu vznikaly v poslední čtvrtině vlastivědné spolky zv. Heimatschutz, v roce 1900 vznikl v českých zemích Klub za Starou Prahu.

Závěr

I Norimberk byl svého času ohrožen židovskou hrabivostí podnikatelů staveb (tato alternativní definice pro lidi s obchodním duchem, jež věrně sledují ekonomický koncept homo oeconomicus, by jistě řadu ekonomů zarmoutila) – *ale Německo celé, všechen žurnální i umělecký svět jak jeden muž byl hned na nohou a ztropil takový ryk, že každému zašla chuť na škodu jen pomyslit*. Vilém Mrštík nezaměnitelným způsobem naznačil cestu, kterou by se měla ubírat a kterou se i ubírala památková péče v českých zemích v následujících letech. Nové možnosti hospodářství si vyžádaly novou disciplínu, která byla dána vytvořením organizací věnovaných ochraně památek.

Problém památkové péče lze vykládat jako záležitost ekonomickou a lze ji tak i popisovat a rozebírat, a tím (zdánlivě) odsouvat mateřské vědní disciplíny památkové péče stranou. Také vytvoření organizací památkové péče můžeme považovat za jeden z mnoha příkladů institucionální regulace tržního mechanismu, který ekonomie – v duchu svých imperiálních ambicí – dokáže pěkně a přesvědčivě vyložit. Přesto se nemohu ubránit dojmu, že role ekonomie na poli jiných společenských věd bude vždy spíše doplňkovou záležitostí. Ekonomie totiž dokáže řadu věcí vysvětlit, nese si však jistý, zda je dokáže i pochopit.

T. Wilfred, Lumia, 20. léta 20. stol.

Co nového v přírodních vědách

Tajemství přírodních čísel *aneb* Proč hledáme velká prvočísla

EDUARD FUCHS

Občas se lze v tisku, který se alespoň v nějaké míře věnuje vědě, dočíst, že bylo nalezeno další prvočísllo. Předpokládám, že „normálního“ člověka, který si této zprávy povšimne, nutně napadnou minimálně dvě následující otázky: *A co je na tom pozoruhodného? Vždyť v době počítačů to snad nemůže být žádný problém.* A druhá otázka: *A k čemu je to vlastně dobré?*

Pokusme se alespoň částečně ukázat, že tyto výsledky vůbec nejsou samozřejmé a že – byť se to na první pohled možná nezdá – jsou i z praktického hlediska mimořádně důležité.

Několik slov úvodem

Naši předchůdci před mnoha tisíciletími začali vytvářet první abstraktní pojmy. Záhy jistě vyvstala potřeba jistého počítání, ať již šlo o určení počtu ulovených mamutů nebo o záznamy velikosti majetku při prvních směnných obchodech. Z těchto primitivních pokusů, které nám dokládají nálezy tzv. *vrubovek*, se postupně vyvinul pojem *přirozeného čísla*, což jsou čísla 1, 2, 3, ... jimiž určujeme počty předmětů.

Tento pojem je natolik jednoduchý a názorný, že s jeho pochopením nemají potíže ani nejmenší děti a zvládají ho bezproblémově i lidé, kteří o sobě prohlašují, že matematika je nikdy nebavila a k ničemu ji nepotřebují.

Věda se v průběhu staletí rozvinula natolik, že vzhled do jejích jednotlivých disciplín je natolik obtížný, že přesahuje možnosti jednotlivce. Kde jsou ony „idylické“ doby, kdy ještě v 18. století neexistovali matematikové nebo fyzikové či chemici, ale „přírodovědci“, kteří tvořivě pracovali ve všech uvedených oborech (a často nejen v nich). Dnes na této planetě téměř jistě neexistuje člověk, který by mohl oprávněně tvrdit, že rozumí všem disciplínám, které tvoří současnou fyziku či matematiku; a místo matematiky nebo fyziky bychom samozřejmě mohli uvést kteroukoliv další moderní vědu. Mimořádně obtížné je vysvětlit problémy moderní vědy i erudovanému odborníkovi z jiného oboru, natož pak laikovi.

Magické čtverce a dokonalá čísla

Matematika samotná patří k nejstarším vědám, její dějiny počítáme na tisíciletí. Některá její moderní odvětví zná jen několik málo specialistů. Je proto překvapivé, že řada obtížných a dodnes nevyřešených problémů se týká i těch nejelementárnějších pojmů – přirozených čísel. Ukažme si alespoň některé z nich.

Je zajímavé sledovat, jak se různost jednotlivých kultur projevovala i v tom, jaké vlastnosti byly přisuzovány číslům a jak se s nimi nakládalo. Pro ilustraci si vyberme dva typické příklady ze starověku: Řecko a Čína.

Ke zrodu matematiky jako vědy v moderním slova smyslu došlo v antickém Řecku v 6.-4. stol. př. Kr. Rozhodující roli v tomto procesu sehrála tzv. pythagorejská škola. Je všeobecně známo, jaký význam číslům (rozuměj přirozeným číslům) pythagorejci přikládali. V jejich pojetí bylo možno pomocí čísel a jejich vzájemných poměrů popsat nejen celou tehdejší matematiku, ale i lidské vlastnosti, a dokonce celý Vesmír. A tak se jejich obzvláštní pozornosti těšila přirozená čísla s různými speciálními vlastnostmi, jako např. prvočísla, dokonalá čísla, spřátelená čísla apod., o nichž se zanedlouho zmíníme podrobněji. Ačkoliv vzájemným vztahům čísel přikládali mnohdy až magické vlastnosti, nedospěli Řekové nikdy k magickým čtvercům, které naopak zkoumali ve starověké Číně, v níž jinak v rozvoji matematiky nedosáhli úrovně starověkých Řeků.

Jen málo matematických objektů se vykytuje i mimo matematiku tak často jako právě magické čtverce. Píše se o nich v ryze matematických knihách i v literatuře úrovně – velmi mírně řečeno – nevalné. Vyskytují se v seriózních historických knihách i v literatuře s okultní a zcela nevědeckou a obskurní náplní. Na internetových stránkách lze pod příslušným heslem nalézt stovky odkazů, v nichž je, zvláště pro laika, orientace přinejmenším obtížná. A tak není divu, že samotný pojem „magický čtverec“ má v různých pramenech různé významy.

Obecně vzato je magickým čtvercem nazýváno jakékoliv čtvercové schéma nejrůznějších objektů, nejčastěji čísel nebo písmen, rozmístěných podle nějakých pravidel. Obvykle je však magickým čtvercem označována čtvercová síť vytvořená z navzájem různých čísel tak, že součet čísel ve všech řádcích a sloupcích (a často též v úhlopříčkách) je stejný.

Nejjednodušším příkladem takového magického čtverce je následující čtverec, v literatuře obvykle nazývaný Saturn:

4	9	2
3	5	7
8	1	6

Obr. 1: Magický čtverec Saturn

Objevení tohoto čtverce souvisí s jednou z nejstarších knih lidské civilizace, s tzv. *Knihou proměn* – čínsky *I-Ťing*, jejíž vznik spadá až do počátku třetího tisíciletí před naším letopočtem. Historie magických čtverců je fascinujícím příkladem vývoje lidského poznání, úspěchů i bludů a omylů. Podrobnější popis se však vymyká tématu tohoto článku.

Jak jsme se již zmínili, Řekové se nikdy k pojmu magického čtverce nedopracovali. O vlastnostech čísel však toho zjistili mnohonásobně více než Číňané. Brzy samozřejmě poznali významnou roli tzv. *prvočísel*, což jsou čísla dělitelná jen jedničkou a sebou samým; prvočísla jsou např. čísla 7, 11, 31, nejsou jimi však např. číslo 15 nebo 100. Prvočísla hrají mezi čísly roli jistých stavebních kamenů: každé přirozené číslo lze jediným způsobem (až na pořadí činitelů) rozložit na součin prvočísel.

Řekové brzy zjistili, že všech prvočísel je nekonečně mnoho. Jednoduchý důkaz tohoto faktu ukázal již vynikající starořecký matematik *Eukleidés* ve své knize *Stoicheia* (česky *Základy*), kterou napsal někdy kolem roku 300 př. Kr. Již Řekové ovšem věděli, že i když víme, kolik všech prvočísel je, ani zdaleka to ještě neznamená, že je snadné tato čísla vyhledat. Čtenář si možná ještě ze školních let pamatuje starověký nástroj na vyhledávání prvočísel, tzv. *Eratosthénovo síto*. Tímto postupem lze hledat „malá“ prvočísla, prakticky však příliš použitelný není.

Jak jsme již uvedli, Řekové zkoumali přirozená čísla z nejrůznějších hledisek. Uvedme alespoň jeden z možných příkladů.

Uvažme nějaké číslo, například 12. To je (kromě sebe samého) dělitelné čísly 1, 2, 3, 4, a 6. Když tyto dělitele sečteme, dostaneme $1 + 2 + 3 + 4 + 6 = 16$, což je číslo větší než původních 12. Když analogicky sečteme dělitele například čísla 15, obdržíme $1 + 3 + 5 = 9$, tedy méně než 15. Ve zcela výjimečných případech se však stane, že součet dělitelů daného čísla je roven číslu samotnému. Tyto případy Řeky fascinovaly a příslušná čísla nazvali *dokonalá*. Sami odhalili jen čtyři taková čísla: 6, 28, 496 a 8 128. (Je např. $1 + 2 + 4 + 7 + 14 = 28$.) Dnes známe dokonalých čísel několik desítek, dodnes však nevíme, zda jich je konečně či nekonečně mnoho, a nevíme ani například to, zda existuje nějaké **liché** dokonalé číslo.

Hledání prvočísel

Víme tedy, že prvočísel je nekonečně mnoho. Ačkoliv je matematika zkoumá déle než dva tisíce let, dodnes o nich nevíme řadu věcí. Uvedme například problém tzv. *prvočíselných dvojčat*. Podíl prvočísel mezi přirozenými čísly se postupně snižuje: v první stovce je jich 25, tedy jedna čtvrtina, postupně se však vyskytují stále méně často. Občas se však vyskytnou dvojice „sousedních“ prvočísel, jejichž rozdíl je 2: například 11, 13 nebo 29, 31. Právě takovým dvojicím se říká prvočíselná dvojčata. Kolik jich je? To je právě to, co nevíme. Možná konečně, možná nekonečně

mnoho. Žádný počítač nám v tom nepomůže, protože ani ten nejrychlejší počítač nikdy samozřejmě neprojde posloupnost **všech** přirozených čísel.

Jakkoliv se to může zdát podivné, není dodnes ani známa žádná formule, která by nám umožnila postupně vypočítávat jednotlivá prvočísla. Víme, že jich je nekonečně mnoho, avšak nemáme k dispozici žádný „klíč“, který by nám je postupně předváděl. Ačkoliv se nalezení takového vzorce věnovala řada významných matematiků, problém se nepodařilo nikomu vyřešit.

Pierre de Fermat
(1601-1665)

Dodnes nebyl zdolán ani zdánlivě mnohem jednodušší problém: když již neznáme formulu, která by nám postupně umožnila počítat **všechna** prvočísla, spokojili bychom se s formulí, která by nám postupně dávala prvočíselné výsledky, byť ne nutně všechny. O toto se pokusil například již v 17. století geniální francouzský matematik Pierre de Fermat (1601-1665). Není mnoho případů, kdy by se Pierre Fermat mylil. U prvočísel se mu to však stalo.

V čem spočíval Fermatův omyl? Z řady důvodů dospěl k závěru, že všechna čísla tvaru $VF_n = 2^{2^n} + 1$ jsou prvočísla. (Čtenář si jistě pamatuje smysl uvedených symbolů. Např. 2^n značí součin n dvojek.) Tato čísla rychle rostou; Fermat počítal prvních pět hodnot

$$F_0 = 3, F_1 = 5, F_2 = 17, F_3 = 257, F_4 = 65\,537,$$

což jsou opravdu prvočísla. V průběhu let se však ukázalo, že další čísla uvedeného tvaru prvočísla nejsou. V roce 1732 dokázal Leonhard Euler (1707-1783), že prvočíslom není číslo $F_5 = 2^{32} + 1 = 4\,294\,967\,297$, v roce 1880 bylo totéž dokázáno pro číslo F_6 , a postupně se totéž potvrdilo pro všechna čísla až po číslo F_{23} .

Abychom si uvědomili složitost těchto výsledků, zastavme se na chvíli například u poměrně „malého“ čísla F_8 . Toto číslo má 39 cifer. Kdybychom zkoumali standardním způsobem, zda je to prvočíslom, museli bychom ho dělit přibližně 10^{36} čísly. I kdybychom měli k dispozici počítač, který by prováděl miliardu dělení za sekundu – a takový počítač v současnosti vůbec neexistuje –, potřebovali bychom přibližně 10^{19} let. Stáří našeho vesmíru je ovšem pouze přibližně 15 miliard let, tj. cca 15 krát 10^9 roků.

Nyní snad aspoň částečně doceníme, jak komplikované muselo být, když se v roce 1983 podařilo dokázat, že prvočíslom není číslo F_{23471} . Toto číslo má víc než 10^{7000} cifer. (Tento počet si nesmíme plést s velikostí čísla 10^{7000} . To má „jen“ 7001 cifer.)

Dnes převládá přesvědčení, že Fermat se spletl zcela zásadně. S největší pravděpodobností žádné další číslo Fermatem popsaného tvaru, kromě jím popsaných pěti čísel, prvočíslem není. To samozřejmě nesnižuje Fermatův význam. Jen to dokládá, o jak obtížnou problematiku se jedná.

Dnes jsou zkoumána prvočísla tvořená podle nejrůznějších zákonitostí. Ani jedna z metod však není univerzální v tom smyslu, že by nám umožňovala postupný bezproblémový výpočet větších a větších prvočísel. Každá z metod je jen pomůckou, jak lze **snad** nová prvočísla získávat.

Nejvhodnější k tomuto účelu se ukázala být tzv. *Mersennova* prvočísla.

Mersennova prvočísla

Marin Mersenne (1577-1648) byl významným organizátorem pařížského vědeckého života. V jeho bytě se scházely vůdčí osobnosti francouzské vědy první poloviny 17. století, s řadou dalších vědců, včetně například

Marin Mersenne
(1577-1648)

P. Fermata, si dopisoval. Ačkoliv se matematikou zabýval jen okrajově, byla po něm – díky jisté hypotéze, kterou vyslovil – pojmenována prvočísla jistého tvaru.

Již Eukleidés znal následující skutečnost. Uvažujme čísla M_n tvaru $2^n - 1$. Když číslo n **není** prvočíslo, pak ani číslo M_n prvočíslem **není**. Pokud číslo n prvočíslem **je**, pak M_n prvočíslem **být může**. (Tato prvočísla se dnes právě nazývají Mersennova.) A Řekové skutečně znali prvočísla $M_2 = 3$, $M_3 = 7$, $M_5 = 31$, $M_7 = 127$ a $M_{13} = 8191$. V průběhu staletí byla postupně nacházena další prvočísla daného tvaru. Do konce 19. století jich bylo známo 12. Největší z nich, číslo M_{127} , bylo objeveno v ro-

ce 1876, mělo 39 cifer a zdálo se, že tímto číslem se matematika dostala na hranice svých možností. Velikost tohoto čísla (čtenář necht si vzpomenout na údaje o Fermatově čísle M_8) přesahovala meze lidských výpočetních možností.

Ve druhé polovině 20. století se však objevily počítače, které kromě jiného umožnily objevovat větší a větší prvočísla. A ukázalo se, že z mnoha důvodů jsou právě Mersennova prvočísla nejvhodnější mezi možnými adepty na testování kandidátů na prvočísla. Do roku 1978 tak bylo známo již 25 Mersennových prvočísel. Největší z nich, M_{21701} , již mělo 6 533 číslic. A vývoj se nezastavil. Brzy se však ukázalo, že náročnost příslušných výpočtů přesahuje možnosti i těch nejvýkonnějších počítačů současnosti. Proto byla zorganizována mezinárodní spolupráce, podobná té, která testuje na tisících počítačů z celého světa, zda některé signály z vesmíru ne-

mohou být signály hvězdných civilizací. Skupinou nadšenců byl zorganizován projekt GIMPS (The Great Internet Mersenne Prime Search), do něhož se zapojily stovky lidí z celého světa, na jejichž počítačích se paralelně provádějí potřebné výpočty. A velikost nalezených prvočísel přesáhla veškerou představivost.

Posledním dosaženým výsledkem je nalezení v pořadí již dvaadvacátého Mersennova prvočísla. Dne 18. února 2005 bylo nalezeno prvočíslo $2^{25\ 964\ 951}-1$, které má 7 816 230 cifer! Jen pro představu: kdybychom chtěli toto číslo vytisknout drobným novinovým písmem, pak by jeho zápis byl dlouhý téměř 19 kilometrů.

Přes nepředstavitelnou velikost tohoto čísla je však nutno si uvědomit, že i těchto Mersennových prvočísel známe jen 42. A nevíme, zda prvočísel tohoto tvaru je nekonečně mnoho nebo zda existuje nějaká hranice, za níž se již nevyskytují.

A proč tato čísla vlastně hledáme?

Snad se nám podařilo aspoň částečně demonstrovat, jak obtížné je získávání velkých prvočísel. Nezodpovězena však zůstává druhá otázka z úvodu: *K čemu je to vlastně dobré?*

Svým způsobem je tato otázka, alespoň pro vědce, nemístná. Problémy řešíme nejen z důvodů ryze „praktických“, ale proto, že existují. Stejně tak bychom se mohli ptát, k čemu je dobré lézt na vrcholky velehor, malovat obrazy nebo proč dospělí lidé běhají v dresech po trávníku a snaží se dopravit míč do soupeřovy branky (a navíc jsou za tuto činnost honorováni mnohonásobně více než lidé za hledání prvočísel).

Připusťme však, že taková odpověď nemusí uspokojit tazatele, který nemá přílišné pochopení pro vědu, například ministra financí. I takové tazatele můžeme, naštěstí, snadno uspokojit.

Z řady aplikací, v nichž velká prvočísla hrají zásadní roli, se zmiňme jen o jedné, zato však mimořádně důležité.

Od starověku po současnost byli lidé nuceni najít způsob, jak některé informace utajovat, jak dosáhnout toho, aby u předávaných zpráv zůstával jejich obsah utajen nepovolaným. Řada čtenářů knih A. Dumase nebo J. Verna si jistě vzpomíná na napínavé popisy kódování pomocí šifrovaných tabulek a jiných šifrovacích klíčů.

Nejde však jen o tematiku pro dobrodružné romány a pro příklady nemusíme ani jít do dávné historie. Osudy námořních konvojí v Atlantiku za druhé světové války, životy tisíců lidí a vývoj celého válečného konfliktu, to vše záviselo na tom, zda se podaří prolomit kód, jímž německé velení sdělovalo příkazy svým ponorkám. A takových příkladů bychom mohli uvést celou řadu.

Nejde však jen o vojenství. V současné době oprávněně hovoříme o informační explozi. Množství předávaných informací roste rok od roku

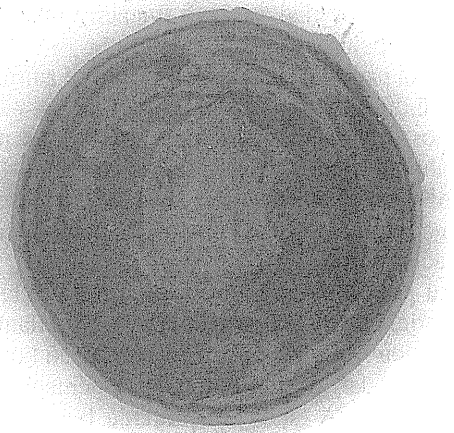
a spolu s tím roste i množství těch zpráv, jejichž zneužití by mohlo způsobit nezměrné problémy. Stačí uvést jen informace o zabezpečení bank, stavech účtů klientů, zpravodajské informace atd.

Historie nás však učí, že každá šifra byla dříve nebo později prolomena, i ty nejdůmyslnější systémy kódování byly časem rozluštny. Slabým místem všech šifrovacích systémů se vždy ukázalo to, že odesílatel a příjemce zašifrované zprávy si vždy museli vyměnit šifrovací klíč a jakmile se protivník tohoto klíče zmocnil nebo alespoň přišel na jeho strukturu, bylo rozluštění kódu nevyhnutelné. Lze nějak toto omezení obejít?

Ideální by byla taková šifra, že ani prozrazení šifrovacího klíče by nevedlo k jejímu prolomení. Je vůbec možné takovou šifru nalézt?

Odpověď dala moderní matematika: ano takové šifry existují. Šifrovací klíč může být dokonce veřejně známý a nemusí jej opatřovat špióni v riskantních operacích. Tyto šifry jsou založeny na tom, že k jejich rozluštění je nutno obrovská čísla, taková o nichž jsme hovořili, rozložit na součin prvočísel. A jak jsme viděli, i u relativně „malých čísel“ by hledání tohoto rozkladu mohlo trvat déle, než je stáří našeho vesmíru. Protivník může vědět, jak lze šifru rozluštit, ale čas na faktické rozluštění prostě nebude mít.

Mohli bychom uvádět i další příklady využití prvočísel. Využívají jich matematické metody, jejichž pomocí byl zkonstruován tomograf, na vlastnostech velkých prvočísel se testují nově vyvíjené počítačové čipy apod. O těchto věcech ovšem Řekové, když objevovali před více než dvěma tisíciletími vlastnosti přirozených čísel, neměli ani tušení. Jak asi odpovídali na otázky svých současníků: *A k čemu je to vaše počítání dobré?*

Otto Piene, Oheň
(červená a černá
na bílé), 1962

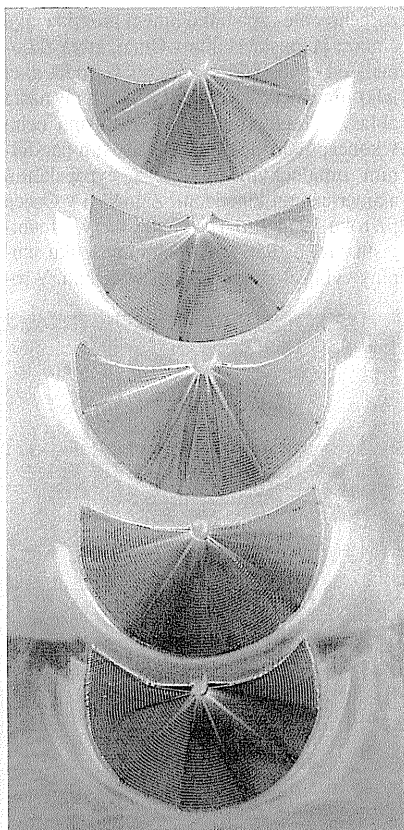
Kultura a umění**Kinetika světla
(skupina Zero)**

JAROSLAV SEDLÁR

Na syntézu prostoru, pohybu, světla a barevných forem, jak je už ve dvacátých letech koncipovali při vytváření světelných aparatur László Moholy-Nagy a Naum Gabo, Kurt Schwerdtfeger a Ludwig Hirschfeld-Mack a ve Spojených státech s aparáttem pro němou vizuální kompozici zvanou klavilux (nebo též lumia) Thomas Wilfred, navázali v padesátých letech 20. století umělci německé skupiny Zero (Heinz Mack, Otto Piene, Günther Uecker) a v podobě světelných architektur Francouz maďarského původu Nicolas Schöffer. Světelná kinetika se stala rychleji než jiné umělecké směry všeobecně oblíbenou, zvláště poté, co francouzská skupina Group de Recherche d'Art Visuel zapojila kromě obdivu pro technický pokrok moderních aparatur přímo do uměleckého procesu diváka.

Nicméně ke kinetické expanzi, k odmítnutí kompozice a psychologie (do té doby nosné síly moderny) došlo kolem roku 1960. Byla to revolta proti ikonám univerzální harmonie a proti umění, které identifikovalo dílo přímo mystickým způsobem s Já, s biografií, s rukopisem a gestem. Můžeme zaznamenat averzi proti abstraktní equilibristice stejně jako proti Pollockově eruptivní malbě abstraktního expresionismu. Jak konstruktivistický, tak expresionistický návrh světa už dohrály svoji roli. Nová generace oba sloupy moderny nazírala jako slepou uličku čisté subjektivity a vyrukovala proti nim z Düsseldorfu přes Paříž do New Yorku, aby se řídila hesly: „Zřekněme se obrazu, vstupme do objektu.“ Byl vytvářen cíl: společnost, život, realita, technika, krása prvků a nebes, na druhé straně fascinace ulicí a světem médií. Do umění vstoupila celá tehdejší rozsáhlá mediální technika, na druhé straně ale také plnost života, umění usilovalo o přiblížení se životu. Byla to revolta, jakou umění ve skulptuře 20. století nezaznamenalo od roku 1910.

Objevují se první pokusy o inovace (nouveaux tendances), vznikají nové skupiny v Americe, v Anglii, Francii, Holandsku, Německu, Itálii, které usilují o smíření umění jednak s technikou, jednak s přírodou. Od roku 1949 konstruuje Američan George Rickey mobily ze skla a přitom systematicky prozkoumává pohyb jako umělecký prostředek, jak ho pěstovali protagonisté kinetismu před ním. Dokonce i Alexander Calder, na kterého Rickey navazoval, těžil ještě z abstraktních motivů Alberta Magnelliho, Hanse Arpa, Joana Miróa. Rickey ovšem usiloval o kinetickou plastiku v ryzi podobě, na bázi vysoce kvalifikovaných inženýrských poznatků, z nichž vychází ko-

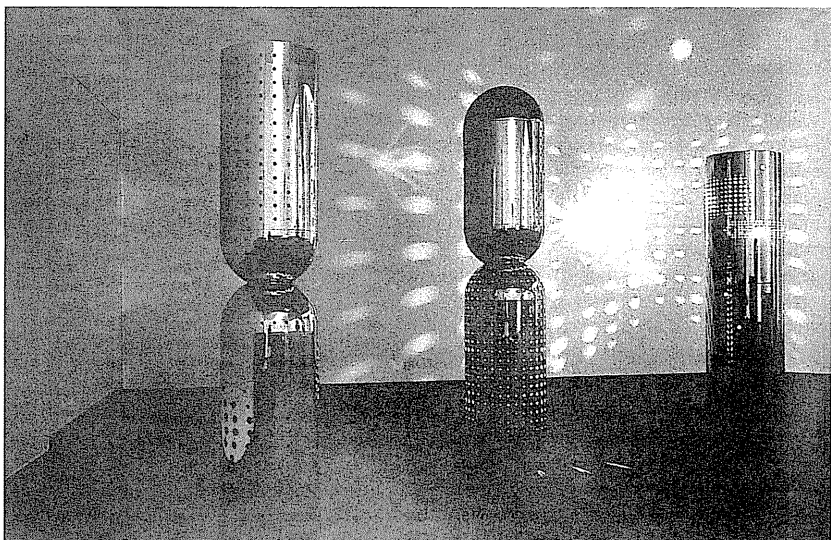
Heinz Mack, Pět křídel andělových,
1965

míhání, vznášení, kroužení, kývání, stoupání, klesání, vibrace jeho mobilů.

V Americe zůstává Rickey dlouho osamocen zatím co v Paříži vznikají dokonce dvě skupiny kinetismu. Jedné z nich otevírá dveře výstava *Le Mouvement* (1955) u galeristy Denise Reného. Účastníci se jí Yaacov Agam, Pol Bury, Jean Tinguely, Victor Vasarely. O tři roky později založili proslulou skupinu *Groupe de Recherche d'Art Visuel*, která existovala až do roku 1968, François Morellet, Argentínek Julio Le Parc, Francisco Sobrino. Pařížští kinetisté vyžadovali týmovou a badatelskou práci při zkoumání technických a fyzických problémů, odmítali romantický blud o umělci jako géniovi a usilovali o aktivizaci publika. Do zorného pole západního umění pronikla také činnost japonské skupiny Gutai, která zkoumala od roku 1955 světlo, oheň, vodu, akci jako umělecké prostředky a která našla ohlasy v hnutí fluxus, v akcionismu nebo v konceptualismu. Je přinejmenším paralelním uměleckým hnutím k evropskému a americkému kinetismu. Založil ji v Ósace již roku 1954 Jiro Yoshihara, který v manifestu z roku 1956 za ústřední myšlenku skupiny vyhlásil zhodnocování materiálu. V ro-

ce 1955 Saburo Murakami například propíchoval papírové panely. Skupina organizovala v duchu sky-artu též performance a představovala informelní malířství v podobném duchu jako v Americe protagonisté action painting, ba dokonce op-art a kinetické umění, které ji přiblížily evropským skupinám Nul, Zero, *Groupe de Recherche d'Art Visuel* a dalším.

Rovněž v Německu a v ostatní Evropě se intenzivně rozvíjí kinetismus. Norbert Kricke sestavuje od roku 1949 první prostorové plastiky, většinou ze svařovaných a dynamicky do prostoru trčících svazků rovných, zauzlených nebo překřížených kovových tyčí, a už roku 1955 koncipuje vodní skulptury jako zrcadlové plochy, vlny, proud, odliv, příliv a navrhuje mapy z plexiskla ke své první sérii skulptur *Wasserwald* (Vodní les, 1957), Werner Rucknau pracuje na vzdušné architektuře. Ital Piero Manzoni projektuje pneumtické divadlo, Hans Haacke zachycuje roku 1965 v krabících kondenzace vypařování. V Londýně pěstuje David Medella organické environmenty růstu. Podle Otto Pieneho visely v roce 1960 doslova ve vzduchu „Inspirace a odcizení fyzikálních jevů“.

Otto Piene, Automatický světelný balet, 1962

V Düsseldorfu začíná ideje kinetismu a zejména jeho specifické odnože, kinetismu světla, prosazovat nejdůležitější skupina Zero, která se zformovala ve druhé polovině padesátých let z tzv. večerních výstav. R. 1958 ji založili Otto Piene a Heinz Mack a dá se říci, že se přihlásili ke všem vzpomínutým tendencím ve Francii, Holandsku, Itálii, USA, Japonsku. Roku 1961 se k nim připojil Günther Uecker. Ostatní umělci stejného zaměření, Hans Salentin, Christian Megert, Hermann Goepfert, Jan Schoonhoven (zakladatel holandské skupiny Nul), se skupinou pouze spolupracovali a jejich jména se objevila ve třech číslech časopisu Zero, I, II, III. V čísle III (1961) se setkáváme ještě se jmény Yves Klein, Jean Tinguely, Billy Klüver, Piero Manzoni, Daniel Spoerri, Bernard Aubertine.

Skupina Zero vyšla z poválečného umění tíhnoucího k abstrakci a program, který zformulovala v roce 1958 v časopise Zero I, II a v roce 1961 ještě v Zero III, vycházel nejen z teoretických úvah Heinze Macka a Otto Pieneho, ale též Yvese Kleina a Johna Anthonyho Thwaitese, který své úvahy o duchovním rozměru jejich umění vyjádřil už v úvodním proslovu k výstavě Heinze Macka a Petera Royena v galerii Alfreda Schmely v Düsseldorfu 16. srpna 1957. Tři hlavní představitelé skupiny, Piene, Mack a Uecker, se postavili proti informelu, seriálnímu a figurálnímu obrazu. Jejich přínos k plastice se proto nedá snadno odlišit od malířství: obrazy, reliéfy, objekty byly rovnocennými instrumenty k zachycení, rytmičování, nuancování světla, ale také tzv. existenciální exprese. Rastry z bodů a dírek nebo struktury z hřebíků vážou vibrace a optickou energii a práce s rastroem nebo matematicky uspořádanými obrazy přes veškeré výhrady řadila všechny tři umělce v určitém slova smyslu k předválečnému konstruktivismu. Naprosto moderní promítací přístroje, perforované otáčivé kotouče, projekční aparatury, označované také jako *Lichtmühlen* (Mlýny na světlo), a další technika pro ně nebyla cílem uměleckého díla, ale prostředkem, materiálem, pomůckou, podmínkou veškerého jejich úsilí po hodnotě světelných sekvencí vrhaných na stěnu a na strop. Spojoval je tedy společný zájem

o využití čisté barvy a světla ke znázornění prostoru. Otto Piene přišel roku 1959 se svými nákresey pro světelný balet, který popsal ve vytištěném dokumentu a který se nesl v duchu kinetismu. Byl také iniciátorem prvních kinetických happeningů a hlásil se k časoprostorovému kinetismu, který s výtvarným uměním víceméně pouze souvisí, který však těmto umělcům umožnil využívat reálné světlo a reálný pohyb.

Názvem Zero se Otto Piene, Heinz Mack a Günther Uecker zřekli tradiční umělecké tvorby ve prospěch puristické koncentrace na čistou barvu a na dynamické kmitání světla v prostoru; podle Jürgena Clause jim označovali zónu mlčení, klidu a viditelných možností pro nový počátek. Někteří odvozuji jméno od okamžiku napětí krátce před startem rakety (Countdowns, 3, 2, 1, 0). V dějinách moderního umění nebylo hledání nulového bodu, nového počátku neznámým požadavkem, který se objevil už na úsvitu moderního umění, potom u Kazimira Maleviče, Pieta Mondriana, Nauma Gaba a dalších. Paralelu k němu můžeme ovšem vidět také v monochromních obrazech Yvese Kleina a Lucia Fontany. A byl to právě Yves Klein, který sehrál důležitou roli v rozvoji jejich díla. Kleinovy *Propositions Monochromes* (Monochromní náčrty) vystavil 31. května 1957 poprvé jako aktuální avantgardní projev po II. světové válce v Německu galerista Alfred Schmela, a to právě v Düsseldorfu. Schmela jimi zároveň otevřel svou galerii, která sehrála v tomto městě na Rýně důležitou kulturní a společenskou roli. Yves Klein propagoval vývoj umění směrem k immateriálnosti, mimo jiné skrz monochromii, monotonii a absolutní ticho. V letech 1958-1959 prováděl výzdobu interiérů foyeru městského divadla v nedalekém Gelsenkirchenu a v Düsseldorfu se objevil ještě vícekrát.

Příkladem umělcům skupiny Zero se stal také Lucio Fontana, a to svými prostorovými koncepty, přímo pak arabeskovými světelnými kresbami z roku 1951. Uznání Fontanovu vlivu na umění členů skupiny Zero projevil Heinz Mack i ostatní účastí v dokumentu III v Kasselu (1964) pod názvem *Lichtraum* (Prostor světla), koncipovaný jako pocta Fontanovi, i když ten se nemohl

zúčastnit. Významný impuls pro experimentování se světlem dal skupině Zero také Francouz Jean Tinguely, který roku 1959 vystavoval rovněž v galerii u Alfreda Schmely. Patřil ke skupině Les Nouveaux Réalistes, z které zde vystavovali také Arman (Arman Fernandez), Christo, Yves Klein, a uváděl do pohybu světelné objekty. Skupina Zero měla samozřejmě blízko k op-artu, za jehož otce byl považován Maďar Victor Vasarely, který pravidelně vystavoval v západní Evropě od roku 1944. Jeho umění bylo oceněno až koncem šedesátých let, avšak jeho tvorba již od roku 1948 obrází nové tendence v umění, především světelné a kinetické. Využívá jednoduché geometrické struktury, neurčitou perspektivu a opakování motivů. Mimořádná aktivita protagonistů kinetiky světla vedla k četným demonstracím a výstavám, z nichž nejdůležitější byly v Amsterdamu (1962), v Krefeldu (1963) a v Kasselu (1964).

Každý z členů skupiny Zero využíval a prezentoval světlo svým způsobem, Mack dynamickou modulací světla na osvětlených místech, Piene tzv. světelným baletem a vzdušnými projekty s jasně zbarvenými balóny, Uecker hrou světla a stínů na svých reliéfech stlučených z hřebíků. Determinantou pohybu se jim stal prostor a čas a v něm kvalita světla v mnohovrstvých specifických podobách.

Práce skupiny Zero stavěla na puristických idejích konkrétní abstrakce Pieta Mondriana a Kazimíra Maleviče a měla základní význam pro další rozvoj op-artu a světelného kinetismu. Heinz Mack, na počátku své umělecké dráhy závislý na tašismu, rozvíjí od roku 1956 monochromní černé nebo bílé dynamické struktury a od roku 1960 *Lichtreliefs* (Světelné reliéfy) nebo *Lichtkuben* (Světelné krychle) ze strukturovaného kovu a skla, které uvádí do rotujícího pohybu pomocí motorů. Jejich smyslem bylo vyjádřit dynamické pronikání světla prostorem – *Lichtmauer* (Světelná stěna, 1963). Sám o nich napsal: „Moje kovové reliéfy, které by mohly být nazývány spíše světelnými reliéfy a formovány pouhým tlakem prstu, aby žily, potřebují světlo místo barvy. Stačí nepatrný reliéf, který vyleštěný jako zrcadlo rozruší klidné osvětlení kovu

a uvede ho do vibrace. Krása takových vytvořů by mohla být ryzím výrazem krásy světla.“

K tvorbě svých reliéfů s oblibou využíval plexisklo a hliník. Plexisklo pro jeho propustnost světla, hliník pro schopnost vysokých reflexů, ale také proto, že hliník je velice současným kovem, užívaným v letectví a při stavbě raket, a to i v podobě odlehčených hliníkových mřížek. Takový hliník sloužil Mackovi k vytváření uměleckých artefaktů, např. k dílu, kterému dal název *Fünf Flügel eines Engels* (Pět křídel andělových, 1965). Vznikla tak filigránově jemná struktura, která reagovala na dotyk a světelné odlesky od ní dostaly nehmotnou podobu. Její pomocí se podařilo vyjádřit kontrast reálného a ireálného, ve kterém třpytící se tělo tone v nejjistším přirozeném světle. V tom můžeme vidět moderní touhu po spiritualitě a po transcendentnu.

Po roce 1963 se Heinz Mack soustředil už zcela na světelné kinetické umění, v rámci kterého usiloval v *Sahara-Projekt* (Projekt na Saahaře, 1968) o vyjádření neviditelných kosmologických podob, poměrů a vztahů pomocí viditelné umělé *Lichtgarten auf 11 m hohen Stelen mitten in der Wüste* (Světelná zahrada uprostřed pouště na stélách vysokých 11 metrů). Byla to obrovská světelná fontána, složená z mohutných sestav zrcadel odrážejících žhnoucí saharské světlo, písečné reflexy, jednotlivý světelný sloup, jakési umělé slunce. V tomto projektu, v jeho stélách, upřednostňoval formu, dělal ze světla umělou surovinu, jakou je kámen nebo kov. Svými rotujícími kruhy a uměleckým pojetím světla obohatil optiku o dosud nevidané vibrace.

Od roku 1968 se Heinz Mack náhle začal pohybovat mezi ideály utopické krásy, mezi sny o kosmické nekonečnosti a mezi přízemními pragmatickými realizacemi na obecná. Sledoval totiž stále ještě velkolepý hymnus světla, rozvíjel elegantní rétoriku stříbřitých reflexů ploch a granitových povrchů kovů, zároveň ale pracoval formou fotokoláží jakousi úřednický složitě diferencovanou strategií utilitární městské plastiky, v rámci které upravoval městská veřejná místa, architektury a interiéry, *Beisel-Haus* (1991) a v osmdesátých letech

pracoval už paralelně s tradičním sochařským materiálem, obměňoval své dřívější návrhy a vedle nich realizoval divadelní výpravy, ba i filmové dokumenty, *Tele-Mack* (1968). Kromě toho přednášel o umění a psal teoretické texty.

Otto Piene v programovém textu *Wege zum Paradies* (Cesty do ráje) pro časopis *Zero* uvedl: „Jediný pohled k nebi, do slunce, na moře stačí ukázat, že svět mimo člověka je větší než svět v něm, že je tak mocný, že člověk potřebuje médium, aby sílu slunce přetransformoval ve světlo. Náš umělecký záměr nesměhuje pouze k pohybu a světlu, nýbrž také k teplu, zvuku, optické iluzi, magnetismu, stažení a rozšíření materiálů, vody, pohybu písku a houby, ohně, větru, kouře a četných jiných přirozených a technických jevů.“ Yves Klein mu už v roce 1958 navrhl, aby si celý ten svět rozdělili: Yves Klein měl mít odpovědnost za vzduch, Norbert Kricke za vodu a Otto Piene za oheň, jak to Piene pak prokázal svými montážemi ze světelných fólií, kouřovými a propalovanými obrazy, které vznikaly od roku 1960, po krátké periodě raných rastrových obrazů, *Rauchbild* (Kouřový obraz, 1962). Na techniku kouřových a propalovaných obrazů přišel tak, že si povšiml, jak na okrajích svíčkou nahříváné mřížkové fólie nabobtnávala spálená látka a usazovaly se saze a od roku 1960 napaloval na papír nebo na plátno ještě pigmenty. Krátce předtím než napsal text *Cesty do ráje*, vytvořil obraz nazvaný *Feuer, Rot und Schwarz auf Weiß* (Oheň, červená a černá na bílé, 1962). Je to do plátna propálený kruh, od středu k okrajům tmavšími a světlejšími plochami šedí a černí, který lemuje červeně zbarvený vlnivý obrys. Povrch obrazu je zpevněn fixativem a fermeží a jeví se nám jako snímek živoucího a pulzujícího černého slunce.

Piene, jak se ukázalo, nebyl zodpovědný pouze za oheň, ale už od roku 1959 vyvíjel při promítání světla přes perforované otáčivé kotouče, projekční aparatury a moderní promítací přístroje na stěny a na strop tzv. světelný balet, zpočátku s příručními lampami, postupně s mechanickými a nakonec elektronicky programovanými. Světlo se rozzařovalo, pohybovalo, divák se náhle ocitl uprostřed intenzivního světelného po-

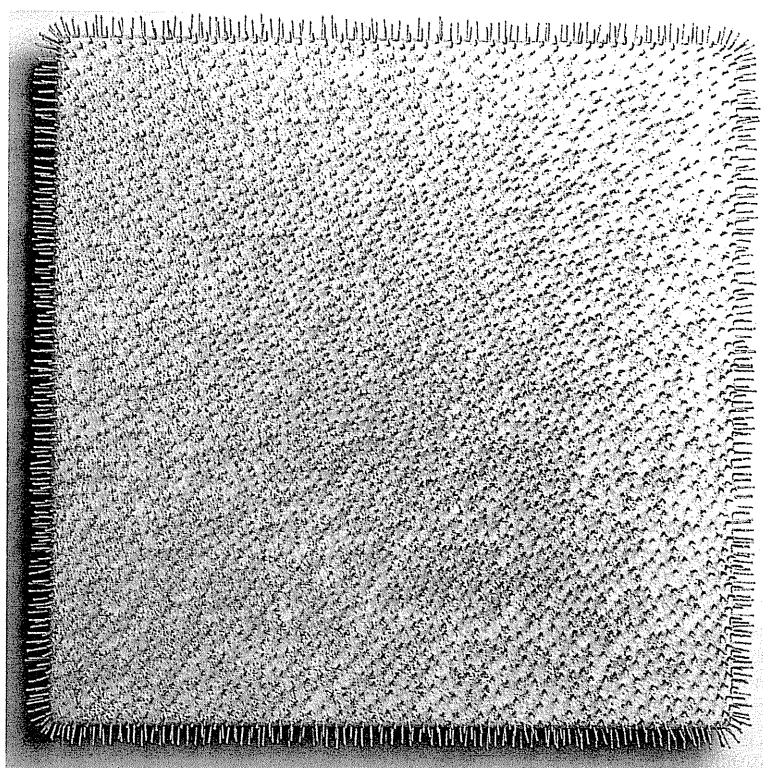
le, kolem něho proklouzávaly a tančily na stěnách a stropech jednotlivé světelné body. Bylo to jako zvolání: Budiš světlo! Idea, kterou propagoval právě Yves Klein, tedy umělecký postup od reality k immateriálnosti prostřednictvím monochromie, monotonie a hrobového ticha.

Koncem šedesátých let (po roce 1967) Otto Piene již v duchu sky-artu organizuje grandiózní vznášející se, heliem naplněné a barvou zářící plastiky z umělých hmot v podobě *Lichtkugeln* (Světelné koule) a vzdušné projekty. Roku 1972 dotváří jeho proslulá akce *Regenbogen* (Duha) slavnostní derniéru olympijských her v Mnichově. Představovalo ji pět obrovských balónů, naplněných heliem, které vytvořily řadu dlouhou 460 m. Alternující se stříbrným *Wasserwolke* (Bouřkový mrak) Heinze Macka, zazářilo na nich 600 žárovek. Podobné plastiky, *Black Stacks Helium Sculpture* (Černé kotouče heliové skulptury) pluly v roce 1976 nad městem Minneapolis ve státě Minnesota v USA a pod názvem *Icarus* (spoluautor Paul Earls) nad Lincem (1982) v Rakousku. Piene chtěl světelným baletem a ve vzduchu plujícími plastikami předvádět široké veřejnosti krásu přírodních jevů. V roce 1974 se stal ředitelem Center of advanced Visual Studies in Cambridge (Massachusetts) a významným protagonistou technicky orientovaného umění se silně estetickým zaměřením.

Když absolvoval Günther Uecker, který studoval v letech 1949-53 ve Wismaru a na Kunstakademie Berlin-Weißensee v NDR, Kunstakademie Düsseldorf roku 1957, zatloukl první hřebíky do desek a do prken a tím vymezil pod vlivem Yvese Kleina i Lucia Fontany svůj monochromní obraz. Toto jeho počínání ovšem nemělo ještě nic společného s rytmem světlo stín. Teprve od roku 1959 zatloukal hřebíky tak, aby dosáhl určité světelné vibrace. Potom je přestříkal nebo přemaloval bílou barvou, takže světla a jimi vržené stíny dodaly sestavě vzhled naprosto immateriální světelné struktury. Bělobou překonával jejich materiálnost a převáděl je do vznášejícího se světelného třpytu, vytvářel monochromní, kompozičně jasné a plasticky reliéfní obrazy, ve kterých hned od počátku hřebíky uspořádával do sy-

metrických formací. Tím rozvíjel vlastní světelnou dynamiku a monochromii, pomocí které propojil plochu i rám obrazu v jeden celek. Od roku 1960 realizoval také environmenty se světelně dynamickými objekty a s kusy nábytku se zatlučenými hřebíky. Tehdy zcela přijal ideje skupiny Zero, světelný kinetismus, který uplatňoval v podobě světelných skříněk, rotujících kruhů pobítlých hřebíky a světelných mlýnů. Zhušťující se kruhovitý, spirálovitý, vlnivý pohyb a pohyb polí světelných skříněk patří pak k nejsuštilnějším projevům senzibility ve skupině Zero. Proto mohl jít kus cesty společně s nimi. Své dokonce velké hřebíkové objekty ovšem tvořil dále, *Großer Eisenkubus* (Velká železná kostka, 1971) a od osmdesátých let 20. století v nových kinetických instalacích se inspiroval uměním přírodních

národů, zen buddhismem a používal stále častěji přírodních materiálů, *Aufwischen* (Vytírání, 1988), které tvoří otáčející se sud a na něm nalepený hadr, který vytírá do píska kruh, symbolický horizont lidské existence. Tehdy Uecker často cestoval a poznával nejrůznější kultury, sociopolitické poměry navštívených míst. Své vizuální dojmy zaznamenával akvarelem do skicáku a po návratu do Evropy je využíval k tvorbě svých instalací a performancí. Natočil film *Schwarzraum-Weißraum* (Černý prostor-bílý prostor, 1972) a navrhl divadelní inscenace, např. pro Beethovenovu operu *Fidelio* v divadle v Brémách (1974) nebo vytvořil v reakci na havárii atomové elektrárny v Černobylu varující *Aschebilder* (Obrazy popela, 1986) apod.

Günter Uecker, Reliéf z hřebíků, bílá na bílé 1961

Skupina Zero se poměrně brzy rozpadla, už v roce 1967. Trvala tedy deset let. Důvod není jednoznačný. Otto Piene odešel z Düsseldorfu již roku 1964 jako hostující profesor University of Pennsylvania a pohyboval se trvale mezi Německem a USA, Heinz Mack pobýval v letech 1964-66 v New Yorku. Přitom uvnitř skupiny existovalo několik let napětí, zejména proto, že Günther Uecker odmítal, aby analogicky k novému realismu v Paříži byl ve skupině Zero propagován nový idealismus. Uecker byl patrně skutečný sochař skupiny, který nepovažoval ideje skupiny Zero za konečný utopický horizont. Umění pro něho nebylo přes veškerou immateriálnost rezervoárem světlem opilé ideality, ale prostorem konkrétního jednání, tvoření a dění. Hřebíky byly reálnými věcmi, tvořenými manuální prací. Uecker je samozřejmě estetizoval, zároveň ale ukazoval, že umění se dělá jednoduchým a srozumitelným způsobem. Hřebíky pojímal v jejich fyzikálnosti, ba až agresivně a vracel se od světelné struktury k tělesnosti a hmatovosti, od optiky k objektu. To se projevilo už počátkem šedesátých let v oblasti hmatové senzibility, v reálných objektech, v kartáčích pobíjených hřebíky nebo ve všedních předmětech, pojednaných stejně, kterými jsou stoly, stoličky nebo i piáno. Uecker použil dokonce extrémně zesurovělý brutální objekt, předimenzovaný hřebík, který v roce 1968 zarazil do větší zdi obchodní haly v Dortmundu. Tím se snad úplně odvrátil od idealizujících a meditativních poloh skupiny Zero. Nebylo třeba dále setrvávat v takovém společenství. V sedmdesátých letech rozšířil prostor své tvorby, používal různé materiály, zvětšoval roztrhané plátěné stěny, vlnité lepenky, provazy. Když se v osmdesátých letech vrátil zpět k hřebíkovým reliéfům, pojednával je náhle expresionisticky – bíle a černě. Stal se konkrétně tvořícím sochařem a spíše akcionistou než idealistou ve smyslu tvorby Otto Pieneho a Heinze Macka. Do jeho plastik se mohlo vstupovat, obcházet a procházet je, jak to snad nejlépe dokládá až architektonicky pojatý *Nageltisch* (Hřebíkový stůl).

Se skupinou Zero spojuje českou skupinu Nová citlivost v jistém slova smyslu zájem o vztah člověk a civilizace. Je totiž zřej-

mé, že v pracích členů Nové citlivosti se vliv skupiny Zero v českém prostředí projevil asi nejvíce, třebaže jej můžeme sledovat například i v dílech členů Klubu konkréťtů, na které však více působila pařížská Groupe de Recherche d'Art Visuel. Výstava Konfrontace, která proběhla v rámci neveřejných pražských ateliérových výstav v první polovině šedesátých let, se již zčásti skládala z členů budoucí Nové citlivosti. Jiří Valoch v roce 1988 uvádí: „Přelom padesátých až šedesátých let znamenal oživení geometrického umění, zejména v okruhu hnutí Zero, do sféry geometrické tvorby se začleňovaly přístupy spjaté s dobovou novou citlivostí, ovlivňovanou novými charakteristikami komunikace s patosem vědeckého poznání, kosmických výzkumů, nových fyzikálních objevů i kosmogonických teorií. Znovu ožival kinetismus, objevovala se systémová tvorba, seriální, variační a permutační umění, uplatňování náhodných procesů, počítačového umění.“

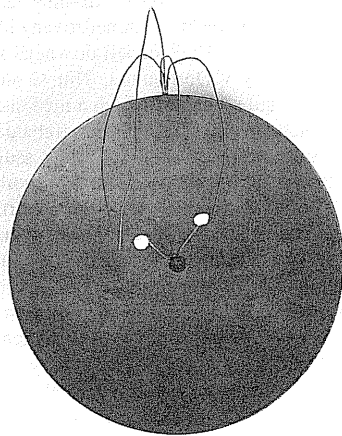
Pokud však uvažujeme o pronikání tvůrčích myšlenek skupiny Zero do české skupiny Nová citlivost, pak rovněž musíme počítat s potenciálním vlivem francouzské skupiny Les Nouveaux Réalistes, neboť ten byl například zjevnou inspirací pro tvorbu Jiřího Koláře, který navázal na trhané plakáty Mimmo Rotelly a na Armanovy (Arman Fernandez) *Les Poubelles* (Koše na odpady) zalité do plexiskla. Právě termíny Zero, nový idealismus, nový realismus či nová citlivost vypovídají o velmi jasné spřízněnosti tvůrčích programů všech tří skupin.

Skupina Nová citlivost se zformovala roku 1968 na výstavě v Brně, a to bez jakéhokoliv vyhraněného programu a bez tendencí. Sdružovala tvůrce uměleckým názorem blízké. Jejich tzv. nová citlivost znamenala rozchod s organickou přírodou a byla založena především na principech abstraktního umění a na objevu nové přírody vytvořené člověkem a jeho civilizací. Skupina vyrostla z potřeby nového druhu citlivosti k dynamickému pohybu ve strukturách současné doby, nezatřeseného starými modely danými tradicí, starými mytologiemi a symboly a jejich uměleckými formami. Výsledkem je nová senzibilita, nové vnímání okolního světa bez úsilí sjednotit a utřídit umělecké

snahy. Tato senzibilita zakládá ideje nového realismu, mechanického, kinetického nebo narativního umění. Tvůrci skupiny Nová citlivost pojmají obraz ve zcela moderním duchu jako objekt a k myšlenkám skupiny Zero se hlásí Hugo Demartini a Zorka Ságlová, na tvůrčí principy düsseldorfské skupiny Zero a na francouzský nový realismus se přímo odvolává Jiří Padrta v programové stati skupiny *Nová citlivost*.

V československé republice se ke kinetickému umění hlásila v Praze skupina Syntéza. Svou první výstavu uskutečnila v Ústavu lidové umělecké výroby v Praze roku 1966, druhou výstavu v Divadle hudby v Praze roku 1968-69. I když kinetický balet Spirála, Stanislav Zippe, Vladislav Čáp, František Pokorný, Václav Kučera, rozvíjel spíše taneční, hudební a světelnou projekci než výtvarnou, Syntéza usilovala o integrální umělecké dílo zařazující do světelně kinetické produkce i zvuky a pohyby lidského těla. Hledala vztahy mezi světlem, barvou, tvarem, rytmem a zvukem. Vedle ní ke kinetismu náleží i někteří členové skupiny Křížovatka, například Karel Malich, Zdeněk Sýkora a ve scénografii Jan Svoboda. Křížovatka byla založena roku 1963 a první výstava se konala roku 1964 za účasti výtvarníků, jakými byli Vladimír Burda, Richard Fremund, Jiří Kolář, Běla Kolářová, Karel Malich, Pavla Mautnerová, Vladislav Mirvald a Zdeněk Sýkora. Druhá výstava roku 1968 proběhla pod názvem „Nová citlivost. Křížovatka a hosté“ a zahrnuje už 29 autorů představujících vedle zastupců konstruktivních tendencí i představitele vizuální poezie, vedle konkretistů zastánce informelu a vedle existenciálně motivovaného projevu i environment. Této druhé výstavě se zúčastnili Hugo Demartini, Milan Dobeš, který má ze všech uvedených k Heinzovi Mackovi a Otto Pienemu nejbližší, který se ale inspiroval i dílem Françoise Morelleta, dále Stano Filko, Milan Grygar, Radek Kratina, Zdeněk Sýkora, Miloš Urbásek a řada dalších. Jen některé z nich však lze zařadit také do kinetismu světla, protože tendence kinetické se u nás prolínaly s tendencemi konstruktivistickými. Také jednotlivci se hlásili jak

mezi vyznavače konstruktivismu, tak i kinetismu, jak se to projevilo rovněž ve skupině nazvané Klub konkretistů, jehož program formuloval Arsen Pohribný. Podle něho byla tato tzv. konstruktivní tendence chápána jako „optimistická koncepce, které je cizí ostentativní výrazovost a neurastenie“ a která „se přenáší přes bídu života jasným řádem konkrétních projektů“. Artefaktem byl konkrétní „nově stvořený předmět estetické fascinace... kladná parafráze druhé přírody industriální civilizace, přírody stvořené lidskou hromadností, model nového strukturálně dynamického způsobu chápání světa“. Klub konkretistů vystavoval poprvé v roce 1968 v Jihlavě, v Ústí nad Labem, v Žilině a v Praze, a to i s řadou zahraničních hostů, poté v roce 1969 v Karlových Varech, v Olomouci a v Ostravě a naposledy v roce 1970 v Brně. Následovalo několik improvizovaných výstav v zahraničí, počátek normalizace však činnost skupiny ukončil. V roce 1968 patřili ke Klubu konkretistů Václav Cígler, Dalibor Chatrný, Tamara Klimová, Radek Kratina, Jaroslav Malina, Eduard Ovčáček a mnoho dalších.

Jean Tinguely, Variace pro dva body
No 2, 1958

Jak dále s přímým státním financováním politických stran?¹

VOJTĚCH ŠIMÍČEK

Jednou z forem financování politických stran je přímé státní financování. Tato forma představuje podle stávající zákonné úpravy² souhrn několika příspěvků politickým stranám: 1. příspěvku na činnost, tvořeného stálým příspěvkem a příspěvkem na mandát, a 2. příspěvku na úhradu nákladů volebních výdajů, týkajícího se výhradně voleb do Poslanecké sněmovny a do Evropského parlamentu. Stálý příspěvek činí ročně 6-10 mil. Kč ročně a mají na něj nárok strany, které ve volbách do Poslanecké sněmovny obdržely více než 3% platných hlasů. Příspěvek na mandát činí 900 tis. Kč za každý mandát, který má strana v Poslanecké sněmovně a v Senátu a 250 tis. Kč za každý mandát v zastupitelstvu kraje. Volební příspěvek zákon stanoví ve výši jednorázové částky 100 Kč za každý hlas získaný ve volbách do Poslanecké sněmovny s tím, že strana musí získat nejméně 1,5% hlasů, a 30 Kč za každý hlas získaný ve volbách do Evropského parlamentu s omezením ve výši nejméně 1% hlasů. Kromě těchto forem přímého státního financování stát politické strany podporuje též nepřímou, zejména prostřednictvím financování poslaneckých a senátních klubů a také jednotlivých poslanců a senátorů (provoz jejich kanceláří, platy asistentů, což často fakticky znamená financování sekretariátů příslušných politických stran a jejich zaměstnanců).

Při teoretických úvahách o ústavnosti a vhodnosti modelu financování politických stran a podílu přímého státního financování na jejich celkovém hospodaření je důležité věnovat se též praktickým dopadům zkoumané právní úpravy, a to přinejmenším ze čtyř hledisek: důležitá je tendence vývoje státního financování (celková suma vynakládaná státem), počet politických stran takto financovaných, proporce mezi těmito stranami a konečně vztah státního financování a financování ze soukromých zdrojů. V tomto směru lze konstatovat několik zásadních skutečností.³

1 Tento text představuje zkrácenou a výrazně upravenou verzi článku, který bude publikován v časopise *Jurisprudence* č. 6/2005.

2 Zákon č. 424/1991 Sb. o sdružování v politických stranách a v politických hnutích ve znění pozdějších předpisů.

3 Použité informace jsou čerpány z oficiálního serveru Ministerstva financí – www.mfcr.cz.

Celková výše příspěvků vyplacených politickým stranám činila v jednotlivých letech (po zaokrouhlení) následující částky:

1998 – 671 mil. Kč	2002 – 927 mil. Kč
1999 – 186 mil. Kč	2003 – 469 mil. Kč
2000 – 176 mil. Kč	2004 – 544 mil. Kč
2001 – 497 mil. Kč	

Ke zmíněné tabulce je nutno doplnit, že skokový nárůst státních příspěvků v letech 1998 a 2002 byl způsoben konáním voleb do Poslanecké sněmovny, v roce 2004 již ne tak výrazný nárůst konáním voleb do Evropského parlamentu.⁴ Pokud bychom proto od uvedených částek odpočetli vyplacený příspěvek na úhradu volebních nákladů, činila by celková suma vyplacená státem v roce 2002 celkem 485 mil. Kč a v roce 2004 celkem 478 mil. Kč.⁵ Lze tedy učinit dílčí závěr, že celková výše přímého státního financování politických stran je počínaje rokem 2001 v podstatě konstantní a pohybuje se přibližně kolem 480 mil. ročně.

Další zajímavou informací je *počet politických stran, které jsou státem přímo financovány*. Ve sledovaných letech se jednalo o následující počet stran:

1998 – 9	2002 – 16
1999 – 9	2003 – 14
2000 – 9	2004 – 21
2001 – 13 ⁶	

Z uvedených údajů je patrné, že počet státem financovaných politických stran se ve sledovaném období zvyšoval a že v současnosti jsou přímo státem financovány prakticky všechny relevantní politické strany. Tuto skutečnost je nesporně nutno hodnotit pozitivně.

Třetí poznatek vyplývající z prezentovaných podkladů je *proporce podílů jednotlivých politických stran na přímém státním financování*. Z tohoto hlediska je namístě oddělit politické strany zastoupené v Poslanecké sněmovně (tzn. ČSSD, ODS, KDU-ČSL, KSČM, US-DEU) a strany ostatní, což je tradiční – byť v podmínkách ČR velmi nepřesné⁷ – dělení

4 Jednalo se o částku necelých 66 mil. Kč.

5 Údaje z roku 1998 v tomto směru nejsou směrodatné, neboť se týkají odlišné zákonné úpravy.

6 Údaje Ministerstva financí v tomto roce sice uvádějí ještě další 4 politické strany, nicméně toliko z důvodu doplatku volebního příspěvku z roku 1998. Jejich zohlednění v roce 2001 by proto bylo zavádějící.

7 Nepřesnost je dána zejména tím, že Parlament ČR je tvořen dvěma komorami, z nichž Poslanecká sněmovna představuje pouze jednu z nich. Pokud bych proto měl být zcela přesný, kromě zmíněných stran byly v roce 2004 v Senátu zastoupeny ještě následující strany: ODA (5 senátorů), SNK (2), Nezávislí (2), Cesta změny (1) LiRA (1), Hnutí nezávislých za harmonický rozvoj obcí a měst (1).

kritérium stran na parlamentní a mimoparlamentní. V roce 2004 obdržely zmíněné parlamentní politické strany ve formě přímého státního financování celkem 499 mil. Kč, mimoparlamentní strany celkem 45 mil. Kč. Tento údaj na první pohled svědčí o značné disproporci mezi částkami, které stát vynakládá parlamentním a mimoparlamentním stranám na jejich činnost.

Konečně čtvrtou relevantní informací je *vztah přímého státního financování politických stran a financování ze soukromých zdrojů*. V tomto směru je možno poukázat na zatím zcela ojedinělou studii M. Pavlíka a T. Rosenmayera „*Ekonomické výsledky politických stran a hnutí v roce 2003*“⁸. Z této studie je patrné, že v roce 2003 existovala následující relace příjmů⁹ politických stran ze státního rozpočtu a příjmů ostatních (členské příspěvky, dary, příjmy z pronájmů, pořádání společenských akcí, z prodeje majetku apod.):

	státní příjmy	příjmy ze soukr. zdrojů
ČSSD:	113.350	34.143
KDU-ČSL:	57.275	33.216
KSČM:	91.850	70.679
ODS:	139.050	317.390
US-DEU:	40.175	1.634
ostatní strany se stát. příspěvkem:	27.525	1.365

Z uvedených údajů je jasně patrné, že podíl přímého státního financování na celkovém hospodaření politických stran je převažující a v některých případech dokonce dominantní.¹⁰

Z hlediska faktického fungování stávajícího modelu přímého státního financování politických stran lze proto shrnout, že *stát financuje sice prakticky všechny relevantní strany, nicméně velmi nerovnoměrným způsobem. Pozitivní rys, kterým je nepochybně nezvyšování celkové sumy vynakládané v posledních letech ze státního rozpočtu politickým stranám, je výrazně zastíněn skutečností, že u parlamentních stran podíl přímého státního financování na jejich celkovém hospodaření převažuje nad podílem financování ze soukromých zdrojů.*

8 Centrum pro výzkum neziskového sektoru, Brno, 2005, dostupné rovněž v internetové podobě.

9 Údaje jsou v tis. Kč.

10 Výjimku v tomto směru sice představuje ODS, nicméně tato výjimka je odůvodněna jednorázovými výnosy z prodeje finančního majetku ve výši 277.000 Kč.

Domnívám se, že zákonná úprava přímého státního financování politických stran a její praktické naplnění by mělo respektovat zejména tři ústavněprávní limity:

- Základním východiskem je skutečnost, že politické strany představují státem privilegované korporace soukromého práva, nezbytné v reprezentativní formě vlády, jejichž primární funkcí je vytvářet svorník mezi státem a společností tím, že aktivizují a zapojují občany do správy veřejných záležitostí. Na existenci politických stran je proto dán veřejný zájem a je tedy ústavně konformní i jejich přímé státní financování.
- Limitem státního financování politických stran je jejich oddělení od státu. To znamená, že by státní financování nemělo převyšovat nad financováním ze soukromých zdrojů, neboť v opačném případě strany ztrácejí své postavení v občanské společnosti a tím pozbývají i svůj skutečný smysl a poslání.
- Určujícím principem státního financování politických stran je pluralismus. Omezující opatření, vylučující z přístupu ke státním prostředkům politické strany z jiných důvodů než je garance vážnosti jejich úsilí podílet se na politické soutěži, je proto protiústavní. Při modelování podoby státního financování je především nutno vycházet ze záruk svobodné soutěže politických stran, a jako na protiústavní je proto nutno nazírat na snahu vytvářet odlišné podmínky pro strany velké či větší a formovat tak strany s lepším či horším postavením.

K uvedenému doplňuji, že citované limity odpovídají rovněž převažující evropské ústavněprávní doktríně. V tomto smyslu odkazují alespoň na K. Hesseho a jeho statusovou teorii politických stran¹¹, podle níž mají politické strany naplňovat status svobody, rovnosti a veřejnosti. Podstata této teorie vychází z myšlenky, že politické strany se nacházejí v určitých typech vztahů: ke státu, k ostatním politickým stranám a ke společnosti. Pro vztah politických stran ke státu by měl být určující status svobody, pro vztah k ostatním stranám status rovnosti a pro vztah ke společnosti status veřejnosti (transparentnosti). *Status svobody pak konkrétně znamená, že politické strany by neměly být závislé na státu, a to ani finančně (proto by státní financování nemělo převažovat), status rovnosti zcela koresponduje se zmíněnými požadavky svobodné soutěže politických stran, do které stát nesmí jakkoliv zasahovat, a konečně status veřejnosti v tomto kontextu klade důraz na kontrolu financování stran prostřednictvím veřejnosti, k čemuž musí právní řád vytvořit podmínky (např. prostřednictvím povinnosti zveřejňování finančních zpráv).*

11 K. Hesse, Die verfassungsrechtliche Stellung der politischen Parteien im modernen Staat, in: G. Zieburga: Beiträge zur allgemeinen Parteienlehre, str. 124 a násl.

Z předchozích úvah si dovoluji vyvodit následující závěry:

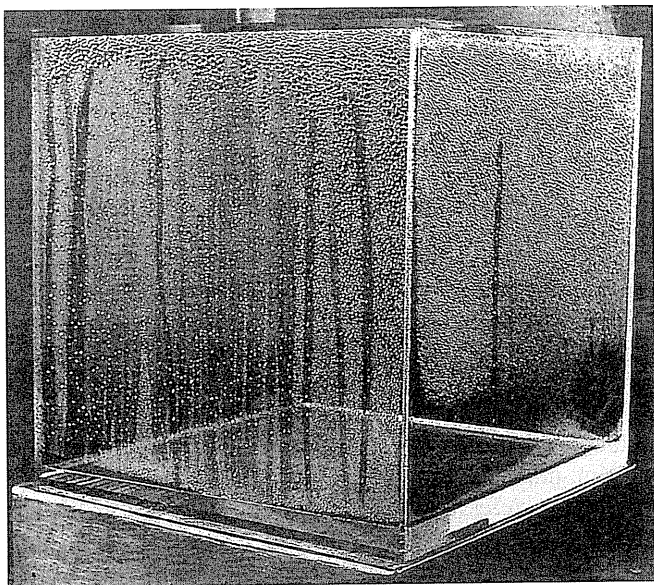
Především musí platit, že jakákoliv *právní úprava musí respektovat ústavně zaručené principy svobodné soutěže politických sil* (tzn. rovnosti šancí v politickém boji) a *oddělenosti politických stran od státu*. Princip rovnosti šancí samozřejmě neznamená pouze rovnost objektivní (tzn. rovné zacházení se všemi politickými subjekty), nýbrž i rovnost subjektivní, do určité míry zohledňující i relevanci jednotlivých politických sil. Z toho především rezultuje zákaz svévolné diskriminace „slabších“ politických stran. Oddělenost politických stran od státu je nutno interpretovat tak, že státní příspěvky politickým stranám by neměly převažovat nad výši příspěvků, které strany získávají ze soukromých prostředků (členské příspěvky, dary apod.). Jestliže totiž je nebezpečná závislost politických stran na (pouze několika) silných sponzorech, stejně tak je špatná jejich úplná nebo převažující závislost na státu, svědčící o tom, že politické strany neplní svoje základní funkce a poslání, spočívající v propojování společnosti a státu. Je nutno také opakovaně připomínat, že státní financování politických stran není samozřejmostí a v řadě demokratických zemí s parlamentní formou vlády tato forma financování vůbec neexistuje. Stát tedy není povinen politické strany přímo financovat, a pokud tak činí, dělá to především ve svém zájmu, neměl by však nahrazovat příjmy soukromé.

Není možno opomíjet ani skutečnost, že vedle přímého státního financování politických stran existuje i *státní financování nepřímé*, a to především v podobě financování parlamentní činnosti stran a souvisejících aktivit. K této formě financování mají přirozeně přístup jen politické strany zastoupené v Parlamentu a – do určité míry – nově i politické strany zastoupené v krajských zastupitelstvech. Přirozeně nejvýhodnější pozici mají v tomto směru již tradičně strany vládní. Ani tato skutečnost by neměla být při modelování státního financování stran přehlížena, a to zejména v kontextu pravidelného volání parlamentních stran po zvýšení přímého státního financování.

Jakýkoliv model státního financování musí mít ambici *motivovat politické strany k oslovování pokud možno co největšího počtu jejich členů a příznivců a k úsporám v jejich činnosti*. Je proto nesporně pozitivní, že dary politickým stranám (do určité výše) jsou podle stávající úpravy daňově zvýhodněny. Pokud však právní úprava nebude nadále vycházet ze zcela falešné představy, že politické strany si mohou nárokovat takovou sumu ze státního rozpočtu, která koresponduje jejich zdánlivým či skutečným potřebám, může to vést k velmi pozitivnímu tlaku na politické strany, aby svoji činnost zefektivnily (zejména v rámci nákladných volebních kampaní) a aby se více snažily oslovovat občany a také právnické osoby, a to i za účelem získávání finančních prostředků. Jestliže v této souvislosti někteří politici skrytě či otevřeně tvrdí, že snížení státních prostředků po-

vede k politické korupci, jako tomu bylo v minulosti, svědčí to pouze o nepochopení základních postulátů demokratického právního státu.

Jak je prokázáno výše, *model přímého státního financování, jehož součástí je stálý příspěvek a příspěvek na mandát, bude vždy nastolovat určitou nerovnost mezi některými politickými stranami a troufám si tvrdit, že tato nerovnost dosahuje dokonce protiústavní intenzity. Proto se přikláním k úplnému odbourání této formy státního financování a zároveň k odpovídajícímu posílení volebního příspěvku*, který by mohl být rovnoměrně rozdělen na celé volební období. Jinými slovy, pokud existuje politická vůle, že stát je schopen a ochoten každoročně přispívat všem politickým subjektům (tzn. politickým stranám i nezávislým kandidátům a jejich sdružením) ročně částkou přibližně 500 mil. Kč, je věcí technického provedení tuto částku rozpočítat podle jednotlivých voleb konaných na našem území a následně ji konkretizovat do částek, které by byly každoročně vypláceny za jeden obdržovaný hlas. Omezující hranicí by mohla být toliko hranice motivovaná vážností vůle kandidujících subjektů (v intencích judikatury Ústavního soudu 1%) a již jen diskusní otázkou je, zda by všechny typy voleb měly být „honorovány“ stejnou měrou anebo zda by bylo rozumné mezi nimi poněkud odlišovat, a to např. tak, že nejvíce by byly zohledněny volby do Poslanecké sněmovny, Senátu a Evropského parlamentu, následně volby krajské a konečně volby komunální.

Hans Haacke, Kondenzační kostka, 1963

Jak to vidím já

Co s Habsburky?

DUŠAN SOUDEK

Ve Františkových Lázních byla odhalena socha Františka Josefa I.; odhalení provedl jednadevadesátiletý Otto Habsburský (Satelite 7. 10. 2004).

Narodil jsem se v době první republiky a o Rakousku jsem občas slyšel. Veřejností bylo stále opakováno, že jsme 300 let trpěli pod habsburskou porobou. Měl jsem pak příležitost přečíst si několik ročníků Světozoru z konce předminulého století. Byl jsem překvapen úrovní. Naše utrpení nebylo nějak zřejmé, ale my jsme viděli Františka Josefa brýlemi dobrého vojáka Švejka. Pro některé prý byl nenáviděnou osobou, pro jiné našince byl staříčkým mocnářem. S postupem stáří se 67 let vládnoucí samovládce měnil na konstitučního panovníka. Tak r. 1907 podepsal zákon o všeobecných tajných a přímých volbách do parlamentu (srovnej volby v ČSSR). Demokracii jsme se tedy učili od Rakouska. Císař věděl dobře, že bez Čechů nebude možno vládnout, a několikrát se marně pokusil o jakési vyrovnání s Čechy.

Jiným význačným Habsburkem byl Josef II. Za necelé desetiletí své vlády v 18. století vydal tisíc výnosů, kterými předběhl dobu: šlo o svobodu náboženství, zrušení nevolnictví, cenzury, ale i neužitečných klášterů, výměr zemědělské půdy pro rovnoměrné zdanění, trestní zákoník bez mučení, organizaci veřejného zdravotnictví. Zrušení roboty se mu realizovat už nepodařilo. Cestoval často inkognito a znal mnohé z vlastní zkušenosti: jak se oře a jak se seká obilí, jak se cítí vězeň ve vězení, jaká je strava v chudobinci. Svůj stát chtěl administrativně sjednotit, což mu zastánci českého království nemohou odpustit. Uměl prý dost dobře česky. Tabulka u nádherného parku v Brně s nápisem *Josephus II. publico (Josef II. věnuje veřejnosti)* zmizela teprve roku 1945. Park kdysi patřil klášteru zrušenému císařem.

V roce 1918 vznikl stát, jak kdosi řekl, vhodný pro dobré počasí. Známe nesmírný vliv prezidenta Wilsona na přehození výhybky ve směru samostatnosti Československa. Československo vzniklo za cenu zmizení velkého státu ve Střední Evropě, který tam po věky zajišťoval stabilitu. Tento stát nám chyběl v půlstoletí 1939-1989. Možná, že by nás byl býval zachránil před protektoráty Hitlera a Stalina; ale historii nelze zpětně opravovat. Je teď dobré, že se 392 let strávených pod žezlem Habsburků jaksí vrací i na naši kladnou misku historie.

A nyní něco kacířského: možná, že pro naši současnost je dynastie Habsburků důležitější než dynastie Přemyslovců. Habsburkové jsou naší době nepoměrně bližší. Jak Peroutka kdysi napsal naše chloubu, že jsme potomky husitů, je zastíněna faktem, že jsme potomky rodičů z doby vlády Františka Josefa.

Potíže s češtinou**Oslovit a vnímat**

MILAN JELÍNEK

Konečně přicházejí ohlasy na mé fejetony, v nichž řeším různé otázky jazykové kultury a stylu. Mám z toho radost: jednak se z dopisů dovídám, co uživatelé spisovné češtiny při jejím užívání znepokojuje, jednak dostávám příležitost k tomu, abych pochybnosti čtenářů rozptýlil, nebo naopak potvrdil. Děkuji emeritnímu profesoru Jiřímu Záhejskému z I. dermatovenerologické kliniky naší univerzity za to, že mi poslal několik námětů, které pocházejí od jeho přítele Víta Janáčka z Prahy, dříve redaktora časopisu 100+1. Budiž řečeno, že jak profesor Záhejský, tak i redaktor Janáček jsou dobří znalci spisovné češtiny a oba podali ve svých textech důkazy o svých stylistických dovednostech.

Dnes chci posoudit Janáčkovy námitky proti užívání sloves *oslovit* a *vnímat*. Autor dopisu je vřadil mezi „jazykové horory“. O prvním slovesu prohlásil, že je to „příšera, která nesmírně ochuzuje a mrzačí jazyk, protože nahrazuje aspoň tucet jiných významových sloves“. O Janáčkových návrzích, jakými výrazovými prostředky bychom měli sloveso *oslovit* nebo jeho nedokonavou vidovou variantou *oslovovat* nahrazovat, promluvíme později. Teď odpovíme na otázku, zdali toto sloveso vzniklo ve shodě s pravidly o tvoření českých sloves a zdali jeho slovtvorná podoba vyhovuje významu, pro který bylo vytvořeno.

Nahlédneme-li do Jungmannova Česko – německého slovníku (příslušný svazek je z r. 1836), zjistíme, že sloveso *oslovit* je doloženo jen ve významu ‚mluvit na někoho‘ nebo přesněji, chceme-li zachovat vid, ‚promluvit na někoho‘. Překvapí nás, že z pěti dokladů jsou čtyři z textů dvou slovenských autorů – Jozefa Bajzy a Bohuslava Tablice. To ovšem nemůže vyvolat pochybnosti o správnosti slovesa *oslovit*. Oba slovenští autoři užívali vlastně víceméně slovakizované češtiny a svou literární činností společný jazyk obohacovali.

Rozčleníme-li sloveso *oslovit* na jeho slovtvorné složky, snadno určíme jeho lexikální základ *slov(o)*, předponu *o-* a tvaroslovnou příponu *-it*. Všechny tyto prvky se účastní původního významu slovesa, který můžeme vymezit definicí ‚obrátit se na někoho slovem‘. Už zde má však základové substantivum *slovo* rozšířenou významovou platnost. Neobracíme se obvykle na adresáta *jedním slovem*, ale *řečí*. Takové rozšiřování významu slova je v jazyce zcela běžné a bývá dokonce prospěšné, protože umožňuje úsporné zacházení s jazykovými prostředky. O tom, zdali sloveso *oslovit* vyjadřuje význam ‚obrátit se jedním slovem‘, či ‚spojením několika slov, popř. větou nebo celým jazykovým projevem‘, rozhoduje příslušný kontext. Obsah ono-

ho *oslovit* může být ovšem i zúžen: lze je vztáhnout na vokativ oslovujícího substantiva, např. *pane učiteli*.

Já vím, že vysvětluji samozřejmosti, ale chci upozornit na významovou průzračnost lexikálních prostředků. Bylo by myslím zbytečné, abychom zdůvodňovali oprávněnost dalšího posunu významu slovesa *oslovit*, ke kterému došlo zejména v textech publicistických. Akademický Slovník spisovné češtiny z r. 1994 tento význam vymezuje jako ‚zaujmut myšlenkou a způsobem vyjádření, a tím zapůsobit‘. Když se nový význam začal uplatňovat častěji a když jsme zjistili přijatelnou spojnici mezi významem původním a novým, ‚posunutým‘, pak už nemáme právo nový prvek ze spisovného jazyka vylučovat. Buďme vděční za něj, ať už se nám osobně líbí, nebo nelíbí.

Kolega Vít Janáček, který mi dal podnět k úvaze o slovese *oslovit*, nechtěl ovšem vzít v pochybnost významovou nebo slovtvornou správnost tohoto slova. Asi mu šlo na nervy, jak se s novým významem roztrhl pytel a jak tento lexikální neologismus začal vytlačovat jiná slovesa a slovesná spojení. Původně aktualizovaný význam, přinášející do publicistických textů výrazové osvěžení, stále zvyšoval a dodnes zvyšuje svou frekvenci. Souhlasím s kritikem nového významu slovesa *oslovit*, že po stránce stylistické dnešním textům neprospívá, ba naopak, snižuje jejich stylistickou kvalitu. Po stránce jazykové správnosti mu ovšem nemůžeme nic vytýkat. Zkrátka, je rozdíl mezi správností výrazového prostředku a jeho stylistickým uplatňováním.

Na důkaz toho, jak snadno je sloveso *oslovit* nahraditelné, uvádí autor dopisu dvanáct výrazových prostředků, které jsou v různé míře s uvedeným slovesem souznačné. V některých případech se nám synonymičnost těchto prostředků přímo nabízí (např. *oslovit někoho/obrátit se na někoho*), jinde konstatujeme jen souznačnost částečnou (*zapůsobit na někoho*) a konečně některé návrhy V. Janáčka mohou mít jen omezené uplatnění (*vyzvat někoho*). Sloveso *oslovit někoho* se rozšířilo v publicistickém stylu a z něho se šíří do dalších stylistických oblastí právě proto, že může úplně nebo částečně překrýt jiné výrazové prostředky pro význam ‚zapůsobit myšlenkou a způsobem vyjádření‘.

Podobně jako sloveso *oslovit* v novém, posunutém významu řadí autor dopisu mezi ‚obludy pohlcující řadu jiných významových slov“ sloveso *vnímat*. Zase zde nejde o nic jiného než o užívání slovesa se širším významem pro děje, které mají své specifické, užší výrazové prostředky. V. Janáček uvádí příklad z projevu V. Klause: Podle médií *jsem vnímal*, že společnost bude prodána někomu jinému. Máme zajisté řadu synonym, která by myšlenku vyjádřila jednoznačněji (*domnívat se, mít dojem, chápat* apod.), ale kvůli tomu nemůžeme sloveso *vnímat* v široce významovém uplatnění z jazyka vyřadit. Máme ovšem právo upozorňovat na stereotypnost vyjadřování, které sloveso *vnímat* nadužívá. Ani publicistika by se neměla zbavovat rozlišování významů v těch případech, kdy diferenciaci nabízí sám jazyk. A sloveso *vnímat* se vřadilo do synonymické řady, která takové rozrůžňování nabízí.

Závěr je jasný: neztracovat, ale nepodléhat výrazové módě.

Panorama knih**Milada Franková:
Britské spisovatelky
na přelomu tisíciletí***

Publikací *Britské spisovatelky na přelomu tisíciletí* pokračuje Milada Franková v mapování současného ženského románu ostrovní proveniencí. K profilům dvanácti významných autorek předchozího svazku nazvaného *Britské spisovatelky na konci tisíciletí* nyní přibyla další desítka jmen hodných zaznamenání. To svědčí o sebevědomí a vlivu soudobého ženského psaní, které již dávno přesáhlo hranice tzv. literatury menšin. Spisovatelky Maureen Duffyová, Helen Dunmoreová, Jane Gardamová, A. L. Kennedyová, Hilary Mantelová, Michèle Robertssová, Barbara Trapidová, Rose Tremainová, Marina Warnerová a Jeanette Wintersonová, které Milada Franková v nové knize představuje, si vydobýly svá renomé vesměs v průběhu osmdesátých let minulého století a každý jejich knižní počín je od té doby provázen velkým zájmem a očekáváním.

Podobně jako předešlý díl plní také tato publikace úlohu zasvěceného průvodce a komentátora. Hlavní kapitoly knihy tvoří neotřele koncipované medailony autorek, které obsahují rozbor a srovnání jednotlivých románů podle určitých distinktivních tematických okruhů a zajímavých formálních postupů.

V díle Maureen Duffyové jsou jimi zejména otázky identity (té individuální, ale rovněž identity v národním či evropském smyslu) a „mozaikový styl“ psaní, kterým spisovatelka docílila širšího rozpětí úhlu pohledu. Romány Helen Dunmoreové, bohaté na děj a psychologii postav (str. 25), obnažují temné zákruhy lidské duše a zápas paměti s traumatizujícími zážitky, jako jsou incest, válka a násilí. Zcela jinak, ač neméně novátorsky, vyznívá tichý, citlivý a niterný literární hlas Jane Gardamové a svět jejich idiosynkratických hrdinů (str. 52). Sebestřední protagonisté, drsný, až vulgarizující jazyk a vzpoura vůči vypravěčským konvencím jsou konturami ponurých próz A. L. Kenne-

dyové. Za styčný bod jinak velmi různorodých románů Hilary Mantelové označuje Milada Franková spisovatelčinu fascinaci hlubinami historie, neboť v příbězích, které Mantelová vypráví, je minulost vždy přítomna a víří hladiny současnosti. Rukopis Michèle Robertssové prozrazuje silný vliv feministického myšlení a spřádá poetičnost popisovaných věcí s rozostřeným, mlhavým dějem. U Barbary Trapidové je vyzdvížen především autorčin smysl pro frašku a snoubení situační komedie s neradostnou skutečností. V románové tvorbě Rose Tremainové vystupuje častý motiv snění a putování za snem, který představuje touhu, nenaplněnou lásku, ale také inspiraci a opojení. Marina Warnerová těží z mýtů a pohádek, jimž ve svých příbězích propůjčuje postmoderní, feministickou protiváhu. Rovněž Jeanette Wintersonová tihne k experimentu. V její próze vstupuje realita do říše fantazie a postmoderní hravost do služeb tradiční víry v harmonii a univerzálnost umění.

Kniha se záměrně vyhýbá jednotlivé teorii či perspektivě. Jejím cílem je naopak postihnout povahu pojednaných děl a hlavní oblasti zájmu spisovatelek s důrazem na jejich individualitu a tvůrčí originalitu. Souhrnně lze však říci, že ve většině vybraných próz převažují psychologizující tendence, experimentování s narativními prostředky, příklon k feminismu a závažná, často tabuizovaná či jinak kontroverzní témata. (Homo)sexualita a sebevědomění obecně, osamělost a odcizení, násilí a zlo, pohádkovost a prolínání snu a reality – to jsou některé z námětů a motivů, k nimž jednotlivé oddíly knihy obracejí opakovanou pozornost.

Ač se publikace obírá zejména románovou produkcí, přihlíží na několika místech také k žánrově jiným dílům, která jsou v daném kontextu relevantní (například odborné studie Mariny Warnerové na téma mýtu, jejichž látka se následně promítá do spisovatelčiny beletrie). Zaznamenává zajímavé autorské komentáře z veřejných vystoupení a rozhovorů, ohlasy čtenářů i kritické přijetí jednotlivých prací. Tato úzká návaznost na britské prostředí je obzvláště cenná, ač některé anglosaské literárněkritické termíny mohou v českém kontextu působit poněkud cizorodě. Skvělé jsou ilustrativní citace, kte-

ré podkládají textovou analýzu diskutovaných románů.

Kniha slouží primárně informativním účelům, jako čtenářská výzva a vodítko, ale obsahuje i náznaky kritického hodnocení a otvírá dveře hlubší obeznamenosti se současným britským románem. Je škoda, že na rozdíl od technické úpravy (kniha je vybavena poutavým obalem) jí univerzitní nakladatelství nevěnovalo pozornější redakční péči. Nový titul Milady Frankové představuje erudovanou publikaci, jakých je zejména o novější literatuře málo a kterou jistě ocení všichni příznivci anglického písemnictví.

L. PODROUŽKOVÁ

* Spisy MU 347, Masarykova univerzita, Brno 2003, 170 stran.

Jiří Matyášek a kolektiv: Slovinsko – cesty do přírody

Masarykova univerzita vydala v roce 2004 zajímavou knížku, která svou koncepcí a obsahem poněkud rozčeří vody na trhu knižních průvodců po cizích zemích. Mezinárodní kolektiv pod vedením učitele Pedagogické fakulty MU Jiřího Matyáška totiž sestavil pozoruhodnou monografii, kterou uvítají nejen cestovatelé do Slovinska, ale rovněž přírodovědci různých specializací, geologem počínaje, botanikem či geografem konče. Na své si v knížce přijdou i zájemci o historii, ekonomiku a o málo známé stránky česko-slovinských vztahů. Nahlédněme tedy, co všechno publikace nabízí.

Více než dvoust stránková knížka menšího formátu (A5) je rozdělena do 12 kapitol, po nichž následují přehledy, seznamy a 48 stran barevných tabulí na křídovém papíře. Jednotlivé kapitoly napsali autoři působící jak na Masarykově univerzitě v Brně i mimo ni, tak na Lublaňské univerzitě ve Slovinsku. I když vezmeme v potaz, že publikace je určena především milovníkům přírody, přece jen strukturování kapitol u této regionální práce je poměrně netradiční, ovšem nikoliv nezajímavé. Knihu uvádí

předmluva a kapitola poskytující základní geografické údaje o Slovinsku a o hlavním městě Lublani. Čtenář se zde v rychlém sledu dozvídá společenské, ekonomické, politické a přírodní parametry země, přičemž zdůrazněny jsou ty, které Slovinsko „dalo světu“, jako je například kras, macarát či jeskyně.

V další kapitole jsou připojeny základní údaje o dějinách státu. Pro neodborníka je řada uvedených skutečností zcela neotřelá, ať již se týká raně slovinských státních celků (Karantánské vévodství od 7. st.), nebo vrcholně středověkých útvarů Kranjska, Ptuje, Korutan a Štýrska. Absence vlastního centralizovaného národního státu nepochybně vedla k obtížnému národnímu vývoji Slovinců, které v podstatě před postupnou asimilací zachránil až vznik Království SHS v roce 1918. Znalcům nebudou určitě cizí jména Joži Plečnika, Josefa Resslera, Viléma Puttika či Antona Hankeho, kteří se jako mnoho jiných Čechů a Slovinců podíleli na tradičně dobrých stycích mezi našimi národy.

Třetí kapitola informuje o slovinském školství; o něm u nás údaje prakticky chybějí. Dramatičnosti nepostrádají „univerzitní peripetie“ Slovinců v boji za vlastní národní vysoké učení. Prvního se jim dostalo z rukou Napoleonovy armády v roce 1810. Po definitivní porážce velkého císaře však univerzita zanikla a na další povedení pokus bylo třeba čekat až do rozpadu Rakouska-Uherska. Přehledně je rozebrán systém školní docházky na všech stupních. Nyní má Slovinsko tři univerzity (na cca 2 mil. obyvatel). V dalším textu je stručně popsána problematika česko-slovinských ekonomických styků. Ty se pro nás zatím nevyvíjejí příznivě, máme-li na mysli saldo obchodní bilance. V kapitole o slovinském zemědělství jsou postíženy jen některé aspekty hospodaření v této hornaté zemi. Náležitá pozornost je však věnována slavné tradici chovu koní lipicánů a kvalitním slovinským vínům.

Popis vlastních přírodních poměrů začíná v šesté kapitole zevrubným přiblížením geologických poměrů Slovinska. Pestrá geologická stavba malého státu (cca 20 tis. km²) je dána jeho polohou na pomezí vý-

znamných regionů (Alp, Dinaridů, Panonské pánve a jaderské desky), charakteristických vesměs mladou tektonikou. Geologické dějiny území dnešního Slovinska jsou proto sledem dramatických událostí. Spojení člověka a geologie je dokumentováno v dílčích statích věnovaných světově významnému rtuťovému ložisku v Idriji, železným a olovňným dolům v Litiji, zinku a železu v Mežici a uhlí ve Velenji.

Těžišťe publikace tvoří oddíl Příroda Slovinska, kterou uvádí sedmá kapitola věnovaná Alpské oblasti státu. V poněkud podivném členění, které sleduje míru podrobnosti popisu toho či onoho dílčího regionu, je čtenář uveden do nejzajímavějších alpských oblastí Slovinska – obvyklého cíle běžných zahraničních návštěvníků. Ostatně mnozí z nich přicházejí z ČR, a tak jména jako Julské Alpy či Triglav pro mnohé z nich nejsou jen prázdnou vzpomínkou. Další kapitola je zaměřena na Dinarskou oblast s četnými krasovými jevy ve slovinském vnitrozemí. Středozemská oblast je kolébkou moderní karsologie a karsologické terminologie. Ostatně pohoří a subregion Kras dal této disciplíně jméno.

V navazujících kapitolách pak následuje důkladný popis živé přírody Slovinska (rostlinstva v kap. 10 a živočišstva v kap. 11) po jednotlivých regionech, a to i na základě vlastních terénních výzkumů členů autorského kolektivu. Tato část přináší zcela autentické poznatky. Na Panonskou oblast se v adekvátní míře bohužel ani v těchto kapitolách nedostalo. Ochrana přírody je námětem 12. kapitoly. Slovinsko zde má dlouholetou tradici a velké plány do budoucna. Zatím v zemi existuje pouze Triglavský národní park, řada přírodních parků a rezervací. Restrukturalizace dosavadního systému je úkolem do příštích let.

Živým jazykem napsaná práce prošla rukama významných recenzentů jak v Lublani, tak i v Brně. Přesto se do práce vloudily některé chybičky, které jí na kvalitě ovšem neubírají.

Sotva však lze Sámovu říši považovat za Franskou. Název Jugoslávie v letech raného socialismu spíše zněl Lidová federativní republika Jugoslávie (později SFRJ). Vysvětlení by si rovněž zasloužil pojem „subalpin-

ský smrkový les“ či používání starší pedologické terminologie. Rovněž číselné údaje o zastoupení hlavních regionů na teritoriu Slovinska by bylo zapotřebí mezi jednotlivými kapitolami sjednotit. Pozoruhodná je informace o nevyjádřeném alpském ledovci pod Skutou (2532 m) v Kamnických Alpách o rozloze 1,55 ha, což spíše svědčí (i podle dalšího popisu) o firmovišti se silně kolísajícími rozměry.

Přiložené barevné tabule s množstvím unikátních záběrů a map jsou krásnou tečkou za publikací, která si zaslouží pozornost nejširší veřejnosti a která by neměla chybět v kapse českých návštěvníků této pěkné slovinské země.

J. KOLEJKA

Brzobohatý, R., Cicha, I., Kováč, M., Rögl, F. (eds.): The Karpatian. A Lower Miocene Stage of the Central Paratethys

Významným editorským počinem Masarykovy univerzity v roce 2003 na poli geovědních disciplín bylo nepochybně vydání tohoto kompendia věnovaného jednomu z nejzajímavějších období geologické historie – mladších třetihor ve východní části našeho dnešního státního území. Editorický tým, sestavený ze zástupců předních českých, moravských, slovenských a rakouských geologických pracovišť, přizval odborníky ze zemí karpatsko-panonského regionu ke spolupráci na monografii shrnující aktuální stav poznání dané problematiky.

Karpat – jako historická-geologická jednotka (tzv. stupeň, angl. *stage*) představující časové období před 17,3 až 16,4 miliony roky – poutá pozornost nejen specialistů, geologů, paleogeografů i ekonomů (zejména s ohledem na možná ložiska ropy a zemního plynu), ale také poměrně širokého okruhu laiků, které zajímá vzdálená minulost naší Země. Pravda, anglicky vydaná publikace spíše uspokojí zájem odborníků v uvedených oborech, avšak i laik zde najde ledacos zajímavého a pochopitelného.

Monografie velkého formátu (A4) a rozsahu (360 stran) je reprezentována souborem jednotně tematicky orientovaných příspěvků týkajících vzniku, vývoje a dopadů karpatské mořské transgrese na studovanou část evropského kontinentu během spodního miocénu. Publikace se člení do tří částí věnovaných výkladu, regionálnímu popisu a paleobiologii karpatu. Celý svazek je dedikcí A. Pappovi, J. Senešovi a J. Tejkalovi – průkopníkům moderních výzkumných prací v Centrální Paratethydě.

Úvodem první části dva ze spolueditorů – I. Cicha a F. Rögl – vysvětlují vymezení karpatu vůči předchozí stratigrafické jednotce helvetu a následujícím badenu. Další příspěvky se zabývají doložením výskytu sedimentů karpatu ve významných vrtech na Moravě a Slovensku, metodikou korelace zjištěných údajů a některými metodickými problémy vymezení karpatu pomocí stabilních izotopů vybraných prvků. První část uzavírá přehled paleogeografických poměrů karpatu v různých časových úsecích. Ani se nechce věřit, že před cca 17 miliony let se v místě Brna rozlévalo teplé moře a na svazích nad ním rostly vlhké subtropické lesy. A nebylo to ledajaké moře. Soustavou průlivů bylo propojeno s dnešním Povážím, severním a východním Předkarpatím, Vídeňskou, Západopanonskou a Východopanonskou pánví, okolím dnešní Budapešti, Záhřebu, Bukurešti, Kluže a přes dnešní Slovinsko s tehdejším Středozemním mořem – Tethydu. Laik si jen povzdechne: „Škoda, že to tak nezůstalo. Teď musím za mořem mnohem dále na jih.“

Druhá část publikace se zaměřuje na popis např. horninové, paleontologické i geochemické charakteristiky období karpatu v jednotlivých regionech rozsahu. Odborník tak může nahlédnout do dnešního podloží moravských úvalů, Moravské brány či Ostravska, včetně polského Předkarpatí (geologicky označovaného jako předhlubeň Západních Karpat), Vídeňské a Štýrské pánve v Rakousku, Novohradské pánve na slovensko-maďarském pomezí na horním Iplu. Podrobně jsou popsány doklady o sedimentaci v období karpatu rovněž v dalších pánvích uvnitř i vně karpatského oblouku a při

severních okrajích slovinských, chorvatských a bosenských Dinaridů.

Třetí část monografie je důkladným přehledem důkazů o tehdejší mořské i suchozemské biotě Centrální Paratethydy. Čtenář si může udělat dobrou představu o fosilních, které dokládají jednotlivé typy tehdejšího životního prostředí organismů. Četné černobílé tabule s fotografiemi často mikroskopických schráněk měkkýšů, třeba drobných foraminifer, jehlic hub a dalších drobných organismů, dokumentují pestrost tehdejšího moře. Podstatně vzácnější jsou nálezy korálovců, zuby a kostry velkých ryb. Sedimenty mořské i méně četné a zachované suchozemské umožnily také dochování fosilií terestrických (spíše mokřadních) i mořských savců a plazů. Vzácné nálezy koster želv, aligátorů či delfinů, ale i veverek a dalších hlodavců jsou jen nepatrnou ukázkou tehdejší vysoké druhové diverzity teplého moře a jeho pobřeží. Palynologické analýzy dokumentují odlišné paleoprostředí a na jejich podkladě lze předpokládat, že tehdejší pobřeží pokrývaly druhově bohaté lesní porosty, v nichž nechyběly palmy, vavříny, ale také různé druhy buků, platanů, lip, jilmů, bříz a dalších, v mnoha směrech podobných současným stromům. Změny klimatu lze odvodit z nálezů a identifikace pylů teplomilných subtropických (resp. paleotropických) stromových druhů a lesů tehdejšího mírného pásma. Podobně se zřejmě měnily i vláhové poměry. Teplé vlhké klima na jedné straně, i sušší subtropické klima na straně druhé (nikoliv však podobně dnešnímu středomořskému) dokládají četné nálezy z mnoha mořských sedimentárních pánví Centrální Paratethydy.

Odborníka i laika potěší, z jakých často nepatrných důkazů lze odvodit představy o tehdejší prostředí a jevech v něm. Škoda jen, že více ilustrací není barevných, neboť v černobílých obrazcích (ne vždy optimálně provedených) se část důležité informace ztrácí.

Takto ucelené regionálně a současně historicko-geologicky pojaté dílo velmi dobře doplňuje dostupnou odbornou literaturu a může v každé knihovně zaujmout důležité místo.

J. KOLEJKA

Musicologica Brunensia Rudolfu Pečmanovi

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, roč. L-LI, H 36-37 byl před třemi lety – roku 2001 – věnován nezaměnitelné osobnosti muzikologické obce profesoru Rudolfu Pečmanovi. Zahrnuje dvanáct odborných pojednání rozmanitého rozsahu i různé závažnosti.

Výběrová bibliografie prací Rudolfa Pečmana z let 1992-2001 zaznamenává řadu zásadních titulů a je dokladem systematické a svou intenzitou nebyvalé aktivity vědce, jehož úctyhodná zralost dovolovala by mu již jen s rukama v klíně bilancovat celoživotní dílo. Muzikolog hodný svého jména však nemůže svou práci nikdy považovat za definitivně ukončenou, neboť tu není problémů vyřešených, jsou zde jen ty řešené a ty, co na řešení čekají. S touto skutečností koresponduje i ve sborníku uvedená Pečmanova stať C. Ph. E. Bach und die Affektenlehre s podtitulem Bemerkung zur Auführungspraxis, v níž autor přináší řadu pohledů na afektovou teorii, která je pojmem samotnou estetickou paradoxně opomíjeným, ačkoli byl vývoj estetických názorů právě přítomností afektové teorie do značné míry předznamenán.

Příspěvek Jiřího Fukače Inventing Eastern Roots je reakcí na monografii Larry Wolffa Inventing Eastern Europe a konstatuje, že česká hudební kultura dneška je založena na dvou rozdílných paradigmattech,

kteřá odpovídají východo-západní polaritě ve smyslu interpretace formulované Lévi-Straussem.

Studie Miloše Štědrone Janáček and the Paraphrase of Opereta Music? není snahou o odhalení pokleslých inspiračních zdrojů zralého Janáčka, ale spíše varováním před unáhlenými závěry v badatelské oblasti, a to zvláště v situaci, nabízí-li se podezřele ochotně senzační vysvětlení některého ze zkoumaných jevů.

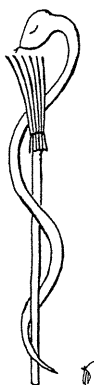
Podrobnou informaci o snad nejvýznamnější práci české muzikologie přináší příspěvek Projekt Českého hudebního slovníku osob a institucí (ČHSOI) trojice autorů Bek-Fukač-Macek.

Bekovo pojednání Nejedlý Contra Janáček: The Controversy Concerning Modern Czech Music není pokusem o sondu do vztahu Janáček-Nejedlý, jímž se zabýval již prof. Fukač, ale koncentruje se na Nejedlého negativní postoj k Jenůfě.

Organickou součástí sborníku jsou i další práce od marginální poznámky Marie Brandeis s tématem sociálního angagementu v operách Bohuslava Martinů přes věcně hutné řádky Jany Perutkové o dobové symbióze zámku a podzámčí až po historické pojednání Petra Osolsobě o vztahu Shakespeara ke kultu sv. Lukáše.

Poslední číslo sborníku Musicologica Brunensia představuje nejen důležitý zdroj informací, ale je i dokumentem aktuálního dění v prostředí brněnského muzikologického etnika.

P. HALA

Miroslav
VOTAVA

.....▶
**VZPOMÍNÁNÍ
NAD STARÝM
INDEXEM**

Třetí ročník

Co to? Vidím, že jsem tehdy změnil sklon písma – používal jsem podle otcova vzoru malé tiskací písmo, které při běžném sklonu působilo velmi rozházeně, a proto jsem zkusil začít ho psát svisle. To se zcela nezdařilo a písmenka se mi začala sklánět na stranu opačnou, rozhodně ale tento rukopis působil úhledněji a byl tehdy mnohem čitelnější než je dnes.

Úvodem je zapsán předmět poplatný době, vědecký komunismus. Zápočty v obou semestrech udělil as. Beránek, zkouška naštěstí předepsána nebyla. Učilo se to z tlustých učebnic tištěných na málem novinovém papíře, nezáživné texty jsem podtrhával podle pravítka červenou a modrou inkoustovou tužkou a snažil se ze spleti frází vykutat něco konkrétního. Br, honem dál.

Tělesná výchova. Na zápočtech podepsáni asistenti Höhm a Smažil. Prvního si dobře pamatuji: na ježka ostříhané prošedivělé vlasy, vzpřímený a elegantní, výborný tenista. Kde a jak nás proháněl, už ale nevím, rozhodně si ale neliboval v týrání našich těl jako jiní tělocvikáři. V jarním semestru jsme navštěvovali hřiště u Rosničky, kde jsme si zkoušeli běžné atletické disciplíny.

Další předmět, péči o nemocné, měl podle indexu vést dr. Homola, asistent ze III. interny, nijak si ho ale v této souvislosti nevybavuji. V zimním semestru přednášela učitelka zdravotní školy jménem Sereďová. U zápočtu vyžadovala odříkat stejnými slovy to, co se nás z ošetřovatelství snažila naučit. Uvědomil jsem si tehdy, jak propastný rozdíl může být mezi školstvím středním a vysokým.

V jarním semestru se v rámci péče o nemocné přednášela lékařská psychologie či psychologie nemocného. Přednášky vedl asistent Bouchal a přednášel věci vskutku zajímavé. Zkouška byla kombinovaná s ošetřovatelskou technikou. S výjimkou státnice z hygieny a organizace zdravotnictví je to jediný případ v indexu, kdy mám u známky podepsány dva examinátory. Jen si teď nejsem jist, zda to byla skripta z psychologie nebo až v pátém ročníku skripta z psychiatrie, která se pyšnila pavlovovským koeficientem vyšším než 1, při čemž v úvodní kapitole přesáhl příslušný koeficient hodnotu 10. Nevíte, oč jde? To se vám nedivím, pavlovovský koeficient jsem totiž objevil já a nepublikoval ho až teď. Vyjadřuje, kolikrát se jméno Pavlov se svými odvozeninami v průměru vyskytuje na jedné stránce.

Zatímco v uplynulém ročníku se praktika z mikrobiologie konala v různých vypůjčených a provizorních prostorách a asistenti se v jejich vedení střídali, na podzim r. 1960 jsme se začali učit v nové praktikárně v přízemí mikrobiologického ústavu ve FN Pekařská, jak se tehdy FN u Svaté Anny musela nazývat. Mým asistentem byl tehdy ještě student Jindřich Lokaj, nynější profesor a přednosta Ústavu klinické imunologie a alergologie. Do budovy jsme vcházeli zvláštním vchodem, vedle něhož tekla ny-

ní zaklenutý mlýnský náhon ze Starého Brna, mylně považovaný za Ponávku. Na ústavě tehdy působili i budoucí další osobnosti, mimo jiné Drahoš Horký, nynější přednosta ústavu histologie a embryologie, nebo Dáša Hrubá, donedávna brněnská krajská hygienička.

Jak jsem již uvedl, šéf ústavu asistent Ladislav Jandásek (docentem se pro nepřítelů mocných stal až v r. 1966) uměl výborně přednášet. V živé paměti mám jeho přednášku o střevních tyčinkách a o jejich vztazích k sobě navzájem a k zevnímu prostředí. Dověděli jsme se kupříkladu, proč se břišní tyfus na venkově vyskytoval nejčastěji zjara (rozmrzla hnojiště v hospodářstvích bacilonosičů), proč původce břišního tyfu přežívá mnohem déle ve vodě studniční než odpadní (nepůsobí tam na něj antagonisticky tolik ostatních střevních tyčinek) a řadu dalších zajímavostí. Když jsem se po letech docentu Jandáskovi o této přednášce zmínil a pochválil ji jako nejlepší, co se mu povedla, vzpomněl si na ni, zrudl a přiznal se, že se tenkrát nestačil připravit a tak přednášel, na co si zrovna z přečtené odborné literatury vzpomněl.

Zkouška z mikrobiologie probíhala neobyčejně příjemně, vyplatilo se, že jsem během obou semestrů poskakoval po ústavě a Jandásek si mě zapamatoval. Na druhé straně jsem měl strach z ostudy, kdybych něco neznal, takže jsem stará bakteriologická skripta prof. Tomáška i nový Jandáskův text z virologie recitoval, jak když bičem mrská. Jandásek mě pochválil a do indexu k výborné přimaloval hvězdičku. Možná se to dnešním studentům bude zdát trochu směšné, ale dodneška jsem na tuto známku hrdý. A stejně je lituji, protože do univerzitního informačního systému se jednička s hvězdičkou zapsat nedá.

Jako je královnou teoretických oborů na medicíně anatomie, tak o hodnost královny oborů preklinických soupeří patologická anatomie s patologickou fyziologií. Naše praktika na patologii v zimním semestru vedl asistent Feit. Líbily se nám jeho nálezy typu „útvár velikosti a konzistence zralé mišpule“. Když jsme si přišli pro zápočet, dal nám každému jednu a tutéž otázku a protože si s ní nikdo nevěděl rady, museli jsme si přijít pro zápočet následující týden. Nebyl to špatný postup, uvědomili jsme si, že patologická anatomie nebude žádná hračka. Bohužel asistent Feit zemřel poměrně záhy.

Šéf patologie profesor Švejda, idol našich kolegyně, byl impozantní postavy s nádherně prošedivělými vlasy. Věděli jsme o něm, že popsal přenosný zvířecí tumor BŠ a byli jsme zvědaví na jeho přednášky. Schválně jsem přišel na přednášku o Hodgkinově lymfomu, ale kvůli jeho svérázně, poněkud huhňavé dikci jsem rozuměl špatně a pamatuji si jen, že místo buňky zásadně říkal buničky.

Pěknou vzpomínku mám na druhého profesora patologické anatomie, Maxe Dluhoše. Z války (jako profesor Kruta byl rovněž důstojníkem naší západní armády) si přinesl zřetelný tik v obličejí. Zkoušel paralelně se Švejdou a protože v den, kdy náš kruh byl vypsán ke zkoušce, skončil dřív-

ve, přišel do Švejdy do pracovny, zrovna když jsem já začal odpovídat. Seděl proti mně v křesle a se zjevným zájmem poslouchal, jak zápolím s otázkou o šoku. Šok je totiž záležitost spíše funkční a z patologicko-anatomického hlediska toho o něm pro studenta není moc co povídat. Druhou otázku si již nepamatuji a třetí se týkala jednoho lymfomu. Na závěr si profesor Švejda přál slyšet, kde se onen nádor nejčastěji vyskytuje. Já to nevěděl a ještě ke všemu mi bylo trapné zírat bezmocně na profesora Dluhoše, jemuž se jeho tik nápadně zhoršil. Švejda vzdychl a obrátil se na Dluhoše: „Porad, moudrý vezíre, co mu mám dát za známku.“ Dluhoš odvětil: „Dals mu šok, tak mu teď dej kontrašok.“ Švejda pokrčil rameny a napsal mi výbornou.

Ale tím historka nekončí. Celý šťastný jsem vyšel ven a vzápětí mě následoval profesor Dluhoš. Chtěl jsem mu poděkovat za přímlovu, ale on mě předešel, zvedl prst a pravil: „Kolego, dobrý lékař musí umět také dobře odzírat, pamatujte si to!“ V ten okamžik mi došlo, že to nebyl zhoršený tik, ale že se mi marně snažil naznačit, že onen lymfom se vyskytuje nejčastěji na krku. Netroufal jsem si mu vysvětlit, proč jsem byl tak nechápatý.

Poslední zkouška ve třetím ročníku byla z patologické fyziologie neboli, jak jsme říkali, z experimentálky čili z expa. Šéf ústavu, docent Vašků, byl na stáži u profesora Selyeho v Kanadě. Přednášel většinou asistent Wiedermann, pro přesnost výkladu čítával celé pasáže ze skript. Vašků se vrátil až těsně před zkouškami a medikům vzkázal, že hodlá zkoušet hlavně stres a jakýsi dejme tomu – už si to dobře nepamatuji – limbický systém. Obraceli jsme se na asistenty, ale ti krčili rameny, že ty nejnovější věci si šéf nechává pro sebe, takže ani oni o tom moc nevědí. Ke zkoušce jsme šli celí vyžděšení, zkušenosti prvních kroužků s novým examínátorem nám na odvaze nepřidaly. Celý kroužek, asi deset lidí, se posadil pohromadě ke stolu a docent Vašků začal zkoušet normální hladiny různých látek v krevním séru. Odpovídat jsme museli bez rozmyšlení. Nepříjemné bylo, když někdo zaváhal nebo odpověděl špatně, protože examínátor ihned ukázal na souseda se slovy „Vy to taky nevíte?“ Třeba jinak výbornému studentovi, budoucímu docentu ortopedie Ivanu Müllerovi, bylo trapné vůči kolegu Drličkovi se přiznat, že odpověď zná, a Vašků ho na hladinu jakéhosi prvku div nevyhodil.

Zkrátka zkouška z patologické fyziologie patří k nejnepříjemnějším zážitkům mého studia a byl jsem rád, že jsem ji udělal za dvě. Vzal jsem si z ní ale ponaučení, jak snadno může zkoušející vystresovat studenty, a zařekl se, že tak málem sadisticky se nikdy chovat nebudu.

Další předměty zapsané ve třetím ročníku byly zakončeny pouze zápočty. Farmakologii si nechám na další ročník, takže zbývají obě propedeutiky, interní a chirurgická, a provozní praxe.

Interní propedeutiku přednášel profesor Pojer, chirurgickou asistent Kilián. Přiznávám, že na propedeutické přednášky jsem nechodil. Z inter-

ní propedeutiky ale existovala velice pěkná skripta, v nichž se snadno barevně podtrhávaly jednotlivé příznaky a choroby, pro něž jsou tyto příznaky typické. Říkal jsem si, že kdybych měl po promoci dělat kliniku, že by mě interna docela bavila. Asistenti se v obou předmětech střídali, takže si na ně moc nepamatuji. Jen pozdější docent Kilián mi utkvěl v hlavě jako myslím pečlivě na pěšinku učesaný pán, který doplňoval operační protokoly kresbami. Fascinovalo mě, jak pouhým šrafováním barevnými pastelkami dovedl vystihnout oblé tvary vnitřních orgánů.

Prázdninová provozní praxe po třetím ročníku trvala šest neděl a týkala se péče o nemocné. Její náplň byla stejná jako u prázdninové praxe žákyněk čili budoucích sester. Absolvoval jsem ji na odděleních 55 a 57 I. ortopedické kliniky a lituji dnešní mediky, že něco podobného už nemají. Jsem si jist, že budoucí lékař musí na vlastní kůži zkusit, co to znamená ošetřovat nemocného, aby se mu po promoci s ošetřovatelským personálem dobře spolupracovalo. Podávat injekce a odebírat krev jsem už uměl díky své kariéře zřízence. Umět umýt pokáleného nemocného a přestlat mu lůžko se mi docela hodilo po čtyřiceti letech, když se rodiče o sebe už nedovedli postarat. Měl jsem štěstí, že na zmíněných odděleních se mnou praktikovaly výborné budoucí sestry – z Vítí se stala zástupkyně hlavní sestry nemocnice, z Bohunky klinická vrchní právě na ortopedii. Do další, Dáši, jsem se zamiloval, při líbání od ní chytil opar a po prázdninách ulehl ve čtyřicítkách s primární herpetickou gingivostomatitidou.

Čtvrtý ročník

Stránka opět začíná předměty tenkrát považovanými za nejdůležitější, totiž Dějinami KSČ a Dialektickým a historickým materialismem. Z prvního byla dokonce zkouška. Čtu, že jistý Beránek mi udělil známku velmi dobrou. Ať namáhám hlavu jakkoli, na žádnou příhodu z těchto předmětů ani na jejich učitele si nepamatuji. Snad jen, že někdy v těchto letech byla v I. patře na Komenského náměstí, kde se nyní nachází Kongresový sál, vybudována zvláštní knihovna a studovna marxismu-leninismu. Knihovníkem se v ní stal jistý Neubauer, vyhozený za normalizace, za něhož se předtím provdala kolegyně Zuzana z vedlejšího kroužku.

V tělesné výchově jsme poznali tělocvičnu Pod Hradem, v zimním semestru jsme v jedné její podkrovní místnosti absolvovali kurz základů juda. Vedl ho asistent Buzek a nebylo to vůbec špatné. Naučil nás správně padat, uvolnit se ze škrcení, bolestivě zasáhnout a zneškodnit případného útočníka. Na konci semestru se ti zručnější z nás dovedli třeba skulit ze švédské bedny a spadnout na bok na holé parkety, aniž si co zlomili. Rovněž nás naučil manévr, kterým se může žena i v té nejzoufalejší poloze ubránit znásilnění.

Studená válka tenkrát ještě příliš neochabovala, a proto vysokoškolsí studenti (vyjma budoucích kněží) museli celé jedno odpoledne v týdnu absolvovat vojenskou přípravu. Příslušná katedra sídlila v nízkých barácích na Kraví hoře a velel jí zubní lékař plukovník MUDr. Moudr. Vyfasovali jsme uniformu, v níž jsme museli chodit na vojenskou přípravu – v r. 1962 to byly montérky zelené barvy, lodička a černá bagančata. Ta musela být vždy řádně nakrémována a vyleštěna, protože velitel katedry neváhal při nástupech osobně kontrolovat, zda jsou do lesku vycíděny zejména plošky naspodu boty mezi přiflokovanou podrážkou a opatkem. Říkali jsme jim Moudrova políčka, latinsky (chybně) *areae moudrae*.

Během vojny a vojenských cvičení jsem poznal řadu vojenských lékařů, ale dr. Moudr byl, pokud si pamatuji, jediným, jemuž mozek zezelenal až brčálově. Málem k infarktu ho přivedl kolega Zdeněk Zavadský, který nic zlého netuše se jednoho deštivého odpoledne dostavil na Kravák s černým deštníkem. Plukovník Moudr nelenil vyběhnout mu vsťříc k bráně a domnívaje se, že jde o provokaci, seřval ho, jak se říká, na tři doby.

Taktickou přípravu vedl podplukovník Hora, štíhlý důstojník a voják každým coulem. Šuškal se o něm, že byl na katedru převelen od bojového útvaru z trestu za nějaký průšvih. Dodatečně obdivuji, co všechno se mu podařilo nás i proti naší vůli naučit a co se mi později hodilo na vojně u důstojnických zkoušek. Na vojáka měl i smysl pro humor. Jednou jsme cvičili nad Brnem, kde nyní stojí sídliště Lesná. Jeden kolega měl za úkol vydat bojový rozkaz svému družstvu. Nevojákům je třeba vysvětlit, že družstvo je nejmenší jednotka o přibližně deseti mužích, moc toho tedy za války nenadělá a z bojového rozkazu potřebuje vědět, zhruba mezi kterými stromy se má ukrýt a má-li útočit, či se bránit. Kolega se nadechl a vzpomenuv si, co jsme se učili o taktice vyšších jednotek, ba dokonce útvarů, spustil: „Družstvo, na můj povel pozor! Proti nám stojí ikstá mechanizovaná divize bundeswehru a útočí ve směru Praha – Jihlava – Brno na náš levý okraj.“ Pplk. Hora si znechuceně odplivl a přerušil ho: „To už rovnou můžete začít: Celá Evropa v plamenech, naše družstvo zde!“

Písemné poznámky jsme si směli činit jen do tzv. autentizovaných sešitů s očíslovanými stránkami, převázaných ve hřbetu špagátkem, aby nikdo nemohl stránku vytrhnout a prozradit západoněmeckým špiónům, že naše divize se dělí na pluky a ty zase na prapory, kdežto brigády rovnou na prapory. Sešity našeho ročníku se ukládaly ve spodních policích v kanceláři, které vládla jistá paní dejme tomu Pidlmajerová, žena to s neobvykle, až giganticky širokými boky. Jednou po skončení zaměstnání vydal Hora rozkaz „Autentizované sešity uložte do spodních prostor soudružky Pidlmajerové!“ Chvíli mu trvalo, než pochopil, proč se celá jednotka rozesmála.

Zdravotnickou přípravu vedl čerstvě nastoupivší major Bořivoj Vinický. Stalo se mu, že na první hodinu přišel nachlazený a tichým sípavým hlasem nám oznámil, že má nasofaryngitidu a laryngotracheitidu.

Bolestínsky přitom sklonil hlavu na bok, takže okamžitě obdržel přezdívku Umřelka. Pěknou přezdívku získal i jeden důstojník u sousední vojenské katedry Vysoké školy veterinární. Měl bohatou hřívu krásně prošedivělých vlasů a někdo mu namluvil, že mu kvůli tomu studenti říkají Šedý Vlk. Byl na to nesmírně hrdý a každému novému ročníku se neopomněl touto přezdívkou pochlubit. Budoucím veterinářům dalo moc práce zachovat vážnou tvář, protože od starších kolegů věděli, že byl původním povoláním cukrář, a že se mu proto říká Vanilka.

Z lékařských předmětů mám ve čtvrtém ročníku jako první zapsanu farmakologii. Začínala už rok předtím, naším asistentem byl tehdy student Jožka Kocián, v dalším semestru nás učil asistent méně obvyklého křestního jména Radúz Parma. Z praktik si pamatuji, že laboratorní krysa (správně potkan) se musí uchopit podávkami za kořen ocasu, nikoli za jeho konec, aby se nemohla otočit, vyšplhat po podávkách a hryznout neobratného experimentátora do prstů.

Farmakologii přednášel docent Sajner, později vedoucí kabinetu dějin lékařství. Snažil se pokračovat v tradicích profesora Štefla, o jehož knížkách jsem se zmiňoval na začátku svého vzpomínání, a prokládal své přednášky různými příběhy a anekdotami. Vzpomínám na historku z přednášky o diureticích, lécích zvyšujících tvorbu moče, které se používají kupř. k odvodnění organismu při otocích. Jedno z diuretik se tehdy nazývalo Novurit. Vše se odehrálo v kterési nemocnici na Slovácku, kdy při vizitě u pacientky s oteklýma nohama primář prohlásil: „Tak dáme babičce Novurit.“ Nemocná se však ohradila: „Ale pane primáři, mně ta stará stačí!“

U zkoušky z farmakologie jsem se opět přesvědčil, že examinátor vždy zná více, než je v učebnici. Měl jsem pěknou otázku – atropin, barvitě jsem vylíčil jeho účinky, příznaky otravy a použití, ale docent Sajner stále nebyl spokojen a chtěl vědět, u které infekce se používá. Atropin? A u infekce? Marně jsem přemýšlel. No přece u tuberkulózy! A proč? chtěl vědět zkoušející. Nevěděl jsem. Docent Sajner mě poučil, že nemocné tuberkulózou obtěžují noční poty, když se jim teplota zvečera zvýšená vrací nad ráno k normálu. A atropin tlumí pocení. Nicméně jedničku mi dal.

V indexu je dále na řadě interna. Náš kroužek stážoval na III. interně. Jako přednášející je uveden A. Mojžíš, což značí, že profesor Pojer, jemuž jsme pro jeho frankofilství říkali mesjé Požé, byl již zbaven vedení kliniky. Přesto si ho pamatuji. Nějakou záhadou jsem se ocitl na přednášce, na níž profesor Pojer hovořil o intermediárním syndromu, což je přibližně něco mezi anginou pectoris a infarktem myokardu. Asi 10 minut před koncem přednášky vyšel zpoza katedry před první lavice a začal úplně jiné téma: drogy. Označil je za bídu moderního člověka a naléhavě nás před nimi varoval. Jeho přednáška se mi moc líbila, takže jsem se rozhodl, že na jeho přednášky budu chodit i nadále. Jenže příští týden už nepřišel a dověděli jsme se, že už přednášet nebude. Nezemřel, to ne. Jen mu zakázali

přednášet. Pochopil jsem, že jsem měl čest být přítomen jeho poslední přednášce a vyslechnout jeho poslední vzkaz studentům.

U chirurgie mám psáno J. Podlaha. Ano, zažil jsem ještě profesora Podlahu operujícího. V jednom operačním sále na I. chirurgii byly stupně, které se daly rozestavit kolem stolu, a na nich mohli stát medicí a nakukovat operujícím přes rameno. Už si nepamatuji, jestli nás nechali kompletně převléci nebo nás jen nadili do sterilního pláště a galoší, vím jen, že jsem byl celý žhavý vidět, jak profesor bude vyjímat kámen zaklíněný v močovodu. Profesor Podlaha byl vyšší postavy, neviděl jsem nic, jen mi bylo horko a bolely mě nohy. Od té doby jsem si byl jist, že chirurgie není mým šálkem čaje, a operačním sálům jsem se vyhýbal, jak to šlo.

Při jedné chirurgické stáži lékař punktoval větší absces v dutině břišní a demonstroval nám zápach vypuštěného hnisu řka „Typický kolibacilární hnis.“ To mě jako medika fiškusujícího na mikrobiologii zarazilo, protože podobným pachem se vyznačují anaerobní mikroby, a nikoli běžný střevní mikrob *Escherichia coli*. Nesměle jsem navrhl, aby byl hnis poslán na mikrobiologické vyšetření. Chirurg mě pochválil a část vypuštěného hnisu nechal odeslat do laboratoře. Problém byl v tom, že hnis vypouštěl do nesterilního kbelíku a až z něho odlil vzorek do sterilní zkumavky.

Radiologie a základy nukleární medicíny. Až v tomto předmětu jsem si uvědomil, jak rychle se lékařství rozvíjí a jaké sumy za přístrojovou techniku dokáže slupnout. Nejnovější přístroje popisované v učebnici byly ve skutečnosti už na odpis a hrdost asistentů na nově instalované mašiny byla očividná. Katedru vedl profesor Holý, tehdy zároveň děkan fakulty. Známy byl jeho výrok, za nějž by mu dnes feministky daly co proto. Tvrdil totiž, že daleko nejlepšími rentgenovými laboranty jsou ženy, protože u práce nepřemýšlejí a hodnoty napětí a proudu nastaví na přístroji přesně podle návodu, kdežto hoši s oněmi čísly neustále experimentují, takže výsledné snímky pak nikdy nejsou exponovány správně.

U zkoušky z radiologie jsem na předloženém snímku hrudníku marně pátral v plicní tkáni po nějakém neobvyklém zastínění, jak říkají rentgenologové, kteří termínem stín označují světlejší místo (logicky, protože prohlížejí negativ). Nakonec jsem profesorovi oznámil, že nález považuji za normální. Rozzlobeně na mne vybafl: „Copak jste slepý a nevidíte tohle?“ a ukázal na nepravidelný sytý stín bez vnitřních struktur v dolní části plic. V rozpacích jsem koktal: „No prosím vidím, ale ono to nemá žádnou vnitřní kresbu a tak jsem myslel, že je to nějaká vada na filmu.“ Profesor Holý se rozesmál: „Vy jste dobrý, copak vám k rigorózu dáme vadný snímek? Vždyť to je střešina granátu.“ Dodnes nechápu, proč vzdor popsanému trapasu jsem z radiologie dostal výbornou.

Neurologii jsme stážovali v budově, kterou jsem důvěrně poznal před třemi lety jako zřízenec. V podzimním semestru mi udělil zápočet asistent Dohnal, který mě učil v prvním ročníku anatomii, v jarním dr. Hrazdírová, která mi na svém dětském oddělení tehdy umožnila učit se napichovat ží-

ly. Zkouška u profesora Čeňka Luboše Hrazdiry probíhala tak, že celý kroužek seděl kolem jednoho stolu, každý postupně odpovídal otázku a tak to šlo třikrát dokola. Tedy obdobně jako na patologické fyziologii, naštěstí na neurologii si examinátor nepočínal nijak maligně a já si odnesl výbornou. Přesto byl tento způsob zkoušení pro nás nepříjemný a po zkoušce celý kroužek včetně kolegyň skončil v restauraci Slavia na pivě.

Rigorózum z dermatologie a venerologie bylo pokládáno za jednu z těžkých zkoušek. Obor sám je obtížný, vyznat se v rozmanitých druzích skvrn a vymrlat si asi vyžaduje věnovat se jim celý život. Učebnice se mi líbila, každá kapitolka končila tabelárním přehledem nejdůležitějších fakt o každé nemoci. Myslím, že jedním z autorů byl koryfeje brněnské dermatologie profesor Trýb, kterého jsem ale už bohužel nepoznal. Měli jsme dále štěstí, že naším asistentem byl výborný pedagog a módní brněnský venerolog docent Konrád. Trochu nás překvapil tvrzením, že v našich 21 letech jsme jako muži už za zenitem své sexuální výkonnosti. Ještě jako student jsem se na něj obrátil, když jsem se osypal jakousi záhadnou vyrážkou. Dal mi tři různé mastičky a příkaz každou mazat jen na jednu končetinu, zbylou pak neošetřovat vůbec. Za týden jsem se dostavil na kontrolu: jedna z mastí se osvědčila a tou jsem se pak mazal celý. Když jsem se divil, proč se tato metoda neuvěřivě obecně, docent Konrád se smál, že si to mohl dovolit jen u medika, u běžných pacientů je nucen jednotlivé mastičky po týdnů střídat.

Vlastní zkouška byla skutečně obtížná. Z praktika jsem sice dostal jedničku, protože docent Pospíšil, který tehdy vedl mikrobiologickou a sérologickou laboratoř na kožní klinice, o mně věděl, že fiškusuji na mikrobiologii, a přihrál mi mikroskopický preparát kapavky. V teoretické části zkoušky ale profesor Horáček nebyl vůbec spokojen s mým popisem lymfatického systému kůže. Nijak se mu nedivím, protože na nic typického pro kůži jsem si nevzpomněl a mé líčení, jak lymfa protéká čím dál širšími a širšími lymfatickými cévami do mízních uzlin, bylo skutečně slabé. S bídou jsem z celé zkoušky dostal dvojku. Využívám příležitosti a panu profesorovi posílám na věčnost omluvu, že jsme mu říkali šašek podobanej.

Poslední zkouška ve IV. ročníku byla z otorhinolaryngologie neboli ORL. Vyšetřovací postupy tohoto oboru nejsou pro začátečníka snadné – někteří kolegové tvrdí, že ušní bubínek v životě nezahlédli. Já si ovšem živě vzpomínám, jak nám asistent odemonstroval bubínek vyklenutý nitroušním zánětem. Ušní kliniku vedl profesor Robert Hladký vulgo Krásný Roby, distingvovaný muž v době padnoucím obleku a s nezbytnými koženými rukavicemi.